

NEDERLAND; **EEN VOORMALIG MAROKKAANS EL DORADO**

Een onderzoek naar verminderde acceptatie van Marokkanen
in Nederland als reden voor afnemende migratie

Masterthesis

Ir. Pauline van Dijk

10 september 2012

**Erasmus Universiteit
Rotterdam**

Faculteit der Sociale
Wetenschappen

Master Grootstedelijke
Vraagstukken en Beleid

Ir. Pauline van Dijk

studentnummer 316371

geb. datum 04-11-1973

Scriptiebegeleider:

Prof. dr. G. Engbersen

Den Haag

10 september 2012

NEDERLAND; EEN VOORMALIG MAROKKAANS EL DORADO

Een onderzoek naar verminderde acceptatie van Marokkanen
in Nederland als reden voor afnemende migratie

Voorwoord

Zoals een oud Inuit¹ lied zegt, bestaan er naast de vele kleine dingen waar een mens zich in het leven druk om kan maken, de wezenlijke zaken die men moet bereiken. Na het voltooien van een opleiding als bouwkundig ingenieur aan de Technische Universiteit Delft, was het afronden van de studie Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam voor mij één van de wezenlijke zaken die ik wilde bereiken. Ik heb het geluk gehad dat ik dit heb mogen doen. Ik bedank bovenal mijn werkgever Staedion en Diederik Spiering, die het volgen en afronden van deze studie mogelijk hebben gemaakt. Daarnaast bedankt ik de docenten en begeleiders van de Faculteit der Sociale Wetenschappen, in het bijzonder hoogleraar prof. dr. Godfried Engbersen, voor de inspiratie en het kritische en opbouwende commentaar op deze scriptie.

Pauline van Dijk, 10 september 2012

---

¹ Ook wel bekend als Eskimo's: de oorspronkelijk arctische bewoners van Groenland en Canada.

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	8
2	De migratie van Marokko naar Nederland	10
3	Theorie van migratie	13
4	Onderzoeksvragen	16
4.1	De probleemstelling.....	16
4.2	Uitwerking van de probleemstelling.....	19
4.3	Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	20
4.4	Onderzoeksmethode.....	21
5	De acceptatie van Marokkanen in Nederland	25
5.1	De ontwikkeling van de acceptatie van migranten in Nederland	26
5.1.1	Verminderde acceptatie door (autochtone) Nederlanders	27
5.1.2	Verminderde acceptatie op de arbeidsmarkt.....	29
5.1.3	Verminderde acceptatie bij overheid en politiek	31
5.2	Verminderde acceptatie en de mogelijke gevolgen voor migratiestromen	34
5.3	Beeldvorming, discriminatie en de acceptatie van migranten	39
6	Analyse en resultaten.....	42
6.1	Verminderde acceptatie en het leven als migrant in Nederland.....	42
6.2	De feedback over verminderde acceptatie.....	46
6.3	Redenen voor migratie en de rol van verminderde acceptatie	51
6.4	Samenvatting en antwoord op de onderzoeksvraag.....	58
7	Verklaringen voor het gevonden effect	61
7.1	Het beperkte effect van verminderde acceptatie van de gemeenschap.....	61
7.1.1	Irreële beeldvorming.....	61
7.1.2	Een sterke migratiecultuur.....	65
7.1.3	Overige verklaringen	66
7.2	Het effect van verminderde acceptatie door de arbeidsmarkt	68
7.3	Het effect van verminderde acceptatie door de overheid	69
8	Theoretische consequenties	70
9	Conclusie	73
10	Nawoord.....	76
11	Literatuur	77
12	Bijlagen.....	84

1 Inleiding

De legende van El Dorado; het mythische land waar goud en rijkdom te vinden zou zijn en, als we het verhaal van Voltaire uit 1759 moeten geloven, een idyllische plek waar niemand ontevreden is. Niet voor niets trokken vele avonturiers jarenlang naar Zuid-Amerika op zoek naar deze plek. Sinds begin jaren zestig trokken vele Marokkanen naar het welvarende Nederland, op zoek naar inkomsten en een beter bestaan. Nederland was voor Marokkanen een goede bestemming: een land waar elke arbeider welkom was, geen mens op straat leefde, waar men vriendelijk werd behandeld, waar vrijheid van godsdienst gold en mensenrechten werden gerespecteerd. Sinds begin deze eeuw is Nederland veel minder populair geworden onder Marokkaanse migranten. Deze afname is rond de eeuwwisseling ingezet, in dezelfde periode dat in Nederland veel negatieve beeldvorming over migranten en de Islam ontstond. Dit onderzoek kijkt, welke rol de verminderde acceptatie van migranten en de Islam in Nederland speelt als reden voor afnemende migratie van Marokko naar Nederland. Dit is de centrale vraag in deze thesis. Het begrijpen van de afname van migratie heeft tot nu toe weinig theoretische aandacht gehad, in tegenstelling tot het ontstaan of voortbestaan van migratie, en is daarom wetenschappelijk relevant. De mogelijke rol van acceptatie van migranten in bestemmingsland is bovendien nog niet vaak beschreven. Het onderwerp is ook maatschappelijk relevant, omdat Nederland aan de vooravond staat van demografische 'vergrijzing' en in toenemende mate op de arbeidsmarkt van migranten afhankelijk zal zijn. Wanneer een laag niveau van acceptatie invloed blijkt te hebben op de komst van migranten naar Nederland, is de vraag wat de recente ontwikkelingen in de toekomst voor de arbeidsmarkt in Nederland gaat betekenen.

In dit onderzoek zal ik allereerst een schets geven van de migratiestromen van Marokkanen van en naar Nederland van de laatste jaren. Ik laat zien welke theorieën van migratie op dit moment bestaan, waarmee duidelijk wordt dat de afname van migratie tot nu toe weinig theoretische aandacht heeft gehad. Ik beschrijf de ontwikkeling van de acceptatie van Marokkanen in Nederland en de theoretische achtergronden hiervan, waarbij vooral het concept van incorporatie en acceptatie van migranten in het bestemmingsland van Portes (Portes & Rumbaut 1995, Portes 2006) centraal staat. Zijn theorie werk ik uit en ik leg een verband tussen deze theorie en de mogelijk invloed van verminderde acceptatie op de migratie van Marokko naar Nederland. Om een verband te leggen tussen verminderde acceptatie enerzijds en de afname van migratie anderzijds, maak ik gebruik van de theorie van migratiesystemen die het belang van feedbackmechanismen beschrijft. Deze mechanismen zorgen ervoor dat informatie over acceptatie in Nederland de potentiële migranten bereikt en hun migratiebeslissingen kan beïnvloeden (Mabogunje 1970). Deze theorie vormt samen met de theorie van Portes het centrale theoretische uitgangspunt in deze thesis.

Centraal in het onderzoek staat de analyse van denkbeelden van ruim zeventig geïnterviewde Marokkanen over de acceptatie van migranten in Nederland, de informatiestromen of feedback hierover van Nederland naar Marokko en de uiteindelijke invloed hiervan op de migratiebeslissingen van individuen en migratiestromen van Marokkanen naar Nederland. De analyse levert enkele opvallende resultaten op. Voor deze resultaten worden zowel vanuit de interviews als uit de theorie enkele mogelijk verklaringen gegeven. Het onderzoek wordt afgesloten met de theoretische consequenties van de gevonden resultaten en de uiteindelijke conclusie.

Met deze aanpak verwacht ik aan teantonen, dat Nederland voor migranten niet meer het El Dorado is, dat zij altijd is geweest. De negatieve beeldvorming over migranten en de Islam en de verminderde acceptatie als gevolg hiervan, maken dat Marokkanen zich niet meer thuis voelen in Nederland en, belangrijker nog, hier niet toegelaten worden of minder kansen hebben op een baan en een goed inkomen. De feedback hierover bereikt potentiële migranten in Marokko, die als gevolg daarvan meestal besluiten om voor andere bestemmingen dan Nederland te kiezen. Een afname van migratie van Marokko naar Nederland is hiervan het gevolg. Dat dit maar voor een deel het geval is, zal de blijken uit de analyse van het onderzoek. De verminderde acceptatie in Nederland heeft invloed op afname van de migratiestroom van Marokko naar Nederland, maar mede door het beeld van Nederland als land van 'melk en honing' is de drang onder Marokkanen om naar het buitenland te gaan sterk, ondanks de informatie die zij over het vijandige klimaat in Nederland hebben gekregen.

2 De migratie van Marokko naar Nederland

Grootschalige Marokkaanse migratie begon in de jaren zestig, toen in industriële landen zoals Nederland door de naoorlogse economische groei een tekort aan arbeidskrachten ontstond. De eerste gastarbeiders kwamen uit Spanje, Italië en Portugal, later kwamen de Marokkanen en Turken. De gastarbeiders waren in die tijd in Nederland zeer welkom. In Marokko zelf paste migratie in het overheidsbeleid om de hoge werkloosheid tegen te gaan. De overheid zag bovendien een voordeel in de financiële inkomsten die door de migranten naar Marokko terug werden gestuurd. Migratie werd dan ook door de overheid gestimuleerd. Na de oliecrisis in 1973, toen in de industriële landen een steeds grotere werkloosheid ontstond, sloten veel landen hun grenzen voor arbeidsmigranten. Sommige gastarbeiders vertrokken naar het land van herkomst maar velen besloten te blijven, waaronder veel Marokkaanse migranten. De oorspronkelijke arbeidsmigratie verdween voor een groot deel en familieherenigingen of gezinsvorming werden de enige legale mogelijkheden om naar Nederland te komen. Van deze mogelijkheden werd ruimschoots gebruik gemaakt en een groot deel van de Marokkanen besloot zich in die tijd definitief in Nederland te vestigen. Zij lieten hun gezinnen overkomen uit Marokko.

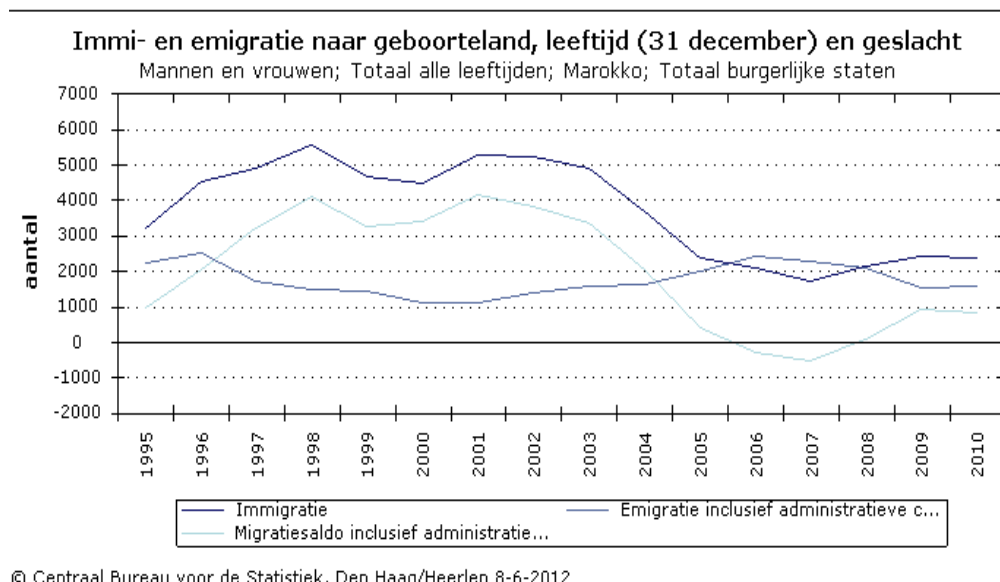
Eind vorige eeuw ontstonden naast de 'klassieke' Marokkaanse migratiebestemmingen Frankrijk, Nederland, België en Duitsland nieuwe bestemmingen in Zuid-Europa. Tot voor kort was ook Spanje populair, waar door een flinke groei in bijvoorbeeld de bouwsector tot aan 2005 veel arbeidskrachten nodig waren (De Haas 2005, Heering 2004, Engbersen et al 2011). In de tweede helft van de 20e eeuw was Marokko één van de grootste emigratielanden in de wereld geworden. Migratie werd in Marokko een traditie, vooral in drie zogenaamde Marokkaanse 'migrationbelts': de landelijke gebieden in een gedeelte van het bergachtige Rifgebied, in het Sousgebied en in delen van de Hoge Atlas (De Haas 2006). Het vertrek naar het buitenland werd voor Marokkanen een algemeen geaccepteerde en gewenste manier om een hoger inkomen, een betere sociale status, een andere levensstijl of een hogere sociaaleconomische positie te krijgen. Het idee van migratie wortelde zich diep in de normen, waarden en verwachtingen binnen de Marokkaanse gemeenschap en een echte migratiecultuur ontstond. Het vertrek naar het buitenland werd in Marokko steeds meer regel dan uitzondering (De Haas 2006, Massey 1990, Heering 2004). Afhankelijk van de regio hadden in het begin van deze eeuw dan ook 51% tot 79% van de huishoudens migranten in hun midden (Schoorl et al 2000).

'Migration has become an all-pervasive phenomenon. Among those who have not yet migrated, many say they intend to.' (Schoorl et al 2000)

De meerderheid van de Marokkaanse migranten bevindt zich in Europa (Ratha et al 2011, De Haas 2006).

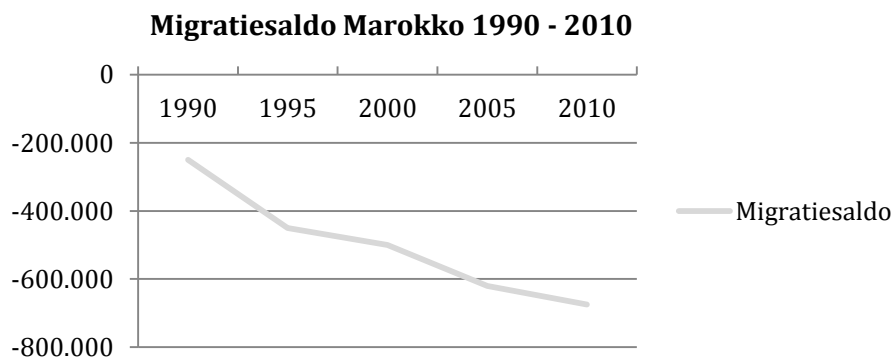
Nederland is lange tijd voor veel Marokkanen één van de belangrijkste bestemmingen geweest. Het was na Frankrijk de tweede bestemming in Europa. Marokkanen zijn met 356.000 personen inmiddels de tweede groep niet-westerse migranten in Nederland (Jennissen et al 2011). Sinds eind jaren '60 groeide het aantal Marokkanen in Nederland gestaag totdat eind jaren '80 met bijna 17.000 migranten de absolute piek werd bereikt. Na een flinke daling groeide het aantal Marokkaanse migranten tot eind jaren '90 opnieuw, waarna de migratiestroom daalde om tot begin van deze eeuw weer te stijgen. Sinds het begin van deze eeuw tekent zich wederom een flinke afname van de migratie van Marokkanen naar Nederland en van het migratiesaldo af. Dit migratiesaldo, het saldo van de inkomende migratie vanuit Marokko en de uitgaande migratie van Marokkanen naar Marokko of naar andere landen, was rond 2007 zelfs negatief. Meer Marokkanen verlieten toen Nederland, dan zich hier vestigden. Het migratiesaldo is sinds enkele jaren weer iets gestegen, maar benadert het oude niveau nog lang niet (Jennissen et al 2011).

Figuur 2-1 Migratie van Marokko naar Nederland en omgekeerd, 1995-2010

De daling van de Nederlandse migratie vanaf de eeuwwisseling lijkt niet gerelateerd aan een algehele daling van de migratie vanuit Marokko naar de rest van de wereld. Het migratiesaldo van Marokko zelf neemt namelijk al tientallen jaren af. Dit betekent dat steeds meer personen het land verlaten, dan zich er vestigen. Ook rond de eeuwwisseling, het moment dat de Marokkaanse migratie naar Nederland begon af te nemen, bleef het migratiesaldo dalen (World Databank 2012). Blijkbaar kozen Marokkanen steeds meer voor andere bestemmingen dan voor Nederland.

Figuur 2-2 De ontwikkeling van migratie vanuit Marokko sinds 1990

Bron: World Databank, 06 juni 2012 <http://databank.worldbank.org>

Op het moment dat de algehele migratie vanuit Marokko zelf niet verminderd, is de vraag wat de oorzaak is van de afnemende migratie naar Nederland. In dezelfde periode dat de migratie van Marokko naar Nederland begon te dalen, ontstond er in Nederland een steeds negatievere beeldvorming over niet-westerse en vooral islamitische migranten met verschillende voor hen nadelige gevolgen op de arbeidsmarkt, bij de Nederlandse overheid en in het alledaagse leven. Vooral de gebeurtenissen in New York van 9/11/2001, de opkomst en moord op de rechtse politicus Pim Fortuyn en op de islam-kritische filmmaker Theo van Gogh zijn hier de oorzaak van geweest (Buijs 2009, Van Stokkum 2007, Van der Brug et al 2009). De negatieve beeldvorming en acceptatie kan een belangrijke verklaring voor de afgenomen migratie vormen, omdat daardoor voor Marokkaanse migranten een negatief klimaat voor een verblijf in Nederland is ontstaan. Zij kunnen besluiten zich elders te vestigen, wanneer zij hier informatie over hebben. Zowel Mabogunje (1970), de grondlegger van de theorie van migratiesystemen die centraal staat in deze thesis, als Fawcett (1989) en Portes (1997) suggereren dat dit het geval kan zijn. In het volgende hoofdstuk zal blijken, dat zowel de oorzaken van afnemende migratie als de rol van negatieve acceptatie van migranten in migratieprocessen in de literatuur nog niet veel aandacht heeft gehad.

'Yet, the general experience is that migrants are never lost in this sense to their village of origin but continue to send back information. If the information from a particular city dwells at length on the negative side of urban life, on the difficulties getting jobs, of finding a place to live, and on the general hostility of the people, the effect of this negative feedback will slow down further migration from the village.' (Mabogunje 1970)

3 Theorie van migratie

Over het ontstaan en voortbestaan van migratie zijn in de loop van de jaren verschillende theorieën geformuleerd. De belangrijkste theorieën beschrijven vooral het ontstaan en voortbestaan van migratie. Ze worden in dit hoofdstuk kort toegelicht om de brede context en mogelijke verklaringen van migratie te verduidelijken.

Als eerste de 'Neoclassical economic theory', een klassieke migratietheorie die stelt dat migratie op microniveau ontstaat als gevolg van individuele migratiebesluiten na kosten-batenafwegingen door potentiële migranten. De verwachting van een positieve opbrengst vanuit de looninkomsten in het migratieland, afgezet tegen de verschillende investeringen om in het land te komen, leidt volgens deze theorie bij potentiële migranten tot een migratiebesluit. Hoewel ook sociale en psychologische aspecten tot kosten of baten kunnen leiden, legt de theorie de nadruk op de financiële aspecten.

De tweede theorie, de 'Neoclassical economic theory' maar dan op macroniveau, verklaart het bestaan van internationale migratie uit geografische verschillen in arbeidsloon, waarbij arbeiders naar landen of gebieden met hogere lonen migreren.

De derde migratietheorie, de 'New economics of migration', kijkt naar het individuen en families en laat op microniveau zien, dat migratiebeslissingen niet alleen vanwege de verwachte inkomsten worden genomen. Ook het verminderen van risico's speelt een rol, net als de hogere status binnen de gemeenschap die migratie tot gevolg kan hebben. De theorie stelt, dat migratiebeslissingen niet zozeer door individuen, maar vooral door huishoudens of families worden genomen.

'Migration demands considerable and increasing costs and risks and is therefore generally a well-considered and well-prepared decision, in which family and community members are often heavily involved.' (De Haas 2003)

De 'Dual / Segmented market theory', de vierde theorie, bekijkt migratie op macroniveau en stelt dat migratie veroorzaakt wordt door de grote vraag naar arbeid in de industriële landen. De vraag naar arbeid trekt migranten naar de bestemmingslanden. Migratie wordt daarmee niet alleen veroorzaakt door 'push' factoren in het herkomstland zoals armoede of werkloosheid, maar ook door 'pull' factoren in het bestemmingsland.

De 'World systems theory' legt de oorzaak van migratie heel ergens anders. Deze theorie stelt dat internationale migratie veroorzaakt wordt door de internationale structuren die vanaf de 16e eeuw met de kolonialisering door kapitalistische landen zijn ontstaan. De situatie in niet-kapitalistische landen werd verstoord en nieuwe verbindingen tussen landen ontstonden, wat tot migratie heeft geleid (Massey et al 1993, 2001, De Haas 2007, Castells 2009).

De voorgaande theorieën zien oorzaken voor het ontstaan van migratie over het algemeen vooral in de financiële opbrengsten die het de migranten oplevert. De sociale of culturele aspecten van migratie krijgen helaas niet veel aandacht, maar deze zijn wel belangrijk. De volgende vier theorieën hebben hier wel aandacht voor. Zij beschrijven vooral het voortbestaan van migratie.

De 'Social capital theory' stelt de bronnen centraal die potentiële migranten vanuit migrantennetwerken tot hun beschikking hebben. Deze netwerken ontstaan in de loop van de tijd wanneer steeds meer migranten zich in het buitenland vestigen. De bronnen verminderen de migratiekosten en de risico's, waardoor migratiebeslissingen eerder genomen zullen worden.

De tweede migratietheorie, de 'Institutional theory', kijkt naar de institutionalisering van migratie. Met de opkomst van organisaties en ondernemers die de migranten ondersteunen, wordt verdergaande migratie bevorderd.

De derde theorie van 'Cumulative causation' stelt dat migratiestromen na de vestiging van de eerste pioniers steeds sterker zullen worden. Dit komt omdat elke nieuwe migratie op verschillende manieren de context in het herkomstland en bestemmingsland verandert, waardoor besluiten tot migratie steeds eerder genomen zullen worden. Een voorbeeld hiervan is het ontstaan van een cultuur van migratie in het herkomstland. Met het ontstaan hiervan veranderen de waarden en de culturele opvattingen in een gemeenschap ten gunste van migratie en het fenomeen wortelt zich in het gedrag en de waarden van de mensen en de gemeenschap in het herkomstland. Migratie kan als gevolg hiervan onafhankelijk van andere factoren blijven voortbestaan (Massey et al 1993 2001, Reichert 1982).

Als laatste de 'Migration systems theory', waarvoor de fundamenteën in 1970 door Mabogunje werden gelegd. Deze theorie beargumenteert het bestaan van migratiesystemen. Dit zijn verzamelingen van plaatsen of landen die door migratie met elkaar verbonden zijn. In het systeem worden relatief grote hoeveelheden migranten tussen de landen uitgewisseld. Ook vindt tussen diezelfde landen en de individuen daarbinnen continu uitwisseling plaats van goederen, diensten, informatie, geld, ideeën en idealen. Op deze manier kunnen feedbackmechanismen ontstaan, waarbij vanuit de onderlinge uitwisselingen een stimulans ontstaat die het functioneren van het systeem verandert. Eén van de veranderingen in het systeem kan een versterking of vermindering van migratiestromen zijn (De Haas 2007, Fawcett 1989, Gurak & Caces 1992). Negatieve acceptatie van migranten in een bestemmingsland kan een stimulans zijn voor een verandering in het systeem. Deze theorie staat daarom centraal in dit onderzoek.

De afname van migratie kan met bestaande migratietheorieën maar moeilijk verklaard worden. Dit is nog maar weinig beschreven en De Haas (2007), Böcker (1994) en Portes & Rumbaut (2006) benadrukken dan ook het belang van een beter inzicht in de oorzaken hiervan.

Wanneer migratiestromen verminderen en de migratiesystemen verdwijnen, wordt dat op dit moment vooral aan veranderingen op macroniveau toegeschreven, die de migratie oorspronkelijk op gang hebben gebracht, zoals veranderingen in inkomen, overheidsbeleid of politieke veranderingen (De Haas 2010). De rol van verminderde of negatieve acceptatie in bestemmingslanden in migratiestromen is onduidelijk en nog niet vaak beschreven. Het onderzoeken van de afname van migratiestromen en de rol van negatieve acceptatie hierin is theoretisch gezien dus zeer interessant. Daarnaast is het ook belangrijk, omdat economieën zoals de Nederlandse vanwege demografische ontwikkelingen in de nabije toekomst op de arbeidsmarkt steeds meer van migranten afhankelijk zullen zijn.

Met deze verschillende migratietheorieën en verklaringen op macro- en microniveau is de opvatting van Massey (1993) interessant. Hij stelt dat de verschillende theoretische verklaringen elkaar niet hoeven uit te sluiten en dat de oorzaken van migratie op meerdere niveaus tegelijk gevonden kunnen worden. Uiteindelijk zal blijken, dat dit uitgangspunt vanuit dit onderzoek bevestigd kan worden. De acceptatie van migranten in Nederland kan één van de fenomenen zijn, die de migratiestromen naar Nederland uiteindelijk bepalen. In dit onderzoek wordt daarom de centrale vraag gesteld, in welke mate en op welke manier een lage acceptatiegraad van Marokkanen in bestemmingsland Nederland een rol speelt in de afnemende migratie van Marokko naar Nederland. Hoe deze acceptatie van migranten zich heeft ontwikkeld en hoe dit de migratie van Marokko naar Nederland kan beïnvloeden, wordt in het volgende hoofdstuk toegelicht.

'Rather than adopting the narrow argument of theoretical exclusivity, we adopt the broader position that causal processes relevant to international migration might operate on multiple levels simultaneously, and that sorting out which of the explanations are useful is an empirical and not a logical task' (Massey et al 1993).

4 Onderzoeksvragen

Zowel Mabogunje (1970), Portes (1997) als Fawcett (1989) suggereren, dat een negatieve houding en een laag niveau van acceptatie van migranten in het bestemmingsland tot een afname van migratie naar het desbetreffende land zal leiden. Zij beschrijven niet hoe dit tot stand komt en de vraag is of dit voor de migratie van Marokko naar Nederland het geval is. Op welke manier kan een laag niveau van acceptatie en incorporatie van Marokkanen in Nederland tot een uiteindelijke afname van de Marokkaanse migratie naar Nederland leiden? In welke mate heeft dit de besluiten van potentiële migranten in Marokko beïnvloed en heeft het tot een keuze voor alternatieve bestemmingen of tot een besluit om in Marokko te blijven geleid? Deze vragen zijn het onderwerp van dit onderzoek. De probleemstelling van deze masterthesis kan nu worden gedefinieerd.

4.1 De probleemstelling

Probleemstelling

Op welke manier en in welke mate speelt verminderde acceptatie van Marokkanen een rol in de afnemende migratie van Marokko naar Nederland?

Om deze vraag te beantwoorden is het nodig om uiteen te zetten op welke manier negatieve acceptatie van migranten in een bestemmingsland een nadelig effect op hen kan hebben. Dit gebeurt in het volgende hoofdstuk aan de hand van de theorie van Portes (Portes 1995, Portes & Rumbaut 2006). Voor het uitwerken van de probleemstelling in deelvragen is het belangrijk om, met hulp van de theorie van migratiesystemen, een verband te leggen tussen het bestaan van een laag niveau van acceptatie of incorporatie van Marokkanen in Nederland en kennis hierover bij de potentiële migranten in Marokko. Zonder informatie over de acceptatie van Marokkaanse migranten in Nederland, zullen migratiebeslissingen van potentiële migranten niet snel door dit fenomeen beïnvloed worden. De theorie van migratiesystemen biedt hiervoor een zeer bruikbaar kader. Het is het tweede en primaire theoretische uitgangspunt in dit onderzoek, omdat dit beschrijft hoe vanuit een stimulans zoals negatieve acceptatie een aanpassing in migratiestromen en in een migratiesysteem kan ontstaan.

De fundamenteen voor deze theorie werden in 1970 door Mabogunje gelegd. Zijn startpunt was de stedelijke migratie in Afrika, later hebben Portes en Böröcz (1998) en Kritz et al (1992) zijn ideeën voor internationale migratie uitgewerkt (De Haas 2008). De theorie beargumenteert het bestaan van migratiesystemen van twee of meer plaatsen of landen, die onderling met elkaar verbonden zijn door de uitwisseling van relatief grote hoeveelheden migranten, goederen, diensten, informatie, geld ('remittances'), ideeën en idealen.

Nederland en Marokko kunnen volgens deze theorie als migratiesysteem of als onderdeel van een migratiesysteem worden gezien.

Figuur 4-1 en Figuur 4-2

Symbolen van Nederland en Marokko als migratiesysteem: Boutique Al Hociema in Den Haag, nummerborden 'Den Haag' in AL Hociema

Men kan volgens Kritz et al (1992) van een internationaal migratiesysteem spreken, wanneer door migratie een netwerk van landen is ontstaan, waartussen op verschillende niveaus verbindingen zijn ontstaan waarin vooral de netwerken van migranten belangrijk zijn. Deze verbindingen zijn essentieel voor de werking van het systeem en kunnen economisch, cultureel of politiek van aard zijn (Fawcett 1989, Gurak & Cases 1992).

'A network of countries is linked by migration interactions whose dynamics are largely shaped by the functioning of a variety networks linking actors at different levels of aggregation. The attention given to the role of institutional and migrant networks in channeling and sustaining migration is a key aspect of the systems approach.' (Kritz et al 1992)

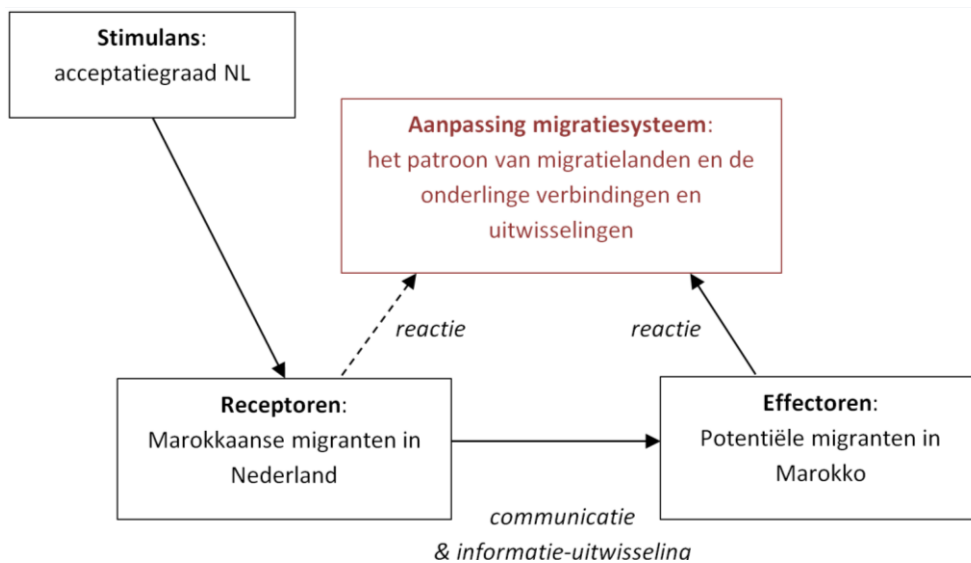
Fawcett (1989) stelde als verdieping van het idee van verbindingen tussen landen in een migratiesysteem een conceptueel framework voor. In zijn typologie staan vier categorieën van verbindingen centraal: (1) relaties van staat tot staat (2) verbindingen tussen massa, volken of sociale groepen (3) familiebanden en andere persoonlijke netwerken en (4) verbindingen tussen bureaus of instituties die migranten faciliteren. Het tweede type verbinding is in dit kader vooral relevant, omdat het gaat om het bepalende en regulerende effect van maatschappelijke normen die in sociale groepen bestaan. Zulke normen kunnen invloed hebben op migratiestromen. Normen die de acceptatie van migranten reguleren zijn hier een sterk voorbeeld van, zoals de normen die in de denkbeelden en vooroordelen over migrantengroepen een lage acceptatiegraad in het bestemmingsland veroorzaken. Via verbindingen van media, familiebanden of andere persoonlijke netwerken wordt aan potentiële migranten informatie gegeven over de relevante maatschappelijke normen ten aanzien van nieuwkomers en de gevolgen hiervan.

In een migratiesysteem zijn verschillende feedbackmechanismen aanwezig. Deze mechanismen worden gedefinieerd als processen, waarin vanuit een zekere stimulans informatie gezonden wordt van één of meerdere personen (receptors) in het migratiesysteem naar één of meerdere andere personen (effectors) in hetzelfde systeem. Deze laatste veranderen als antwoord op deze informatie de gedragingen, waardoor de werking van het migratiesysteem wordt aangepast. Uitwisseling van informatie of ideeën zijn een belangrijk onderdeel van het feedbackmechanisme en informatie over negatieve acceptatie kan hier onderdeel van zijn. Mabogunje (1970) stelde, dat de verklaring van migratie gezocht moet worden in de verschillende individuele antwoorden op de stimuli vanuit het systeem. De theorie stelt dat de sociale, culturele, economische en institutionele condities van zowel migratie- als gastlanden als gevolg van de feedbackmechanismen veranderen. Het systeem evolueert en ontwikkelt zich vanaf de start van de migratie doordat de opbouw en het volume verschuiven in de loop van de tijd (Kritz et al 1992).

De theorie maakt een verbinding tussen de acceptatie van migranten in Nederland en beslissingen door potentiële migranten door verbindingen van informatie-uitwisseling. Het lagere niveau van acceptatie zal als stimulans fungeren voor Marokkaanse migranten in Nederland, die als 'receptoren' functioneren. Zij spelen informatie hierover door aan potentiële migranten in Marokko, de 'effectoren' in het mechanisme. Die passen hun gedrag aan door niet meer naar Nederland te migreren. Ook Marokkaanse migranten in Nederland kunnen als reactie op de stimulans besluiten Nederland te verlaten. Hierdoor neemt het totaal aantal Marokkaanse migranten in Nederland af. De verbinding tussen beide landen wordt zwakker, de migratiestroom neemt af en het migratiesysteem van Marokko en Nederland wordt aangepast. De illustratie in de figuur 4.3 maakt dit duidelijk. Of een dergelijk mechanisme tussen Marokko en Nederland werkzaam is, is het onderwerp van dit onderzoek.

Het gaat in het voorgaande om een direct effect van feedback over negatieve acceptatie omdat vanuit informatie over negatieve acceptatie *zelf* een verandering in de migratiestroom van Marokko naar Nederland zal ontstaan. Deze verandering kan ook op een indirecte manier tot stand komen, wanneer negatieve acceptatie leidt tot slechtere posities van migranten in het bestemmingsland en feedback hierover naar het herkomstland tot een keuze voor alternatieve bestemmingen leidt. Waar bijvoorbeeld discriminatie op de arbeidsmarkt leidt tot een beperkte beschikbaarheid van banen voor (Marokkaanse) migranten, kan feedback over slechte posities op de arbeidsmarkt aan potentiële migranten in Marokko tot een keuze voor andere landen en tot een algehele afname van migratie naar Nederland leiden. Het feedbackmechanisme vormt de basis voor de uitwerking van de probleemstelling in drie deelvragen.

Figuur 4-3 Feedbackmechanisme van de beïnvloeding van migratiestromen en het migratiesysteem de door negatieve acceptatie

4.2 Uitwerking van de probleemstelling

Het antwoord op de vraag uit de probleemstelling wordt gegeven door de verschillende onderdelen van het feedbackmechanisme voor Marokkaanse (potentiële) migranten te onderzoeken. De eerste vraag betreft de acceptatie van Marokkaanse migranten in Nederland. Is verminderde acceptatie een belangrijk element voor Marokkaanse migranten in hun idee over het leven als migrant in Nederland? Of speelt het geen enkele rol?

Deelvraag 1 Welke rol speelt verminderde acceptatie van Nederlanders in de denkbeelden van Marokkanen over migratie naar Nederland?

De verwachting is, dat de verminderde acceptatie in Nederland een grote rol speelt in de denkbeelden en ideeën van Marokkanen over het leven in Nederland en de mogelijkheden en kansen van migranten.

De tweede deelvraag betreft de vraag naar de aanwezigheid van feedback over de acceptatie in Nederland naar potentiële migranten in Marokko. Mabogunje (1970) benadrukte als één van de eersten het belang van uitwisselingen van informatie en ideeën tussen migratie- en herkomstland. Dit, omdat potentiële migranten besluiten al dan niet te migreren vanuit de stimulansen die zij vanuit de omgeving ontvangen, waaronder verschillende soorten informatie.

Informatie is een cruciaal onderdeel in het migratiesysteem en de incorporatie en acceptatie van migranten kan een essentieel onderdeel zijn van de informatie-uitwisseling. Dit leidt tot de tweede deelvraag:

Deelvraag 2 In welke mate wordt feedback gegeven aan potentiële migranten in Marokko over verminderde acceptatie in Nederland? Waar bestaat deze informatie uit?

Mijn verwachting is, dat binnen de veelal familiale netwerken van migranten een aanzienlijke hoeveelheid feedback over de acceptatiegraad in Nederland gegeven wordt. Het kan bijvoorbeeld gaan om informatie over discriminatie op de arbeidsmarkt als gevolg van vooroordelen en stigmatisering, over discriminatie in het publieke leven en over de bejegening van Marokkanen in Nederland.

De verschillende theorieën van migratie laten zien dat er meerdere redenen voor een migratiebesluit kunnen bestaan, zoals de verwachte inkomsten, het verminderen van risico's, het verhogen van sociale status, de aanwezigheid van migrantennetwerken of de aanwezigheid van een cultuur van migratie in het land van herkomst. Wanneer Massey (1993) stelt dat verklaringen voor oorzaken van migratie van verschillende niveaus en vanuit verschillende theorieën kunnen komen, is de vraag welke element doorslaggevend is bij de verminderde migratie van Marokkanen voor Nederland. Bepaalt het lage acceptatieniveau het afwijzen van Nederland als migratieland of overheersen andere redenen? De derde deelvraag is daarom als volgt:

Deelvraag 3 Wat is de invloed van feedback over acceptatie in Nederland op migratiebeslissingen van potentiële migranten in Marokko?

De verwachting is, dat de potentiële migranten in Marokko wisselend door de feedback beïnvloedt worden. De migratiecultuur voor Nederland is altijd sterk geweest en het beeld van Nederland als 'El Dorado' zal ondanks informatie over de lage acceptatiegraad in Nederland vaak nog overheersen. De wens of het besluit om naar Nederland te migreren zal als gevolg hiervan nog altijd aanwezig zijn, ondanks de verkregen informatie over de acceptatiegraad in Nederland. Voor andere potentiële migranten verwacht ik, dat dat de feedback over de lage acceptatiegraad wel doorslaggevend is. Zij kiezen voor alternatieve bestemmingen en de migratiestroom van Marokko naar Nederland zal als gevolg daarvan worden beïnvloed.

4.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

De afname van migratiestromen is in de literatuur over migratie nog niet vaak beschreven. Dat dit wetenschappelijk een belangrijk en relevant onderwerp is, hebben meerdere wetenschappers bevestigd (De Haas 2007, Böcker 1994, Portes & Rumbaut 2006).

Deze thesis levert met het onderzoeken van één van de mogelijke redenen voor afnemende migratie van Marokko naar Nederland een bijdrage aan dit onderwerp. Het kijkt naar negatieve acceptatie als reden voor afnemende migratie en dit specifieke onderwerp heeft in relatie tot migratie bovendien nog niet veel theoretische aandacht gehad.

Het onderwerp is maatschappelijk relevant, omdat Nederland aan de vooravond staat van een demografische 'vergrijzing'. De naoorlogse generatie 'babyboomers' raakt op leeftijd en het aantal ouderen wordt als gevolg hiervan steeds groter. Het aantal werkenden in Nederland wordt verhoudingsgewijs kleiner, waardoor in de nabije toekomst een krapte op de arbeidsmarkt zal ontstaan. Dit is problematisch. Zo stelt hoogleraar Regionale arbeidsmarktanalyse Van Dijk in een persbericht hierover;

'Werkgevers onderschatten het probleem. Het is hoog tijd om de vergrijzing opnieuw op de agenda te zetten.' (Van Dijk 2010)

Nederland zal in toenemende mate op de arbeidsmarkt van migranten afhankelijk zijn en immigratie kan op de arbeidsmarkt een wapen zijn in de strijd tegen vergrijzing (Muyskens et al 2007). Brakman en Witteloostuijn (2010) stellen, dat diegenen die de gevolgen van de vergrijzing op wil vangen niet xenofob moet zijn. Wanneer een laag niveau van acceptatie invloed blijkt te hebben op de komst van migranten naar Nederland, is de recente ontwikkeling van negatieve acceptatie een probleem op de arbeidsmarkt. Een voorbeeld; inmiddels de komst van Midden- en Oost-Europeanen in Nederland actueel. Ook zij werden recent door PVV-leider Wilders onder vuur genomen en hij richtte februari 2012 een meldpunt op voor meldingen van overlast deze groep. Een belangrijke de vraag is, hoe potentiële migranten op een 'vijandig' klimaat in Nederland reageren. Vaak vergeten mensen dat migranten alternatieve bestemmingen hebben en weg kunnen blijven. Is Nederland voor hen nog een aantrekkelijkheid arbeidsland of snijden we onszelf met alle negatieve aandacht voor migranten in de vingers? Is het laatste het geval, dan is het ontwikkelen van een positieve maatschappelijke en politieke houding richting migranten een belangrijke zaak.

4.4 Onderzoeksmethode

Het onderzoek is door middel van een kwalitatieve analyse van ruim zeventig interviews van Marokkanen in Nederland en Marokko uitgevoerd. Het kent een sterke focus vanuit bestaande theorieën over migratie en negatieve acceptatie van migranten in het bestemmingsland. Vanuit een theoretisch begrip over migratiesystemen en acceptatie van migranten in verschillende sociale contexten is een eerste theoretische verwachting ontstaan die vanuit de interviewdata verder wordt onderzocht.

Binnen deze theoretische kaders is het onderzoek exploratief te noemen, omdat de relatie tussen migratiestromen en acceptatie van migranten in het bestemmingsland nog niet vaak is onderzocht. Dit exploratieve karakter heeft samen met het relatief beperkte aantal interviews tot de keuze voor een kwalitatieve onderzoeksmethode geleid. Een iteratief onderzoeksproces, waarin analyse van data en theorie elkaar continu afwisselen en een continue dialoog tussen beide aanwezig is, staat centraal in dit onderzoek.

De onderzoekseenheden zijn de individuele migranten en familieleden van de migranten. Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn 73 semigestructureerde diepte-interviews met Marokkanen geanalyseerd. De gebruikte interviews zijn in de periode januari t/m mei 2011 in Nederland en in Marokko afgenomen door onderzoeksassistenten en studenten, in de taal die de respondenten kozen. De data zijn door de Erasmus Universiteit Rotterdam ter beschikking gesteld. Ze zijn afgenomen vanuit de onderzoeksgroep 'Citizenship, Migration and the City' (CIMIC). Deze is verbonden met de Erasmus Universiteit Rotterdam (Engbersen et al 2011, 2012).

30 interviews zijn in Rotterdam afgenomen. 43 interviews zijn in Marokko in de regio's Nador en Rabat afgenomen. 28 respondenten woonden op het tijdstip van interview als migrant in Nederland. 45 respondenten waren woonachtig in Marokko en 23 van hen hadden in het verleden als migranten in Nederland gewoond en zijn terug gekeerd naar Marokko. De respondenten zijn door 'snowball sampling' gevonden en werden geselecteerd vanuit etnische organisaties, moskeeën en netwerken van interviewers en wetenschappers. Op deze manier was het mogelijk om zowel legale als illegale Marokkaanse migranten te ondervragen. De data zijn niet als representatief voor de totale Marokkaanse migrantengroep te beschouwen, echter door een doelgerichte sampling is een brede variatie in respondenten ontstaan. De respondenten variëren onder andere in migrantentype, opleidingsniveau, geslacht en vestigingsjaar, waardoor een breed beeld gevormd kan worden van de verschillende soorten migranten (Engbersen et al 2011, 2012).

De vragen in de interviews gaan in op de redenen van migratie naar Nederland, het leven van de migranten vroeger en nu, de banden met familie of andere relaties, hun kennis over andere migranten, het geven van hulp en het terugzenden van geld ('remittances'). Ook het geven van feedback, de ondersteuning door instituties, de huidige interesse in Nederland als migratiebestemming en de eventuele migratieplannen van de geïnterviewde zijn ondervraagd.

Tabel 4-1 Algemene kenmerken respondenten (uitgebreid overzicht: zie bijlage)

<i>Categorie</i>	<i>Gevestigde migrant</i>	<i>Retourmigrant</i>	<i>Familie van migrant</i>
Aantal	30	23	20
Leeftijd	< 30 jr (3)	< 30 jr (4)	< 30 jr (4)
	30- 60 jr (20)	30- 60 jr (16)	30- 60 jr (16)
	> 60 jr (7)	> 60 jr (3)	> 60 jr (3)
Type migrant	Arbeidsmigratie (7)	Arbeidsmigratie (4)	N.v.t.
	Gezinsvorming (8)	Gezinsvorming (2)	
	Familie hereniging (12)	Familie hereniging (3)	
	Studiemigratie (3)	Verblijfsstatus (3)	
		Sociale / culturele klimaat (6)	
		Overig (3)	
Komst in of vertrek uit NL ²	Vóór 2000 (25)	Vóór 2000 (9)	N.v.t.
	Vanaf 2000 (5)	Vanaf 2000 (14)	
Verblijfsduur NL ²	0-5 jr (1)	0-5 jr (8)	N.v.t.
	5-20 jr (10)	5-20 jr (6)	
	> 20 jr (19)	> 20 jr (9)	
Migratieplannen?	Nee (22) Ja (8)	Nee (23)	Ja (8) Nee (12)

Voor de analyse van de interviews is gebruikt gemaakt van Nvivo 9. Dit is software, speciaal voor het uitvoeren van kwalitatief onderzoek of voor gemengde onderzoeksmethodes ontworpen. Hiermee is het mogelijk om interviews te organiseren en te analyseren door middel van het aanbrengen van coderingen en door het uitvoeren van zogenaamde 'queries'. Met deze 'queries' kunnen tabellen en overzichten gecreëerd worden op basis van verschillende geselecteerde kenmerken van respondenten en van coderingen of concepten. Dit maakt een diepgaande analyse van (combinaties van) gecodeerde uitspraken of andere tekstfragmenten van respondenten mogelijk. Hierdoor kunnen patronen in de interviewdata worden ontdekt.

Met hulp van het aanbrengen van coderingen op relevante tekstfragmenten in de interviews, zijn in drie codeerrondes verschillende relevante concepten onderzocht. In de eerste ronde is voor 'negatieve acceptatie' in drie verschillende sociale contexten gecodeerd, voor het geven en krijgen van positieve of negatieve 'feedback' en voor de verschillende 'redenen van migratie'. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de uitspraken die de respondenten over zichzelf doen en de uitspraken die ze over anderen doen. Ook is onderscheid gemaakt tussen uitspraken over de periode vóór 2000 en over uitspraken over de periode na 2000.

² Nederland

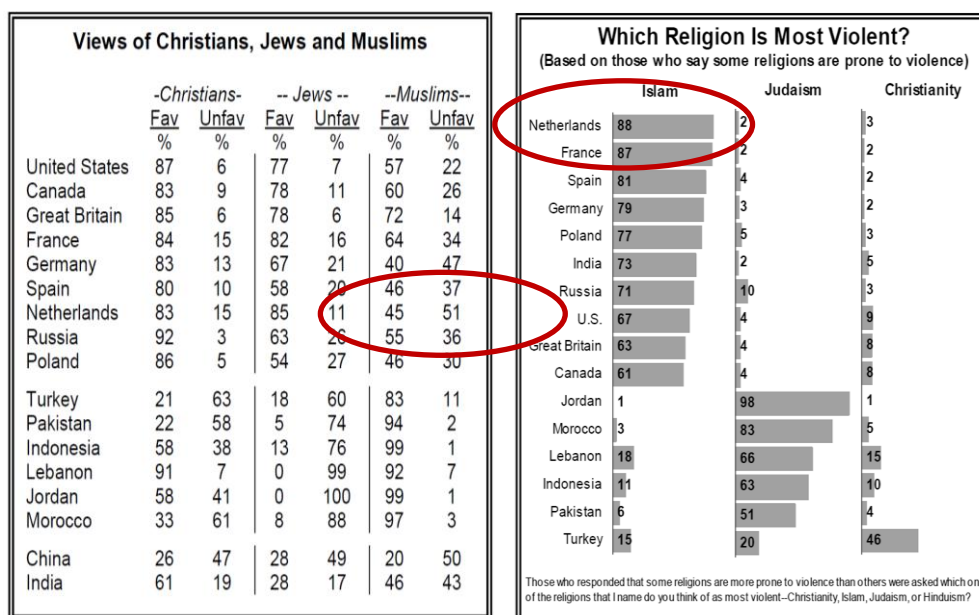
In de tweede ronde is gecodeerd voor 'irreële beeldvorming' over Nederland en voor verwijzingen naar de 'migratiecultuur in Marokko'. Ook is gecodeerd voor verwijzingen naar het 'niet geloven van feedback' die gegeven is door Marokkaanse migranten in Nederland. In de laatste ronde zijn de coderingen aangescherpt en zijn correcties uitgevoerd. Na deze coderingen zijn per onderzoeksvraag verschillende queries uitgevoerd om de patronen van negatieve acceptatie, feedback en migratiebeslissingen te ontdekken. De analyse is ondersteund door het maken van verschillende analytische en theoretische memo's. Het gebruik van de software Nvivo 9 heeft de analyse en het ontdekken van patronen in de antwoorden van de geïnterviewden op een goede manier ondersteund. Dit heeft tot enkele opvallende resultaten geleid.

5 De acceptatie van Marokkanen in Nederland

Voordat ik tot de analyse van de interviews overga, beschrijf ik de ontwikkeling van de acceptatie van (islamitische) migranten in Nederland. Vervolgens werk ik uit, op welke manier dit tot een afname van migratie van Marokko naar Nederland kan leiden. Door dit laatste is het mogelijk om vanuit de analyse een antwoord te geven op de centrale onderzoeksvraag, namelijk op welke manier en in welke mate negatieve acceptatie een rol speelt in de verminderde migratie van Marokko naar Nederland.

De afname van de Marokkaanse migratie voor Nederland is rond 2001 ingezet en loopt daarmee in tijd parallel met de aanslagen in New York van 9/11 in 2001, de opkomst en de moord op Pim Fortuyn in 2002 en de moord op Theo van Gogh in 2004. In deze periode werden de meningen en de beeldvorming over niet-westerse migranten steeds negatiever. Migranten werden steeds minder in Nederland geaccepteerd. Vooral islamitische migranten zoals Marokkanen waren onderwerp van kritiek. De aanslagen van 9/11 en de moord op van Gogh, beiden door aanhangers van de islam, zorgden voor een keerpunt in de relatie tussen niet-moslims en moslims in Nederland (Alexander 2004, Smelser 2004, De Koning 2006, Buijs 2006, Snel 2003 cf. De Haan 2007). Het was een tijd waarin de discussie over migranten en de Islam in Nederland een 'hot item' was. Het Global Attitudes Project schreef in deze periode, dat in Nederland driekwart van de bevolking zich zorgen maakte over moslimextremisme in eigen land. In geen ander onderzocht land had een zo grote meerderheid van de bevolking een negatieve opinie over de islam en over moslims (Kohut et al 2005).

Tabel 5-1 Beeldvorming over enkele religies in 16 landen

Bron: Kohut et al / PEW Global Attitudes Survey (2005)

Op veel andere plekken in Europa braken net als in Nederland populistische rechtse partijen door en ontstond angst en publieke weerstand tegen niet-westerse migranten (Lahav 2004). Al in de jaren negentig was een groot deel van de Nederlandse bevolking kritisch over niet-westerse allochtonen, maar pas na de eeuwwisseling werd het politieke taboe doorbroken van het bespreken van problemen die samenhangen met de komst van de migranten (Van der Brug et al 2009, Van Stokkum 2007, Nievers & Andriessen 2010). Anti-islam gevoelens en kritiek op niet-westerse migranten werden steeds vrijer geuit en die uitingen werden in tegenstelling tot het verleden steeds minder als probleem ervaren (Poole 2002 cf. Van Stokkum 2007). In deze periode brak de politicus Pim Fortuyn door met zijn scherpe kritiek op vooral islamitische, niet-westerse migranten en veel politieke partijen plaatsten het thema van migratie en integratie van migranten prominent op de agenda (Van der Brug et al 2009). De wetgeving en het overheidsbeleid, over de toelating en integratie van migranten in Nederland, werden in deze tijd flink aangescherpt. Waar de Nederlandse Staat voorheen, vanuit een multiculturalistische houding migranten in Nederland, in staat stelde om in Nederland te wonen en te werken zonder de eigen cultuur op te geven, werd de aanpassingsbereidheid van migranten aan de Nederlandse maatschappij steeds belangrijker gevonden (Van der Brug et al 2009). De gebeurtenissen hebben op verschillende manieren negatieve gevolgen gehad voor de acceptatie van migranten in Nederland, zoals zal blijken uit de volgende paragrafen.

5.1 De ontwikkeling van de acceptatie van migranten in Nederland

De houding van de Nederlandse bevolking ten opzichte van etnische minderheden of migranten is de afgelopen jaren in een groot aantal studies onderzocht (Scheepers et al 2004 cf. Gijsberts 2004.) In deze onderzoeken zijn verschillende dimensies zoals stereotyperingen, etnische distantie en vooroordelen onderzocht en uitgediept (Verberk 1999 cf. Gijsberts 2004). Over de incorporatie of algehele acceptatie van migranten in een land hebben Reitz (2006) en Portes (Portes 1995, Portes en Rumbaut 2006) geschreven. Reitz benadrukt de rol van (historische) rassenrelaties, de arbeidsmarkt, het overheidsbeleid en een veranderend karakter van de internationale grenzen in de uiteindelijk acceptatie van migranten in een land. Hij werkt niet uit hoe dit precies tot stand komt en hoe dit tot een algehele incorporatie van migranten kan leiden. Portes doet dit wel. Hij biedt een uitgewerkt en zeer bruikbare theorie over de acceptatie van migranten in een gastland. Vanuit zijn theorie is het mogelijk om een verbinding te maken tussen negatieve acceptatie en migratiebeslissingen van potentiële migranten in Marokko. De theorie van Portes vormt binnen dit onderzoek daarom het tweede belangrijke theoretische uitgangspunt.

Portes beschrijft de acceptatie in verschillende sociale contexten en laat zien hoe hiermee een algeheel niveau van incorporatie in een land tot stand komt. De incorporatie van migranten heeft volgens zijn theorie veel invloed op de economische mobiliteit van migranten in het bestemmingsland. Afhankelijk van de mate van acceptatie van migranten in verschillende sociale contexten komen materiële of niet-materiële bronnen vanuit het gastland ter beschikking. Als gevolg daarvan worden voor een belangrijk deel de mogelijkheden voor een goede sociaaleconomische positie van migranten bepaald (Portes 1995). Ik zal in paragraaf 5.2 verder op zijn theorie ingaan. De mate van acceptatie van migranten is volgens Portes in vier soorten sociale contexten relevant te weten de overheid, de arbeidsmarkt, de (autochtone) gemeenschap en de etnische gemeenschap van de migrant. Deze contexten staan met elkaar in verbinding, kruisen en beïnvloeden elkaar. Zo kan een toenemende onvrede over migranten onder de autochtone bevolking bij verkiezingen tot een overwinning voor partijen met een anti-migratie standpunt leiden en tot een rechtse regering, waaruit vervolgens restrictief overheidsbeleid kan ontstaan. Een verkiezingsstrijd kan, vanwege campagnes van rechts-populistische partijen, op zijn beurt weer voor versterkte gevoelens van onvrede over migratie en verminderde acceptatie bij de autochtone gemeenschap leiden. De ontwikkeling van de acceptatie van migranten wordt in de volgende paragrafen per context beschreven, zonder aan de onderlinge relaties aandacht te besteden. Dat zou een apart onderzoek zijn. Om deze reden wordt ook de acceptatie van Marokkaanse migranten in de context van de eigen etnische gemeenschap niet onderzocht. Centraal staat een verminderde acceptatie van migranten alléén wanneer dit een direct gevolg is van negatieve beeldvorming over deze migranten (zie ook paragraaf 5.3). Dit zal voor de eigen etnische gemeenschap niet het geval zijn. Verminderde acceptatie vanuit deze context is misschien mogelijk vanuit verbindingen met of beïnvloeding door andere contexten, maar blijft buiten beschouwing.

Duidelijk zal worden, dat de acceptatie van migranten in Nederland zich sinds de eeuwwisseling in drie van de vier relevante contexten negatief heeft ontwikkeld vanuit een steeds meer negatiever wordende houding richting niet-westerse migranten. Deze ontwikkelingen worden in de volgende paragrafen per sociale context beschreven.

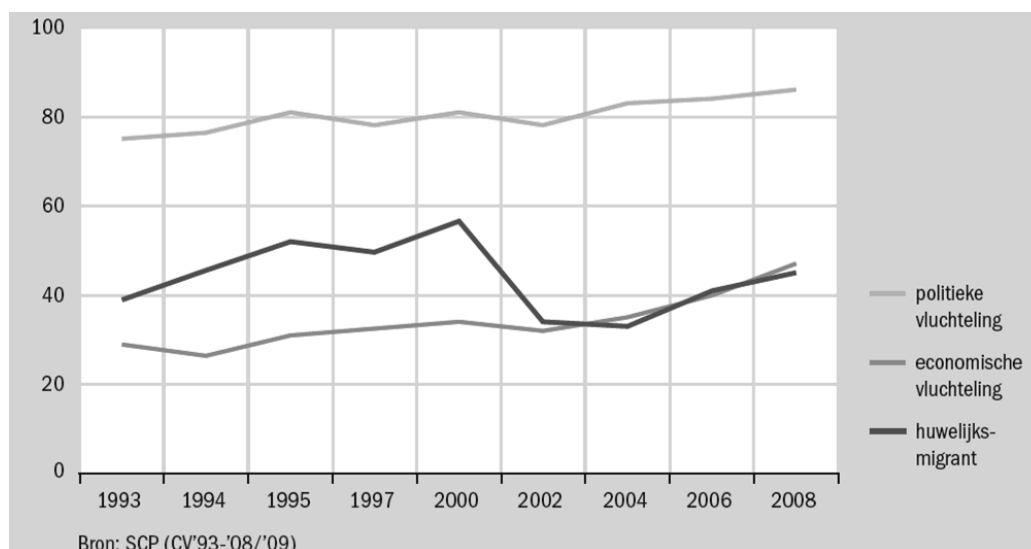
5.1.1 Verminderde acceptatie door (autochtone) Nederlanders

De acceptatie van niet-westerse migranten door de autochtone gemeenschap is sinds de eeuwwisseling een stuk minder geworden. Onvrede en kritiek op deze groep bestond al langer, maar was in Nederland niet erg zichtbaar. Rond de eeuwwisseling veranderde dat aanzienlijk. Kritiek op niet-westerse migranten, negatieve ideeën over deze groep en, bovenal, anti-islam gevoelens werden na de eeuwwisseling steeds vrijer geuit. Dit werd in tegenstelling tot het verleden steeds minder als een probleem ervaren (Poole 2002 cf. Van Stokkum 2007).

De ontwikkeling van de acceptatie van migranten en de islam door autochtone Nederlanders is onderzocht door het Sociaal Cultureel Planbureau in het Jaarrapport Integratie, onder andere in 2009. Het SCP onderzocht de wederzijdse beeldvorming van autochtonen en allochtonen of niet-westerse migranten, in het bijzonder de vier grootste Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse migrantengroepen (Gijsberts & Dagevos 2009).

De cijfers laten zien, dat de acceptatie van migranten rond de eeuwwisseling flink afnam. De discriminatiegeneigdheid van Nederlanders nam in 2000 en 2004 flink toe. Het draagvlak onder de Nederlands bevolking voor het afgeven van verblijfsvergunningen voor huwelijksmigranten nam plotseling af (tabel 5-2). De ervaren etnische dreiging onder autochtone Nederlanders nam van 2000 tot 2007/2008 behoorlijk toe. Ook de weerstand van autochtone Nederlanders tegen allochtonen als burens nam tot 2002 toe. Opvattingen van autochtone Nederlanders over moslims werden tussen 1995 en 2005 negatiever (tabel 5-3). Uit onderzoek blijkt dat in 2006 de ongeveer helft van de Marokkaanse groep weinig acceptatie van de Nederlandse bevolking ondervond. Bijna 80% van de Marokkaanse ondervraagden stelde dat discriminatie in Nederland vaak voorkomt. Het SCP concludeert dat autochtone Nederlanders in begin van deze eeuw het meest negatief waren over de multi-etnische samenleving. Op het terrein van wederzijdse beeldvorming bleken de opvattingen van moslims en niet-moslims over elkaar het grootste knelpunt. Alles in het onderzoek wijst erop, dat de acceptatie van niet-westerse migranten, de Islam en Marokkanen in het bijzonder rond de eeuwwisseling op een dieptepunt lag. Dit is in dezelfde periode dat het migratiesaldo van Marokkanen voor Nederland op een dieptepunt lag: minder Marokkanen kwamen Nederland binnen en meer Marokkanen vertrokken uit Nederland.

Tabel 5-2 Draagvlak voor het afgeven van verblijfsvergunningen, bevolking van 16 jaar en ouder, naar immigratiecategorie, 1993-2008/09

Bron: Gijsberts & Dagevos 2007

Tabel 5-3 Opvattingen over de leefwijze van moslims, autochtone Nederlanders van 18-70 jaar, voor 1995 en 2005 (in procenten '(zeer) meer eens')

	1995	2005
Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen, passen zich niet aan onze samenleving aan.	34	43
Moslims zijn gevaarlijk fanatiek	20	26
Moslims misbruiken hun godsdienst voor politieke doeleinden	31	51
Moslims grijpen gemakkelijk naar geweld om hun problemen op te lossen	29	42
De meeste moslims hebben geen respect voor homoseksuelen	-	74
a De items zijn gemeten op vijfpuntsschalen.		
Bron: RU (Socon'95-'05)		

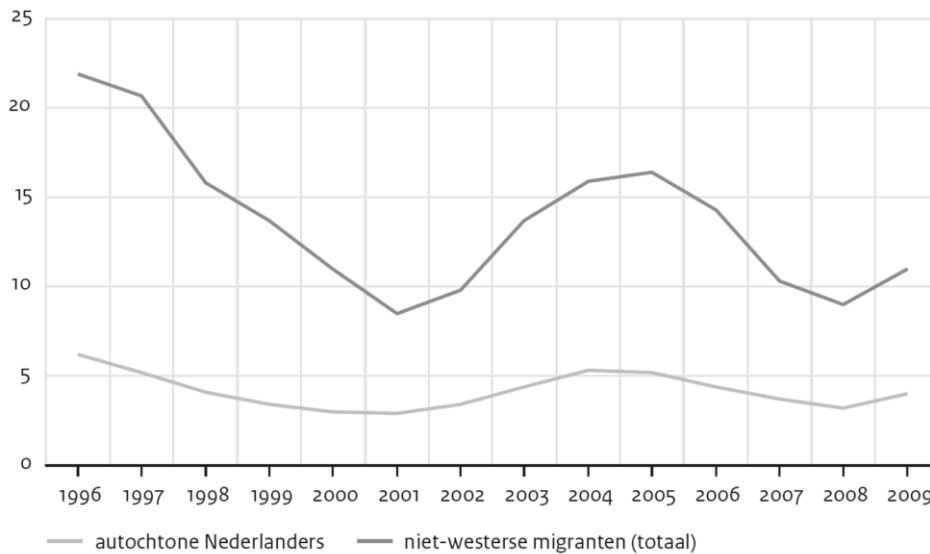
Bron: Gijsberts & Dagevos 2007

Uit de Monitor Rassendiscriminatie (Boog et al 2006, 2010) blijkt, dat vooral moslims discriminatie ervaren op grond van hun geloof. De onderzoekers laten voor zowel 2005 als 2009 zien, dat Marokkanen de meeste ervaringen met discriminatie hebben. Meer dan de helft van hen wordt met rassendiscriminatie geconfronteerd, vaak meerdere keren per jaar. Het gaat vooral om discriminerende opmerkingen en om het als niet-gelijkwaardig behandeld worden. De monitor beschrijft helaas niet in welke contexten migranten met discriminatie te maken hebben.

5.1.2 Verminderde acceptatie op de arbeidsmarkt

Een grote groep Marokkanen in Nederland heeft ervaringen met discriminatie op grond van religie of herkomstland. Op de arbeidsmarkt komt dit regelmatig voor. Ook in veel andere westerse landen is discriminatie van minderheidsgroeperingen op de arbeidsmarkt aanwezig. Dit geldt in Nederland vooral voor sollicitanten met een islamitische achtergrond. Na de historische gebeurtenissen van 9/11 en de moord op Theo van Gogh is dit veel sterker geworden (Deros et al 2009). De Marokkaanse groep blijkt het meest slachtoffer te zijn van discriminatie. Uit onderzoek in 2008 bleek, dat bij gelijke geschiktheid autochtone Nederlanders eerder worden aangenomen dan niet-westerse migranten (Andriessen et al 2007). Als gevolg van discriminatie op de arbeidsmarkt hebben niet-westerse migranten een slechtere positie op de arbeidsmarkt. Dit kan meerdere redenen hebben.

Tabel 5-4 Werkloosheid naar etnische herkomst, 1996-2009 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Bron: Nievers & Andriessen 2010

Gijsberts et al (2012) stellen dat werknemers in kwetsbare posities zoals veel niet-westerse migranten eerder door een slechte conjunctuur getroffen worden vanwege een lage scholing, flexibele arbeidscontracten en doordat ze werkzaam zijn in sectoren die gevoelig zijn voor schommelingen in de conjunctuur. Ook een slechtere taalvaardigheid, slechtere sociale netwerken spelen een rol.

Daarbij is discriminatie een oorzaak voor de grote werkloosheid onder niet-westerse migranten en Marokkanen (Gijsberts et al 2012). In tijden van een slechte werkgelegenheid zoals bij een economische crisis, merken zowel autochtonen als niet-westerse migranten de gevolgen van een hogere werkloosheid. Terwijl de groep niet-westerse migranten over het algemeen al een hoger werkloosheidspercentage heeft, schommelt dit percentage aanzienlijk sterker bij veranderingen in de conjunctuur. Dit betekent dat niet-westerse migranten bij een slechte conjunctuur eerder werkloos worden. Dit mechanisme kan worden verklaart vanuit het *queueingmodel* of ook *wachtrijmodel* van Thurow (1975 cf. Nievers & Andriessen 2010). Dit model stelt dat niet-westerse migranten bij sollicitatie 'achter in de wachtrij' staan vergeleken met autochtone werkzoekenden, waardoor zij bij een schaarste aan banen door autochtonen weggeconcurrereerd worden. Sinds de eeuwwisseling zijn twee economische crisissen ontstaan, namelijk de crisis in 2000 als gevolg van het uiteenspatten van de 'internetzeepbel' en de economische crisis van eind 2007. Het is aannemelijk dat een hogere werkloosheid van niet-westerse migranten sinds de eeuwwisseling door dit mechanisme is ontstaan (Nievers & Andriessen 2010).

Ten tweede kan ook een hogere sociale acceptatie voor discriminatie een oorzaak zijn voor meer discriminatie op de arbeidsmarkt. Dit gebeurt wanneer de sociale controlemechanismen in een samenleving voor discriminerende uitingen wegvallen. Negatieve gevoelens en denkbeelden over niet-westerse migranten worden als gevolg daarvan eerder geuit en discriminerende handelingen vinden eerder plaats (Nievers & Andriessen 2010). Een hogere sociale acceptatie voor discriminatie is sinds de eeuwwisseling in Nederland ontstaan, toen het taboe op het bespreken van problemen rondom immigratie en integratie politiek werd doorbroken (Nievers & Andriessen 2010, Van der Brug et al 2009). Het is waarschijnlijk dat discriminatie op de arbeidsmarkt mede vanuit dit mechanisme is toegenomen (Nievers & Andriessen 2010).

Nievers en Andriessen (2010) constateren dat de kansenongelijkheid, een indicatie voor discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt na de eerste economische crisis, sinds het jaar 2000 is toegenomen. Vanaf 2006 verminderde de kansenongelijkheid tot 2008. De arbeidsparticipatie van niet-westerse migranten is sinds die tijd weer gedaald als gevolg van de internationale economische crisis vanaf eind 2007. In 2010 was de werkloosheid met 14,6% het hoogst onder de Marokkaanse groep. De werkloosheid onder autochtone Nederlanders was in dat jaar 4,5%. Opmerkelijk is wel, dat ondanks de economische crisis in Nederland nog altijd veel laaggeschoold werk voor migranten aanwezig lijkt te zijn, bijvoorbeeld in de land- en tuinbouw. Deze posities worden vooral door migranten vanuit de Europese Unie bezet.

Geconcludeerd kan worden, dat negatieve acceptatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt zich na de eeuwwisseling sterker heeft gemanifesteerd. Enerzijds vanuit een slechter geworden conjunctuur, anderzijds door een grotere sociale en maatschappelijk acceptatie van stereotypingen en discriminerend gedrag. Niet-westerse migranten hebben hierdoor een aanzienlijk slechtere positie op de arbeidsmarkt gekregen.

'We kunnen dan ook concluderen dat een grotere kansenongelijkheid met betrekking tot werkloosheid waarschijnlijk zowel samenhangt met de conditie van de Nederlandse arbeidsmarkt als met de mate waarin het sociaal geaccepteerd is om stereotypen en vooroordelen ten aanzien van migranten te uiten en in gedrag om te zetten.' (Nievers & Andriessen 2010 p.13, 14)

5.1.3 Verminderde acceptatie bij overheid en politiek

Op het politieke vlak en in het overheidsbeleid hebben de onderwerpen immigratie en integratie sinds de eeuwwisseling steeds meer aandacht gekregen. Hoewel al in de jaren negentig onder veel burgers onvrede was en de eerste discussies rondom migranten ontstonden,

bestond er onder politieke partijen een taboe op het bespreken van problemen die samenhangen met de komst van grote groepen migranten naar Nederland (Vuijsjes 1997, Fennema en Van der Brug 2006, Brendel 2007 cf. Van der Brug et al 2009). Dit taboe werd doorbroken, toen met de economische recessie van 2000 de hoge werkloosheid onder migranten op de publieke agenda kwam te staan en Scheffer 'Het multiculturele drama' schreef, waarin hij kritiek uitte op het idee van de multiculturele samenleving en stelde dat het integratiebeleid voor migranten had gefaald (Buijs 2009).

De gebeurtenissen van 9/11 waren olie op het vuur. De definitieve verandering van het immigratie- en integratiedebat ontstond met de opkomst van Pim Fortuyn. Hij pleitte tegen migratie, Nederland was vol, en hij ageerde sterk tegen de Islam. Zijn campagne was zeer succesvol en andere politieke partijen zoals de VVD zagen zich genoodzaakt de standpunten rondom integratie en immigratie aan te passen, te benadrukken of tot speerpunt van het partijprogramma te maken. Zij ondervonden veel concurrentie van rechts-populistische partijen, die vaak vanuit sterk anti-islamitische gevoelens riepen om een strenger immigratiebeleid. De roep om strengere eisen voor immigratie en integratie werd steeds sterker. Het bekritisieren van de Islam was in deze tijd een belangrijk politiek discussiepunt. Hoewel Fortuyn in 2002 werd vermoord, won zijn partij de verkiezingen in 2002 (Bruquetas-Callejo et al 2011, Zincone 2011, Van der Brug et al 2009, Buijs 2009). In een korte kabinetsperiode met de partij Lijst Pim Fortuyn als deelnemer en de daaropvolgende centrumrechtse regering met VVD, CDA en D66, stond inmiddels de 'harde' aanpak van problemen rondom migratie en integratie centraal. Rita Verdonk, Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie, was het gezicht van deze aanpak (Bruquetas-Callejo 2011).

De moord op Theo van Gogh in 2004 was aanleiding tot de echte politieke verharding. Hij werd vermoord door een islamitische Marokkaanse man en deze gebeurtenis leidde in Nederland tot geschokte reacties en tot verdere spanningen tussen moslims en niet-moslims. Viceminister-president Gerrit Zalm verklaarde *'Dit is een aanval op de Nederlandse rechtsstaat. Wij verklaren de oorlog terug.'* Onder burgers ontstonden gevoelens van angst en dreiging en vooral de aanwezigheid van Marokkaanse migranten werd als bedreiging gevoeld. Moslims op hun beurt werden bedreigd en zelfs aangevallen en gevoelens van uitsluiting ontstonden vooral bij hen (Bruquetas-Callejo 2011, Buijs 2009).

In de loop van de jaren daarna werden de standpunten van Fortuyn steeds verder aangescherpt. Ze werden uiteindelijk uitgedragen door verschillende (voormalige) VVD-politici zoals Ayaan Hirsi Ali (die samen met Van Gogh de film maakte die aanleiding was tot de moord), Geert Wilders en Rita Verdonk. Ondanks verschillende standpunten over de immigratie- en integratieproblematiek en andere ideeën over het overheidsbeleid, profileerden zij zich alle drie sterk op deze onderwerpen. Geert Wilders met zijn Partij voor de Vrijheid doet dit nu nog.

De politici hebben er samen met de historische gebeurtenissen voor gezorgd, dat de publieke opinie in Nederland en het politieke debat zich steeds meer tegen immigratie en tegen het multiculturalisme heeft gekeerd (Engbersen et al 2011, 2012)

De internationaal als schokkend ervaren gebeurtenissen van 9/11, de moorden op Fortuyn en op Van Gogh hebben vanuit de politieke veranderingen het overheidsbeleid van Nederland aanzienlijk beïnvloed (Zincone 2011). Vanuit de nieuwe politieke discussie en de nieuwe standpunten rondom immigratie en integratie ontstond er een politieke verschuiving en een verschuiving in het overheidsbeleid. Waar in de jaren '80 voorstellen voor migratie-inperkingen op veel weerstand van linkse partijen stuitten, werden nieuw beleid en nieuwe maatregelen rondom immigratie en integratie nu zonder veel problemen ingevoerd. Vanaf 2002 kwam de assimilatie van migranten steeds meer in het overheidsbeleid centraal te staan en ontstonden in meerdere fasen maatregelen om de migratiestromen naar Nederland in te perken (Bruquetas-Callejo et al 2011).

De introductie van twee nieuwe wetten waren hierin belangrijk. In 2001 werd de nieuwe Vreemdelingenwet van kracht. De wet werd onder het tweede Paarse kabinet van VVD en PvdA aangenomen en had als doel het versnellen en verbeteren van de migratieprocedures. De migratiestromen zouden mede hierdoor ingeperkt gaan worden (Engbersen et al 2011), hoewel dat op zich niet het doel was van de wetgeving. De wet was al een tijd in voorbereiding en werd in beperkte mate beïnvloed door de nieuwe houdingen rondom het immigratie- en integratiebeleid. In de wet werden maatregelen geïntroduceerd om Nederland minder aantrekkelijk te maken voor asielzoekers (Van der Brug 2009). De nieuwe wet stelde wel eisen aan nieuwe gezinsmigranten, die later onder minister Verdonk flink werden aangescherpt.

Tegelijk met de nieuwe Vreemdelingenwet ging ook de Wet Inburgering Nieuwkomers in. Deze werd wel degelijk beïnvloed door de recente debatten over de integratie van (islamitische) minderheden (Van der Brug 2009). Zo werd het deelnemen aan een inburgeringstraject voor migranten verplicht. Een belangrijke beleidsmaatregel was uiteindelijk het nieuwe integratiebeleid voor nieuwe migranten in Nederland, een beleid wat zowel de migratiestroom als de integratie van migranten moest beheersen. In 2003 werd deze onder de centrumrechtse kabinetten Balkenende I en II gevormd, het eerste kabinet met de Lijst Pim Fortuyn, het tweede kabinet met minister Verdonk. In het kader van integratie werden vooral onder minister Verdonk aan nieuwe migranten steeds strengere eisen gesteld en een steeds grotere groep moest aan deze eisen voldoen (Bruquetas-Callejo et al 2011, Van der Brug et al 2009). Inmiddels zijn er onder andere strikte regels voor huwelijksmigratie: nieuwe migranten moeten economische onafhankelijkheid aantonen, een steeds hoger minimaal inkomen hebben en burgerschapstest ondergaan (Bruquetas-Callejo et al 2011, Buijs 2009).

Duidelijk wordt, dat een strenger en restrictiever overheidsbeleid voor immigratie en integratie vanuit negatieve sentimenten, beeldvorming en standpunten rondom niet-westerse en vooral islamitische migranten zijn ontstaan. Dit werd aangevoerd door de historische gebeurtenissen van 2001, 2002 en 2004 en de opkomst van rechts-populistische partijen. Door de anti-migranten standpunten van deze partijen en de beïnvloeding hierdoor van de gevestigde partijen, werd een sterk verminderde acceptatie van migranten door de Nederlandse overheid een feit. En niet alleen bij de overheid. Uit de vorige paragrafen bleek, dat de acceptatie van migranten ook op de arbeidsmarkt en onder autochtone burgers sinds de eeuwwisseling verminderd is. De vraag is nu, op welke manier dit de migratiebeslissingen van potentiële migranten in Marokko en de migratiestroom van Marokko naar Nederland heeft beïnvloed.

5.2 Verminderde acceptatie en de mogelijke gevolgen voor migratiestromen

Zoals uit de verschillende migratietheorieën bleek, kunnen migratiestromen door verschillende factoren in zowel herkomst- als bestemmingsland worden bepaald. De karakteristieken van bestemmingslanden zijn voor migranten essentieel voor hun succes in migratie. De acceptatie van migranten is hierin een belangrijk element (Portes 1995, Reitz et al 2009) en de vraag is of dit een rol speelt in de migratiebeslissingen van potentiële migranten en in welke mate en op welke manier dit de migratiestromen uiteindelijk beïnvloed.

Portes (Portes 1995, Portes & Rumbaut 2006) beschrijft het effect van de maatschappelijke acceptatie in het bestemmingsland op de economische mobiliteit van migranten. Afhankelijk van het totale niveau van acceptatie of ook de algehele incorporatie van migranten, komen materiële of morele bronnen vanuit het gastland al dan niet ter beschikking voor de migranten en worden de mogelijkheden voor economische mobiliteit voor een belangrijk deel bepaald (Portes 1995). Volgens Portes beïnvloedt de acceptatie van migranten hun aspiraties en de keuze van de bestemmingen (Portes 1997).

'( ) A first such instance is marked by low receptivity on the part of the host society. The governmental apparatus takes a dim view of the inflow and attempts to reduce or suppress it altogether. Immigrants are negatively typified by employers, either as unsuitable labor or as suitable only for menial jobs, a condition compounded by generalized prejudice among the native population. Immigration into such handicapped contexts tends to be surreptitious and temporary. Newcomers still come because of the availability of some economic opportunities under the sponsorship of kinship networks. Their own community is also mired in poverty, however, so that it seldom provides the resources capital and markets to sustain independent entrepreneurship. Under such negative conditions, patterns of settlement are precarious at best.' (Portes 1997)

Ook Fawcett (1989) wijst op een mogelijk verband tussen laag niveau acceptatie van migranten in een bestemmingsland en de afname van migratiestromen.

'( ) Connections (noot: een type verbindingen in migratiesystemen) are primarily societal norms, specifically norms governing outmigration and community acceptance of immigrants. Such norms can be very powerful in either constraining or facilitating migration flows. For example, extreme prejudice shown toward immigrants who are distinguished by skin color or other visible characteristics will have feedback effects at the origin that are likely to diminish the migration flows.' (1989 Fawcett).

De theorie van Portes

Zoals in paragraaf 5.1 beschreven, is de mate van acceptatie van migranten volgens Portes voor migranten in vier soorten sociale contexten relevant, te weten de context van de overheid, de (autochtone) gemeenschap, de etnische gemeenschap van de migrant zelf en de arbeidsmarkt. Samen vormen zij de algehele incorporatie van migrantengroepen in een land. De sociale contexten van overheid, gemeenschap en arbeidsmarkt samen worden ook structurele ingebedheid genoemd: de beperkingen en mogelijkheden die door de gemeenschap in het gastland in algemene zin ter beschikking worden gesteld. De sociale context van de eigen etnische gemeenschap noemt Portes 'relationele ingebedheid'; de hulp en beperkingen vanuit de eigen etnische gemeenschap geboden. Hieronder volgt een nadere toelichting op de vier door Portes genoemde contexten;

1. overheid

Het beleid van overheden ten aanzien (van het toelaten) van migranten en het ondersteunende beleid en programma's voor gevestigde migranten,

2. (autochtone) gemeenschap

De houding en de publieke opinie van de autochtone gemeenschap in het gastland ten aanzien van (bepaalde groepen) migranten,

3. eigen etnische gemeenschap

De mate waarin de eigen etnische gemeenschap in het bestemmingsland de migranten ondersteunt,

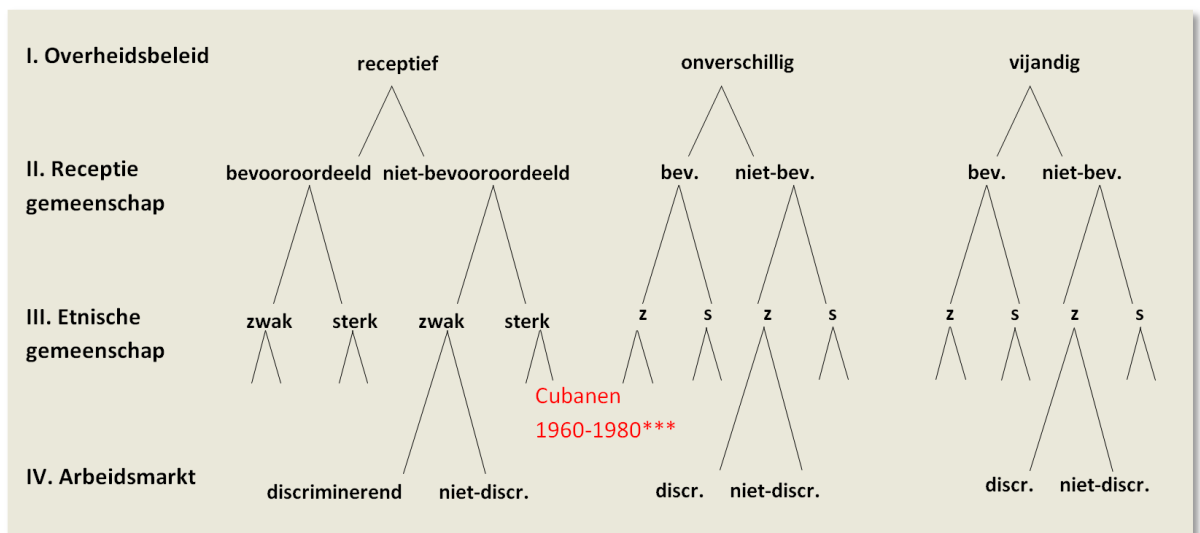
4. arbeidsmarkt

De vraag naar migranten op de arbeidsmarkt, de hoogte van de lonen, en bovenal, positieve of negatieve typering of discriminatie van bepaalde groepen migranten.

In 'The Economic Sociology of Immigration' (1995) beschrijven Portes en Rumbaut de sociale contexten van overheidsbeleid, de gemeenschap in het gastland en de eigen etnische gemeenschap. In 'Immigrant America' (Portes & Rumbaut 2006) voegt Portes de context van de arbeidsmarkt toe en wordt de autochtone gemeenschap in het gastland niet genoemd. In dit onderzoek combineer ik de vier contexten, maar laat ik in de analyse de acceptatie van de eigen etnische gemeenschap buiten beschouwing omdat dit niet op een directe manier door negatieve beeldvorming over de eigen migrantengroep beïnvloed zal worden. Dit is wel het uitgangspunt van deze thesis. Dit uitgangspunt wordt in de volgende paragraaf toegelicht.

In figuur 5-1 wordt duidelijk, hoe de acceptatie in de vier verschillende contexten leidt tot het uiteindelijke incorporatieniveau van migrantengroepen in het gastland. Portes laat als voorbeeld zien, hoe de verschillende migrantengroepen in de Verenigde Staten vanuit het stroomschema in figuur 5-1 tot een bepaalde categorie in te delen zijn. Als voorbeeld: Cubaanse vluchtelingen in de periode 1960-1980 kenden een goede acceptatie door de overheid, werden onbevooroordeeld ontvangen door de gemeenschap in de V. S. en hadden een goede opvang en hulp vanuit de eigen etnische gemeenschap. Het niveau van incorporatie was voor deze groep hoog en de positie van deze groep zal dus in vergelijking tot andere migrantengroepen in de V.S. sterk zijn geweest.

Figuur 5-1 De algehele incorporatie van migranten vanuit de acceptatie van migranten in vier sociale contexten

Naar: Portes 1995 en Portes & Rumbaut 2006

De mate van acceptatie van migrantengroepen varieert per sociale context en kan uiteindelijk op verschillende manieren de migratie van deze groepen beïnvloeden. De eerste en meest bepalende fase van het incorporatieproces van migranten in het bestemmingsland wordt gevormd door de overheid.

Wetgeving en beleid van de overheid bepaalt allereerst de mogelijkheden voor toegang tot een land. Het bepaalt ook de legale mogelijkheden voor migranten wanneer zij zich hebben gevestigd.

Beide aspecten bepalen de mogelijkheden voor een positie in het gastland en beïnvloeden de sociaaleconomische positie van migranten wanneer zij zich hebben kunnen vestigen. Portes beschrijft drie mogelijkheden: uitsluiting, passieve acceptatie en actieve bevordering van migratie. Uitsluiting betreft het verhinderen van immigratie en zorgt voor een illegaal bestaan van migranten wanneer zij toch het land in weten te komen. Bij een passieve acceptatie door de overheid wordt migranten toegang verleend, zonder dat dit proces gefaciliteerd of verhinderd wordt. Bij de laatste mogelijkheid, actieve bevordering van migratie, neemt de overheid maatregelen die de instroom van migranten bevordert en maatregelen die de vestiging van immigranten faciliteert.

'Governments are important because their policies determine whether sizable immigration flows can begin at all and, once under way, the forms that they will take. Regular legal migrant flows can only exist, of course, with the consent of governments.' (Portes 2006)

Van verminderde acceptatie van migranten naar een vermindering van migratiestromen

Elias (1965) beschreef met de studie 'The Established and the Outsiders' al vroeg de acceptatie van een nieuwe groep arbeiders in een Engelse gemeenschap, waardoor hun maatschappelijk positie uiteindelijk werd bepaald. Zowel Elias als Portes (Portes 1995, Portes & Rumbaut 2006) laten zien, dat een laag niveau van acceptatie of incorporatie in een gastland een negatieve invloed heeft op de sociaaleconomische mobiliteit van migranten en dus op de mogelijkheden voor een goede positie in de nieuwe bestemming. Het verkleint voor potentiële migranten de kans op succes en het bepaalt daarmee ook voor een belangrijke deel de risico's van migratie. Wanneer een verbetering in arbeidspositie en looninkomsten ten opzichte van het herkomstland en een vermindering van risico's een drijvende kracht is achter migratie, zoals verschillende migratietheorieën stellen, kunnen potentiële migranten in hun afwegingen door de acceptatie in het bestemmingsland beïnvloed worden wanneer zij hier kennis hebben over hebben.

Dit kan enerzijds doordat potentiële migranten feedback ontvangen over negatieve beeldvorming, discriminatie en verminderde acceptatie van migranten in het bestemmingsland. Anderzijds kan negatieve acceptatie hen beïnvloeden doordat zij feedback verkrijgen over moeilijkheden om in het bestemmingsland een goede positie te verwerven. Informatie over de oorzaken hiervan, zoals over discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt, is hiervoor niet altijd noodzakelijk.

De informatiestromen tussen migratieland en herkomstland, zoals die door de theorie van migratiesystemen beschreven worden, zullen hier een cruciale rol spelen.

Overheidsacceptatie van migranten en migratiebeslissingen door potentiële migranten

De acceptatie van de *overheid* is het meest bepalende niveau. Vanuit negatieve beeldvorming over migranten kan door politieke besluitvorming een strikter beleid voor de toelating van migranten ontstaan en kan een inperking van de rechten van migranten tot stand komen, wat tot slechtere posities van migrantengroepen in het gastland zal leiden. Feedback hierover kan op een directe manier de beslissingen van potentiële migranten beïnvloeden, wanneer zij horen dat de mogelijkheden om Nederland binnen te komen beperkt, moeilijk of kostbaar zijn. Ook wanneer zij horen dat de kansen en mogelijkheden geboden vanuit de overheid beperkt zijn wanneer zij eenmaal toegelaten zijn, kan dit de potentiële migranten beïnvloeden in hun afwegingen. Op een indirecte manier kan ook feedback over slechtere posities in Nederland als gevolg van overheidsbeleid tot andere migratiebeslissingen leiden. Informatie over negatieve beeldvorming over migranten als oorzaak hiervan hoeft dan niet aanwezig te zijn.

Acceptatie door de arbeidsmarkt en migratiebeslissingen door potentiële migranten

Ook het niveau van acceptatie van (groepen) migranten op de *arbeidsmarkt* is voor potentiële migranten belangrijk. Negatieve beeldvorming over migranten (groepen) kan tot discriminatie op de arbeidsmarkt leiden en zorgt er ook in deze context voor, dat migranten geen goede arbeidsposities kunnen verkrijgen. Informatie over discriminatie op de arbeidsmarkt kan de beslissingen over de migratiebestemming beïnvloeden. Ook negatieve acceptatie vanuit de arbeidsmarkt kan op een indirecte manier migratiebeslissingen en migratiestromen beïnvloeden, wanneer potentiële migranten bekend zijn met beperkte mogelijkheden voor een goede positie op de arbeidsmarkt. Informatie over de reden voor de achtergronden hiervan, is hiervoor niet perse nodig.

Acceptatie door de (autochtone) gemeenschap en migratiebeslissingen door potentiële migranten

Als laatste het niveau van acceptatie van de *(autochtone) gemeenschap* in het gastland. Wanneer op dit niveau negatieve acceptatie van migranten ontstaat, zullen migranten dit merken in het alledaagse leven. Het kan invloed hebben op de manier waarop men bejegend wordt, de mate waarin men zich in het land thuis voelt of veilig voelt, de mogelijkheden voor het opbouwen van een netwerk met verschillende (autochtone) burgers in het gastland en de sociale status die men in het bestemmingsland heeft.

Wanneer potentiële migranten hiermee bekend zijn, kan dit op een directe manier hun afwegingen voor migratie en voor de bestemming beïnvloeden. Dit kan, wederom, ook op een indirecte manier. Zowel het netwerk als de sociale status van migranten kunnen van invloed zijn op de posities die zij weten te bemachtigen. Zo liet Elias in 1965 zien, dat de buitenstaanders in het stadje Winston Parva in het sociale leven door de gevestigde groep op afstand werd gehouden, waardoor zij geen toegang hadden tot goede posities in het gemeenschapsleven. Ook voor dit niveau kan negatieve acceptatie op een indirecte manier migratiebeslissingen beïnvloeden wanneer feedback over de beperkingen voor het verkrijgen van goede posities de potentiële migranten bereikt. Het onderscheid tussen directe en indirecte invloeden is belangrijk en zal in de analyse en conclusies aan de orde komen.

5.3 Beeldvorming, discriminatie en de acceptatie van migranten

De acceptatie van migranten in het gastland is verbonden met aanverwante begrippen en concepten zoals discriminatie, racisme, stigmatisering, stereotypering, vooroordelen en sociale categorisering. Ook veelbesproken begrippen als integratie en etnische tolerantie hebben hiermee te maken. Nu de manier waarop de acceptatie van migranten invloed kan hebben op migratie duidelijk is, is het goed om deze begrippen en hun onderlinge relaties kort te beschrijven. Ze komen zowel in de literatuur als in de te gebruiken interviewdata op verschillende manieren voor.

De mate van acceptatie van migranten in een gastland is verbonden met de *beeldvorming* van autochtone bewoners over bepaalde migrantengroepen. Bij beeldvorming over groepen spelen stereotypingen en vooroordelen een belangrijke rol. Bij *stereotypingen* gaat het om een algemene overtuiging over gedragingen en kenmerken van een persoon. Deze worden toegepast op elk persoon die tot een categorie of groep van mensen zou behoren (Leyens 2001, Macionis 2005, Bargh et al 1996). Stereotypingen zijn onderdeel van alledaagse processen van *sociale categorisering*, een sociaalpsychologisch proces waarmee mensen anderen taxeren op sociale identiteit en categoriseren als binnen of buiten de eigen groep. Het indelen in categorieën werkt als normatieve verwachting richting een persoon (Goffman 1963, Allport 1954, Turner 1997). Bij *vooroordelen* gaat het om de specifieke waardeoordelen over mensen vanuit generalisaties over kenmerken van deze groep (Leyens 2001, Macionis 2005, Jenn 2012). Wanneer waardeoordelen over migranten negatief zijn, is de acceptatie van migrantengroepen lager.

Stigmatisering is een specifiek vorm van stereotypingen en vooroordelen, waarin vanuit (veelal uiterlijke) kenmerken personen of groepen 'gediskwalificeerd' worden (Goffman 1963). Zo beschrijft Elias (1965) de stigmatisering van een nieuwe groep arbeiders die zich in een Engelse gemeenschap vestigden. Het algemene beeld van deze groep buitenstaanders werd gevormd naar de slechtste kenmerken van het slechtste voorbeeld uit deze groep.

Een lagere sociale status en uitsluiting waren het gevolg. Het beeld van de gevestigde gemeenschap vormde zich daarentegen naar de beste voorbeelden uit de groep. Stigmatisering en buitensluiting bleken in het Engelse dorp een aanzienlijke invloed te hebben op de maatschappelijke kansen en op de sociaaleconomische positie van de buitenstaanders. *Racisme* is een specifieke vorm van stigmatisering, waarbij mensen op grond van ras als minderwaardig worden aangemerkt en het ras van de eigen groep als superieur wordt beschouwd (Van den Berghe 2001). De *etnische tolerantie of vijandigheid* van bevolkingsgroepen speelt hierin een rol, waarbij het gaat om de mate van acceptatie van etnische groepen. Het zoeken van een zondebok onder etnische groepen kan hier aan de orde kan zijn (Coenders et al 2006, Tolsma 2009). Het bestaan van vooroordelen en stigmatisering van migranten en moslims, waaronder Marokkanen, zal ik duiden als negatieve beeldvorming.

Het gevolg in actie van negatieve beeldvorming van sociale groepen betreft een lage maatschappelijk acceptatie en/of discriminatie van deze groepen. Beide bepalen de mate waarin materiële of immateriële bronnen ter beschikking van leden van een groep worden gesteld (Portes 1995). Bij *discriminatie* gaat het om '*het nadelig behandelen van personen, omdat zij behoren tot een bepaalde groepering of tot een bepaalde groepering worden gerekend*' (cf. Nievers & Andriessen 2010). Specifiek voor migrantengroepen werkte Portes (1995, 2006) het idee van *incorporatie* of *acceptatie* van migrantengroepen uit. Net als Elias laten zij zien, dat de kansen en de sociaaleconomische positie van migranten in het gastland door de acceptatie van migranten in het bestemmingsland wordt beïnvloedt. De theorie heb ik in paragraaf 5.2 besproken.

De precieze relaties tussen de verschillende concepten van beeldvorming, sociale contexten van acceptatie en hun eventuele onderlinge beïnvloeding is een apart onderwerp en wordt hier niet verder onderzocht. Eén relatie veronderstel ik aanwezig te zijn met hulp van Coleman (1986). Met zijn 'macro-micro-macro theorie' legde hij een verband tussen fenomenen of gebeurtenissen op macroniveau door tussenkomst van individuele factoren van veranderende motivaties en gedragingen (microniveau). Geaggregeerd betekenen deze veranderingen weer een gevolg of uitkomst op macroniveau. De concepten van vooroordelen en stigmatisering verhouden zich tot acceptatie in verschillende sociale contexten zoals Coleman de motivaties en denkbeelden van individuen met hun uiteindelijke gedrag verbond. Vooroordelen en stigmatisering betreffen de negatieve motivaties en denkbeelden van Nederlanders over Marokkaanse migranten, verminderde acceptatie betreft het gevolg van deze denkbeelden in het gedrag. Wanneer dergelijke gedragingen in een specifieke sociale context aggregeren naar een hoger schaalniveau, kan men spreken van algehele verminderde acceptatie of van een lage structurele ingebedheid.

Voor de drie door Portes benoemde relevante sociale contexten (overheid, arbeidsmarkt en de gemeenschap van het gastland) is de aanwezigheid van veranderde motivaties en denkbeelden als directe oorzaak hiervan het uitgangspunt. Het gaat om vooroordelen en stigmatisering van Marokkanen in Nederland vanuit een brede maatschappelijke en Nederlandse context. Dit onderzoek kijkt dus naar de verminderde acceptatie in de specifieke sociale contexten van gemeenschap, overheid en arbeidsmarkt, of ook de algehele verminderde structurele ingebedheid, maar alléén wanneer dit het directe gevolg is van algemene maatschappelijke negatieve denkbeelden over niet-westerse migranten en moslims en daarmee over Marokkanen.

In welke mate en op welke manier de sterk verminderde acceptatie van (islamitische) migranten in Nederland bij potentiële Marokkaanse migranten tot een keuze voor alternatieve bestemmingen en tot een afname van migratie van Marokko naar Nederland heeft geleid, is het onderwerp van dit onderzoek. De verschillende concepten die verbonden zijn met de acceptatie van migranten zullen in de analyse van dit onderzoek aan de orde komen.

6 Analyse en resultaten

Vanuit de analyse van de 73 interviews van Marokkaanse migranten en hun relaties die nu volgt, worden de deelvragen van dit onderzoek per paragraaf beantwoord. Het onderzoek wordt per categorie respondenten uitgevoerd. (30 gevestigde migranten, 23 retourmigranten, 20 familieleden van migranten) De interviews worden vanuit het onderscheid in de sociale contexten van overheid, arbeidsmarkt en autochtone gemeenschap bekeken. Ook wordt per context verschil gemaakt tussen de directe en indirecte effecten van negatieve acceptatie. De in paragraaf 5.3 benoemde en met negatieve acceptatie verbonden begrippen komen in de analyse terug.

6.1 Verminderde acceptatie en het leven als migrant in Nederland

De eerste deelvraag is:

Welke rol speelt verminderde acceptatie in denkbeelden van Marokkanen over migratie naar Nederland?

Om deze vraag te beantwoorden is gekeken naar de aanwezigheid van verwijzingen naar negatieve acceptatie van migranten in Nederland bij de verschillende respondenten. Op deze manier wordt duidelijk in hoeverre dit onderwerp leeft bij de verschillende categorieën Marokkanen. Zeker 29 van de 73 respondenten verwijzen direct naar verminderde acceptatie van migranten of moslims in Nederland of naar de daarmee samenhangende fenomenen als negatieve beeldvorming, discriminatie of de bejegening door Nederlanders. Het zijn vooral de Marokkaanse migranten in Nederland (een ruime meerderheid) en de retourmigranten die hier melding van maken. Onder de potentiële migranten in Marokko wordt het onderwerp op drie respondenten na niet genoemd. Opvallend is, dat de Marokkaanse respondenten in Nederland regelmatig met een soort heimwee spreken over vroeger, toen men als (islamitische) migrant in Nederland nog welkom was.

'I feel that the Netherlands has changed a lot. The Netherlands used to be a very nice place to live. But right now, I feel that the Dutch people have changed a lot. They used to be friendly and they used to be honest and straightforward with you... If they had, for example, a problem with you, they would tell you straightforward. Nowadays I feel that Dutch people are meaner. ( ) I do feel that more and more people don't want migrants here.' Zohra nl10

'I also notice that Dutch people were much more friendly ten years ago, than that they are now. Today, when I try my best to ask a shopkeeper the price of a piece of bread, he will say 'if you had learned the language, you could read it yourself.' I think that's very rude.' Bouchra nl21

Figuur 6-1 Een sterk contrast: ontvangst van gastarbeiders in de jaren '60 in Nederland en graffiti tégen Moslims na de eeuwwisseling

De situatie in Nederland is inmiddels veranderd. De gebeurtenissen van 9/11, de moord op Theo van Gogh en de moord op 'een' rechtse politicus (noot: Pim Fortuyn) worden door meerdere Marokkanen als oorzaak voor de veranderingen genoemd. Deze gebeurtenissen hebben volgens de respondenten voor een behoorlijke verandering van de situatie voor migranten in Nederland gezorgd.

'( ) the six years I lived in the Netherlands between 2001 and 2006, the World become a bad place, the twin center bombings, in 2002 a right wing Dutch was murdered; in 2004, the film director van Gogh was assassinated. These events made life difficult and very challenging for me though this does not mean that I had a bad past in the Netherlands. On the contrary, I was happy and leading an easy life there. But I was aware of these events that negatively impacted the migrant's life.' Farid mor2

'This has started after the Twin Towers in the US. So imagine, you have been living here 30, 40 years and from one day to the other you are considered a potential terrorist. Or a danger for the country. While you have chosen to become and be and prove that you are a decent citizen.' Mohamed nl1

Meerdere geïnterviewde Marokkanen spreken over negatieve beeldvorming in Nederland over moslims en migranten. Nederlanders denken volgens enkele respondenten dat alle moslims terroristen zijn, Nederlanders stigmatiseren en zoeken een zondebok. Een respondent stelt dat men slachtoffer is van stereotyperingen. Naar de aanwezigheid van racisme of vreemdelingenhaat in Nederland wordt meerdere keren verwezen. Een respondent ziet migranten als slachtoffer van 'etnische profilering'.

'But after the killing of a famous film director and the 9/11 attacks the Muslim community, especially Moroccans were stigmatized and viewed as terrorists.' Miro mor9

'In Holland there are Dutch people who are better than my own people. I found Dutch friends that I consider like my family. They always help and support. But 80% are racists. One day I entered a cafe in Rotterdam to support the Dutch soccer team and they didn't want me to enter. Things like that upset me.' El Ghazi nl30

Enkele respondenten verwijzen naar de aanwezigheid van discriminatie in Nederland, met name op de arbeidsmarkt. Naar een laag niveau van acceptatie van migranten op de arbeidsmarkt wordt dus enkele malen verwezen. Een respondent zegt dat ze altijd tweede keus zijn, een ander geeft aan dat men geweigerd worden. Twee respondenten geven aan dat men in Nederland als moslim geen vrijheid van religie meer heeft.

'A few years ago my husband couldn't find work and had to apply for a benefit. I think there is a form of discrimination towards immigrants nowadays.' Fatima mor8

Veel respondenten spreken letterlijk over afwijzingen of een laag niveau van acceptatie van migranten, moslims of Marokkanen in Nederland. Nederland kent een intolerant en vijandig klimaat voor migranten. Nederland heeft ze volgens enkele respondenten niet meer nodig, wil ze niet meer of zal migranten ooit terug sturen naar het herkomstland. Meerdere respondenten zien een scheiding in Nederland ontstaan tussen autochtonen en allochtonen. Er heerst een anti-migranten sfeer, de maatschappij is hard geworden of het land heeft migranten van zich vervreemd. Men voelt zich als een vreemdeling, een buitenlander of een buitenstaander in Nederland en meerdere respondenten voelen zich niet welkom.

'I really like this country in many respects, but there is one thing that I think is very dangerous: the fact that politicians like Geert Wilders are becoming very popular. For Muslims this means that their rights to practice their religion are in danger. I think a lot of European countries – including the Netherlands – are very afraid of Islam, and they are trying to keep this religion outside their borders....Muslims are not welcome anymore.' Tarik nl26

Specifiek over de verminderde acceptatie door de Nederlandse overheid of politiek spreken respondenten over een strikter beleid richting migranten en van een repressief systeem. De politieke sfeer wordt benoemd en meerdere respondenten verwijzen naar de politici Rita Verdonk en vooral naar Geert Wilders.

'( ) recently, you have more procedures or so (noot: voor immigratie). I think nowadays, for people in a stable situation, it is still easy. For people in situations that raise question marks, procedures will take longer. Or people don't send in all their information on time, that is what I think at least. It is true that a lot has changed over the past years. Especially during the years Verdonk was in power.' Ahmed nl7

Ook over de bejegening werd veel gesproken. De houding van Nederlanders tegenover migranten is veranderd. Enkele respondenten voelen haat, vijandigheid of een gemene of wrede houding tegenover moslims en de Islam. Nederlanders zijn onaardig, onvriendelijk of ongastvrij geworden en zijn niet behulpzaam meer. Men is onbeleefd of zelfs grof tegen Marokkaanse migranten. Respondenten voelen geen waardering of stellen zelfs dat men in Nederland vernederd wordt.

'Even if you are a Dutch Moroccan, who is born here, people still see you as an 'outsider', especially when it comes to Muslims. There seems to be a lot of hate and hostility towards Islam and Muslims, and I think that is very sad, because it's a beautiful and peaceful religion.' Tarik nl26

'When you live in a place you did not grow up in you always feel like an outsider, but in Europe as a whole sometimes you get the feeling that people hate you. They hate you for who you are and they hate your presence.' Hassan nl2

Veel van de geïnterviewde Marokkanen verwijzen naar het huidige strenger geworden overheidsbeleid en naar een slechte werkgelegenheid in Nederland. Naar een eventuele relatie met negatieve acceptatie als oorzaak hiervan wordt niet vaak verwezen. Wel door bijvoorbeeld Bouchra, die in haar interview veel zegt over haar ervaringen met negatieve acceptatie.

'And everything was so easy back then...if you wanted to come here, it was a piece of cake to make it happen! ( ) In the time that we live in now, we can't imagine that it was just that simple...but it really was. My brother never asked me or my family in law for any help; I think that says a lot about the Dutch politics towards immigrants in those days.' Bouchra nl21

'Plus, economically, we are not doing well, so you will have more foreigners considered the scapegoat with all consequences. But we see, as the president of SMOR. I have parents of students coming to me, crying because their child cannot find an internship. This has started after the Twin Towers in the US.' Mohamed NI

Enkele oudere Marokkanen in Nederland zijn verontwaardigd over de huidige situatie. Zij zeggen dat zij helpen of geholpen hebben met de opbouw van Nederland tot het land dat het nu is en vinden het onrechtvaardig dat men nu slecht behandeld wordt.

'There is racism in the street, in the workplace. I don't understand this. We also make our contribution to this country. I don't think we treat foreigners in Morocco the same way.' Hassan nl2

Onder Marokkaanse migranten in Nederland werd in de interviews veel naar de aanwezigheid van negatieve acceptatie verwezen. Ongeveer twee derde van deze groep spreekt hierover. In de denkbeelden over migratie naar Nederland en het leven als migrant in deze groep, is dit dus een belangrijk onderwerp.

De Marokkanen die zijn teruggekeerd naar Marokko en hier al weer enige tijd leven spreken hier minder over, maar nog altijd één derde van hen verwijst naar dit onderwerp. De directe verwijzingen door potentiële migranten in Marokko zijn minimaal. Slechts 3 van hen noemen dit onderwerp in relatie tot migranten en migratie naar Nederland (Khalid mor42, Miro mor9, Lahcen mor38). Vier respondenten suggereren wel dat het huidige klimaat in Nederland in Marokko bekend is (Karim nl14, Hassan nl2, Aziz mor39, Jamal mor7).

'Most people do not want to come nowadays and on TV on Al Jazeera they heard about Verdonk, Wilders. The Netherlands is not a country of flowers and tolerance anymore. That is in the past.' (Karim nl14)

De eerste deelvraag kan nu beantwoord worden. Verminderde acceptatie blijkt zoals de verwachting was een belangrijke rol te spelen in de denkbeelden van Marokkanen over migratie naar en het leven als migrant in Nederland. Er zijn echter belangrijke verschillen tussen gemigreerde Marokkanen in Nederland, retourmigranten in Marokko en potentiële migranten in Marokko. Onder de eerste groep leeft het onderwerp behoorlijk, onder de retourmigranten in Marokko redelijk, in de laatste groep Marokkanen leeft het minimaal. Desondanks suggereren enkele Marokkanen in Nederland en Marokko dat het fenomeen in Marokko algemeen bekend is.

6.2 De feedback over verminderde acceptatie

De tweede deelvraag is:

In welke mate wordt feedback gegeven aan potentiële migranten in Marokko over verminderde acceptatie in Nederland? Waar bestaat deze informatie uit?

Vrijwel alle geïnterviewde Marokkanen verwijzen naar het geven of verkrijgen van feedback over Nederland als migratieland. De informatie komt vooral via familie in Nederland en Marokko. Enkele respondenten verwijzen ook naar internet en televisie als medium voor informatie en feedback, zoals Karim (nl14) uit de vorige paragraaf.

Migranten in Nederland geven vooral negatieve feedback richting Marokko. Het gaat bovenal om informatie over een gebrek aan werk in Nederland en over negatieve acceptatie. Ook informeren veel Marokkanen in Nederland potentiële migranten over de kosten van het leven hier, die volgens hen de laatste jaren erg hoog zijn geworden. Enkele respondenten informeren over de moeilijkheid om zonder geldig visum in Nederland het hoofd boven water te houden. Velen van de respondenten in Nederland adviseren de potentiële migranten in Marokko uiteindelijk om niet naar Nederland te komen. Informatie over negatieve acceptatie in Nederland vormt een substantieel onderdeel van de negatieve feedback die Marokkaanse migranten in Nederland geven.

'I tell them not to go. After 9/11 everything changed in Europe. Europe is filled with migrants. There is no work here. If they come to Holland they only will get into trouble. In the past there was enough work, but not anymore. People used to be friendly but now migrants are no longer welcome here.' Ilham nl20

'Life these days is hard in the Netherlands, especially for migrants like myself. The Dutch people have changed a lot; they are more hostile towards migrants and towards people with a different ethnic background. So no, I would not advise them to migrate [to the Netherlands]. I mean life is also hard in Morocco, but at least in Morocco people don't discriminate you or look down on you. ( ) It's also quit difficult to earn a good living in the Netherlands. Everything is so expensive these days. I remember when I first came to the Netherlands, a loaf of bread used to only cost 0,30 Euro. Nowadays, you almost pay 2,00 Euro for that same bread... Life is hard; people should be aware of that. It's not like the old days. It's really not.' Zohra nl10

Slechts een enkele Marokkaanse migrant in Nederland is positief in haar feedback over migratie naar Nederland. Zij ziet voordelen in de vrijheid in Nederland en in de sociale of medische voorzieningen.

'I say there is more freedom and if you want to go to the hospital, you get help quickly. It is not like in Morocco where it is very difficult, always arranging things via others. It is better here than in Morocco. ( ) I always tell family that live in NL is good but that it has advantages and disadvantages.' Hind nl19

Ook de retourmigranten geven vooral negatieve informatie over migratie naar Nederland. Het gaat om feedback over de moeilijk te verkrijgen visums en gebrek aan werk in Nederland

'I always tell people that there were no work contracts anymore. The image is that I explain to them the situation in the Netherlands. I told me for example that work contracts are no longer available. They need high degrees and the language in order to have a good life.' Ahmed mor68

De feedback die de geïnterviewde potentiële migranten in Marokko benoemden, staat in contrast met de negatieve feedback die de migranten in Nederland of retourmigranten hebben gegeven. Zij spraken vooral over de positieve feedback die zij over Nederland ontvingen. Het gaat bovenal over de kwaliteit van onderwijs in Nederland. Meerdere respondenten roemen bovendien de schoonheid en netheid van de Nederlandse steden en de kwaliteit van leven door goede salarissen en de beschikbaarheid van werk. Ook positieve informatie over de levensstijl in Nederland in het algemeen heeft respondenten in Marokko bereikt.

'They say that everything is good there, clothes, education, car, and computers for everybody. Education is good, they study languages other than Arabic (English, Dutch), education there is different than here, there is no violence, they have more chances to keep studying.' Soumia mor48

Opvallend is dus, dat een stuk minder potentiële migranten aangeven negatieve informatie over migratie naar Nederland te hebben. Het positieve beeld overheerst. Deze respondenten hebben wel informatie over de economische crisis van de laatste jaren en, in drie gevallen, over de verminderde acceptatie van migranten in Nederland.

'The only means through which I know about Holland is from what my cousins tell me. My cousins also told me how they were victims to some of ethnic profiling. If people there know that you are a Muslim or an Arab they automatically label you as dangerous, at best, and a terrorist, at worst. My cousins were victims of this stereotyping. So are veiled women who are also viewed with suspicion.' Lahcen mor38

'I know that the Netherlands is nice place famous for flowers, windmills and bicycles. I saw this on TV. My cousin also told me that the Netherlands was a very nice place to live in. The Dutch were very tolerant and no matter what your religious or cultural background was your rights were protected. But after the killing of a famous film director and the 9/11 attacks the Muslim community, especially Moroccans were stigmatized and viewed as terrorists.' Miro mor9

Opvallend is, dat eigendommen van naar Nederland gemigreerde Marokkanen, zoals auto's, juwelen, kleding en vastgoed, voor potentiële migranten in Marokko als positieve feedback blijken te functioneren. Bijna de helft van alle typen Marokkanen, vooral de retourmigranten, merken dit op. Wanneer de 'Nederlandse' Marokkanen in de zomermaanden op bezoek komen bij familie in Marokko, blijkt hun relatieve welvaart uit de dure auto's, de juwelen en de westerse kleding die zij met zich meebrengen. Ook door de investeringen van migranten, die in Marokko voor de bouw van vele mooie huizen, cafés, restaurants, hotels en andere projecten hebben gezorgd, leiden de mensen in Marokko af dat het de migranten in Europa en Nederland voor de wind gaat. Het wekt volgens meerdere respondenten de indruk dat het geld in Nederland voor het oprapen ligt.

Figuur 6-2 Jonge Marokkaanse migranten met auto in Marokko

'During my student life, I often thought about coming here. Especially in the summer when a lot of Dutch Moroccans came to Morocco, my wish became even stronger. In the summer you see a lot of Dutch Moroccans – even though they are very young - with expensive cars...and I would think by myself 'all praise is due to Allah...look at the opportunities that the Netherlands is giving them'. Tarik nl29

'During vacations and in summer time, I did saw a lot of Moroccan people (from the Netherlands) who had money and nice clothes... So I presumed that the Netherlands was a country where you could easily make money. And of course, everybody wants money...' Said NI28

'It was a big dream for me as I wanted to be like those migrants who would usually come back with new and expensive clothes, who bought nice cars.' Hamid mor40

Een ander opvallend aspect is, dat 24 van de 54 geïnterviewde Marokkanen, die in Nederland verblijven of in het verleden als migrant in Nederland zijn geweest, aangeven dat mensen in Marokko een irrealistisch beeld hebben over Nederland en het leven van migranten in Nederland. Zij denken te rooskleurig over de mogelijkheden van migranten voor werk of studie in Nederland.

'( ) if you look at the young guys who drive around in their BMWs in Morocco (SP: who migrated to NL) in summer. You think life is easy. They earn their money not in the regular way. Some people really believe it is that easy. I prepared people by telling them the truth. It is a difficult country, for example the social life and work.' Fouad NI11

'In fact I told them that life is so good there but unless your status is legal and you got a job that allows you to enjoy life there. The image I tried to make is that there are a lot of difficulties one has to surmount in order to make his or her stay enjoyable and fruitful. I made this image because Moroccans have wrong ideas about abroad in general; they think that just moving to Europe will make them rich and happy but they do not know reality.' Bahija mor49

Op het moment dat negatieve feedback over migratie naar Nederland wordt gegeven, geven meerdere respondenten aan, dat zij door familie of andere relaties in Marokko niet worden geloofd. Het gaat om 8 respondenten, vooral Marokkaanse migranten in Nederland.

'They don't believe me. They ask me why I stayed if Holland is that bad. They just accept what I say but they don't believe it.' Hamza nl24

'Some of the migrants told others not to come to the Netherlands because life is very heavy. ( ) People who advise are not believed because they have a nice house and car themselves.' Insaf nl3

Voor alle geïnterviewde migranten blijken het gebrek aan werk, vaak gekoppeld aan de economische crisis, de negatieve acceptatie, de kosten van het leven in Nederland, moeilijkheden met het verkrijgen van visums, de kwaliteit van leven, de schoonheid van de steden en de kwaliteit van onderwijs de belangrijkste onderwerpen van feedback. De accenten hierin verschillen zoals beschreven behoorlijk per type respondent. In de feedback over de moeilijkheden voor het verkrijgen van visums wordt weinig aan achtergronden van verminderde acceptatie door de Nederlandse overheid gerefereerd. Ook de relatie tussen negatieve acceptatie door de arbeidsmarkt en een beperkt aanbod van banen wordt niet vaak gelegd. Opvallende elementen in de feedback is de kracht van positieve beeldvorming over Nederland door de in dit onderzoek benoemde 'materiële' feedback van auto's, kleding, vastgoed en andere materiële zaken. Een ander opvallend aspect is het onrealistische beeld dat potentiële migranten in Marokko hebben en het feit dat meerdere Marokkanen aangeven dat negatieve feedback over migratie naar Nederland niet wordt geloofd.

Vanuit de informatie die de respondenten geven, is het moeilijk te bepalen of de negatieve acceptatie van migranten in Nederland in Marokko als goed bekend kan worden verondersteld. Slechts 3 van de 22 potentiële migranten in Marokko geven aan hier kennis over te hebben. Drie andere respondenten in Nederland en twee in Marokko suggereren wel dat dit in Marokko algemeen bekend is (Karim nl14, Hassan nl2, Aziz mor39, Jamal mor7, El Ghazi nl30).

'In Morocco people also know that there are a lot of tensions between Muslims and Dutch people. It's also known in Morocco that there are a lot of racists in Holland. People who don't like black people and Muslims for instance.' El Ghazi NI30

Schoorl et al (2010) hebben de kennis over bestemmingslanden onder potentiële migranten in enkele Afrikaanse landen onderzocht, waaronder Marokko. 12% van de Marokkaanse respondenten uit dit onderzoek gaven aan informatie te hebben over de houding richting migranten in het bestemmingsland. Voor informatie over de kansen op werk was dit percentage het hoogst, te weten 64%. Gezien het feit dat het onderzoek vóór 2000 is uitgevoerd en de specifieke situatie in Nederland na de gebeurtenissen van 9/11 in 2000, de moord op Fortuyn in 2002 en op Theo van Gogh in 2004, is een hoger percentage voor Nederland zeer waarschijnlijk.

De tweede deelvraag van dit onderzoek kan nu worden beantwoord. Informatie over negatieve acceptatie in Nederland vormt een substantieel onderdeel van de feedback die Marokkaanse migranten in Nederland zeggen te geven. Met de informatie over het gebrek aan banen voor migranten en de hoge kosten van het leven in Nederland vormt dit voor Marokkaanse migranten in Nederland het belangrijkste onderwerp van feedback aan potentiële migranten in Marokko.

De retourmigranten die in Marokko verblijven, spreken vooral over het gebrek aan banen en over de moeilijkheden voor het verkrijgen van een visum. Opvallend is, dat de potentiële migranten in Marokko niet vaak verwijzen naar negatieve feedback of naar kennis over negatieve acceptatie van migranten in Nederland. Enkele respondenten suggereren echter dat dit laatste algemeen bekend is. Potentiële migranten hebben vooral positieve informatie over Nederland, zoals over het goede onderwijs. Wanneer zij negatieve informatie over Nederland hebben gaat het vooral om het gebrek aan werk door de economische crisis. De materiële tekenen van welvaart van Nederlandse migranten, zoals het bezit van dure auto's en mooie kleding, wekt bij hen de indruk dat het migranten voor de wind gaat en dat het geld in Nederland voor het oprapen ligt. Veel respondenten die in Nederland wonen of gewoond hebben, verwijzen dan ook naar het irreële beeld dat mensen in Marokko hebben over migratie naar Nederland of naar Europa. Wanneer zij aangeven dat het niet zo makkelijk is om geld te verdienen of wanneer zij andere informatie geven over moeilijkheden voor migranten in Nederland, worden zij vaak niet geloofd.

6.3 Redenen voor migratie en de rol van verminderde acceptatie

Voor het beantwoorden van de vraag of feedback over negatieve acceptatie van migranten in Nederland invloed heeft op individuele beslissingen van potentiële migranten, is een analyse uitgevoerd van de verwijzingen naar de verschillende redenen voor migratie voor andere bestemmingen dan Nederland, zoals de respondent deze voor zichzelf noemt of voor of voor Marokkanen in het algemeen. De redenen varieerden van beperkingen voor migratie door overheidsbeleid, studiemigratie, religie, mentaliteit, het leven in Marokko in het algemeen, familievorming of hereniging, (gebrek aan) werk, negatieve acceptatie, de kosten van het leven in Nederland en enkele specifieke redenen die als 'overig' zijn geclassificeerd. De respondenten benoemen vooral de migratieredenen, waarvan zij denken dat die voor Marokkanen in het algemeen gelden.

De meeste respondenten denken dat Marokkanen niet meer naar Nederland komen. Zij stellen dat het aantal migranten dat naar Nederland vertrekt aan het afnemen is. Dit betekent niet dat mensen in Marokko niet naar Nederland zouden willen komen. Veel respondenten stellen dat de interesse voor migratie naar Nederland in Marokko nog altijd aanwezig is. Marokkanen kiezen de laatste jaren voor andere bestemmingen zoals voor Spanje. Wanneer de mogelijkheden hiervoor aanwezig waren geweest waren Marokkanen direct naar Nederland gekomen.

'Yes, many young people are still interested in migration; migration has never stopped, maybe the number has diminished but young people still like to migrate for work and for studies; the majority now migrate to Spain and Italy because of work and also because these countries each year legalize the situation of its migrants. This is very motivating for Moroccans.' Khadija mor98

'Are they more interested than before in coming to Holland?' (interviewer) 'Nothing has changed my dear. When I go to Morocco they always ask me to help them. But I can't. They make me very angry. Why don't they stay and work in their country? When we left things were bad. But Morocco is becoming a beautiful country with work opportunities. They are doing well and they still want to come to Europe. I don't know what they are searching for. Gold on trees? Because they don't find a way to come they stay in Morocco. If they had any chance they would be here in a moment.'
(respondent) Meryem, nl4

Een ruime meerderheid van potentiële migranten in Marokko noemt de beperkingen voor migratie door het Nederlandse overheidsbeleid als reden om niet naar Nederland te komen. Het gaat om moeilijk te verkrijgen visums, door de strenge eisen en de kosten die dit met zich meebrengt. De laatste jaren is huwelijksmigratie voor velen de enige mogelijkheid om naar Nederland te komen, maar ook hiervoor gelden strenge inkomenseisen, eisen voor inburgering en er zijn kosten aan verbonden. Ook een gebrek aan werk in Nederland wordt als hoofdreden voor een afname van migratie naar Nederland genoemd, voor zichzelf of voor anderen. Ook noemen meerdere respondenten in Marokko dat het hebben van een (betere) baan in Marokko een reden is om te blijven en niet naar Nederland of naar een andere bestemming te gaan.

'Before it was easier to migrate because there were no visa constraints and restrictions, work contracts were available. Now with visa complications and lack of work contracts people find it difficult to migrate to Europe.' Soumia mor48

'As I have a good job and a stable financial and professional situation, I am not thinking of migrating abroad.' Hmad mor62

Door potentiële migranten in Marokko wordt negatieve acceptatie in Nederland niet als reden genoemd om voor andere bestemmingen te kiezen, niet voor zichzelf en niet voor andere Marokkanen. De migranten in Nederland doen dit wel. Visums en een gebrek aan werk werden het meest genoemd en negatieve acceptatie staat bij hen op de derde plaats, als het gaat om de redenen voor Marokkanen om voor andere bestemmingen dan Nederland te kiezen.

'Nowadays I also see that there are many changes in de Dutch civilization. For example, Wilders with his weird remarks. This can ensure that people don't want to come to the Netherlands. People should live together and respect each other. When I came to the Netherlands the migration process was simple.'

Further I think there is discrimination in finding a job. I think it's for migrant more difficult to find a job than a Dutch person.' Fatima nL8

Ook bij de migranten in Nederland overheersen de beperkingen door het overheidsbeleid in Nederland en een gebrek aan banen als redenen voor Marokkanen om niet naar Europa of naar Nederland te migreren.

'Nowadays people are less interested to migrate to the Netherlands because of the strict law and legislation. In former days it was easier to get a visa now it's complicated and expensive.' Insaf nl3

'Before, everyone used to have a dream, a dream to come to Europe. I am completely sure, almost everyone wanted to. Today is completely different. Look, many people would give 5000 Euros to come to NL, France, Spain. Today people realize that, now that there is crisis, why should I go to Europe? There is no work, everything is expensive.' Hakim nl13

De retourmigranten leggen eveneens de nadruk op beperkingen door het overheidsbeleid in Nederland en een gebrek aan banen. Negatieve acceptatie wordt door 6 respondenten genoemd, vooral als reden voor Marokkaanse migranten in Nederland om terug te keren naar Marokko. Negatieve acceptatie als reden voor retourmigratie valt echter buiten dit onderzoek.

'I returned to Morocco because I could not bear any more life in the host country. I felt that I was treated as a foreigner because I am not Dutch. I hated racism and wanted to have some peace of mind.' Sellam mor47

'The return was by no means an easy decision to take. I lived for almost 21 years, I have a Dutch wife who is a Muslim (interviewer: the wife is putting a veil) two children: a boy and a girl. I think Holland is not the same as it used to be. There is a lot of racism; people consider you as being an alien.' Jamal mor7

'Moroccans who live in Holland are now dreaming about a life in Morocco. They want to go back because they feel discriminated and refused by the Dutch people.' Asma NI6

Vijf respondenten stellen desondanks dat negatieve acceptatie een algemene reden is voor Marokkanen om Nederland als migratiebestemming links te laten liggen. Het gaat om Marokkaanse migranten in Nederland en om retourmigranten in Marokko.

'Well, not so many people want to travel to Holland and as I told you nowadays the most favorite destination for most Moroccans is Canada because it is an open and tolerant society unlike Europe where the bad economic situation and xenophobia are making life very hard for migrants.' Jamal mor7

'However, I believe that people nowadays know that they are not welcome neither in Holland nor in any other European country.' Aziz mor39

'Most people do not want to come nowadays and on TV on Al Jazeera they heard about Verdonk, Wilders. The Netherlands is not a country of flowers and tolerance anymore. That is in the past.' Karim nl14

'We haven't talked about the issue of racism. Racism affects the life of migrants in Europe dearly. This might also be a cause of the decreased interest of Moroccans to migrate.' Hassan nl2

'Nowadays I also see that there are many changes in de Dutch civilization. For example, Wilders with his weird remarks. This can ensure that people don't want to come to the Netherlands. People should live together and respect each other. ( )' Fatima nl8

Een opvallend aspect in de verschillende migratiebesluiten waarnaar respondenten verwijzen, is het besluit van meerdere Marokkanen om naar Nederland te vertrekken ondanks het feit dat er serieuze belemmeringen bestaan en er aanzienlijke risico's aan kleven, bijvoorbeeld vanwege de te verwachte moeilijkheden voor het vinden van een baan. Zeker één derde van de 73 respondenten melden dit, voor zichzelf of voor andere Marokkanen. Men geeft aan dat men zelf of dat anderen Nederland (illegaal) binnen proberen te komen. Hoewel ook dat steeds moeilijker wordt, probeert men een Nederlandse huwelijkspartner te vinden omdat men dan onder voorwaarden wel een visum kan verkrijgen. Het beeld dat uit de interviews ontstaat is, dat de drang om naar Nederland of Europa te migreren bij veel Marokkanen groot is.

'Every time I go on vacation to Morocco they ask me to help them. ( ) My daughter who married a man in Morocco and stayed there asks me to find a wife for her son. She wants him to come to Europe. ( ) Where do I find a woman? It's not a pack of milk. People in Morocco think life in Holland is easy but it's just like their life in Morocco. ( ) They react very hostile. They think I want to deny them happiness or a better life. They don't call us anymore. One time they told me that I was able to help them but that I didn't want to help. I told them that Holland wasn't mine. I can't tell the government what to do. I can't open the borders for them. I don't want to get in trouble with police. But they refuse to listen.' (Meryem nl4)

'You know Moroccans, once they know you are living abroad; they ask all things you cannot imagine. I just knew from a friend of mine that there is a lady who lives in Italy; she is about 47 and has two children.

Their friend who is about 30 years old and he is their neighbor sent his mother to ask this lady to marry him just for papers, "white marriage", and they will give the lady 7000 Euros.' Hassan mor21

'There still many people who want to move abroad seeking better life conditions, ( ) they choose to leave their home country, knowing that many European countries start to suffer from economic crisis. ( ) Still, they are faced by many obstacles like language, visa etc.' Bouchra mor59

'People will always think of migrating to overseas countries. The media informed people about the crisis and austere policies embraced by the European countries, and still they take risks to join the lost paradise in countries of origin: to the Netherlands and France.' Imad mor17

De eerder genoemde irreële beeldvorming over het leven als migrant in Nederland speelt hier volgens meerdere respondenten een belangrijke rol in. Enkele Marokkaanse migranten in Nederland vertellen dat een irreëel beeld hen tot migratie naar Nederland heeft bewogen. Nu zij in Nederland zijn, realiseren zij zich dat het beeld niet klopt en zijn zij teleurgesteld of hebben ze spijt van hun beslissing.

'Yes...a lot of Dutch Moroccans told me that it was not a very smart choice, they wanted to prevent me from coming by telling me how hard life is in Holland, and now....now I understand that they told the truth.' Tarik nl26

'It was a big dream for me as I wanted to be like those migrants who would usually come back with new and expensive clothes, who bought nice cars. ( ) That was my problem is that I did not have true and reliable information otherwise I would not have migrated or I should have changed the way I managed my life there.' Hamid mor40

'The idea that Holland was a clean country where people lived comfortably was true. But the disappointment I had is that the Dutch were tolerant people is not true especially in the last decade. There is a lot of racism, particularly towards Arabs and Muslims.' Jamal mor7

'People have a certain image about Europe: Freedom and money. It's very strange to come to Holland and find out that everything is different. ( ) People still believe in the dream. ( ) They don't realize that Holland isn't the place to become wealthy.' Hamza nl24

Ook de omstandigheden in Marokko 'pushen' verschillende Marokkanen om hun geluk elders te beproeven. Hoewel enkele respondenten aangeven dat de situatie in Marokko is verbeterd, vormen armoede, werkloosheid, relatieve deprivatie en een gebrek aan vrijheid in Marokko nog altijd een reden om het land te verlaten. Het gaat niet zozeer om Nederland als land van bestemming maar om Europa in het algemeen.

'( ) in Morocco they make jokes. Often there is talk about the construction of a tunnel between Morocco and Spain and they say: Morocco will be empty. I see many people on Morocco who have nothing to complain about but still they want to leave for Europe.' Mohamed nl1

'Yes, youths are still interested in migration. They want to discover Europe and dream of having new life. Some of them want just to work and support their poor families. Tough they do not have any support to move abroad, they are still dreaming of migration. If ever they get papers of residence abroad, they would not stay in Morocco.'

This interest in migration has not changed as many people still want to leave Morocco. They fear the crisis, but hope that they would realize the dream of migrating.’ Hamid mor40

‘People are still willing to quit Morocco in both legal and illegal ways. Their destination is Europe which is a symbol for better work, tempting salaries and freedom of speech. The main thing that hinders them from crossing in large number is the absence of visas. Had they had visas, most of them would have quit the country for a long time ago. Some people say that my dream is to go to Europe even if this can at the expense of my life. They say we just need to be there; they would choose to beggars rather than stay in the country. It looks like an abnormal case, but these people have their own reasons. The latter are unemployment, poverty and thus no dream in life.’ Jalil mor93

‘There still many people who want to move abroad seeking better life conditions, especially those who do not have a high intellectual level or even well-educated people who could not make their dreams come true due to some economic factors. So, they choose to leave their home country, knowing that many European countries start to suffer from economic crisis. Some of them are fed up with unemployment. Therefore, they make their decision to take another path to escape poverty and bad life conditions.’ Bouchra mor59

Het is nu mogelijk om de derde deelvraag van dit onderzoek te beantwoorden en de invloed van negatieve acceptatie op migratiebeslissingen van potentiële migranten in Marokko te bepalen. Hierbij maak ik onderscheid in de drie contexten van negatieve acceptatie, te weten de (autochtone) gemeenschap, de arbeidsmarkt en het overheidsbeleid. Opmerkingen van respondenten over een negatieve bejegening, de aanwezigheid van stereotyperingen, vooroordelen, racisme, discriminatie of acceptatie worden echter niet altijd in een context geplaatst. Het onderscheid hiertussen is voor respondenten ook niet altijd duidelijk of niet relevant. Verwijzingen naar dit onderwerp zijn vooral in de contexten van de (autochtone) gemeenschap of overheid geplaatst. Ook is een onderscheid gemaakt in het eerder beschreven directe en indirect effect van negatieve acceptatie. Voor het directe effect zal feedback over aspecten van negatieve acceptatie zelf bij potentiële migranten tot een beslissing leiden om niet naar Nederland te migreren. Voor het indirecte effect van negatieve acceptatie, leidt informatie over een gebrek aan goede posities, zoals op de arbeidsmarkt, indirect tot eenzelfde besluit. Informatie over de oorzaken van een beperkte toegang tot goede posities is hiervoor niet perse nodig. De toelating tot Nederland door de overheid heeft daarin volgens Portes (1995, 2006) de meeste invloed, omdat dit bepaalt of Marokkanen (legaal) naar Nederland kunnen komen of niet.

De feedback die potentiële migranten in Marokko over negatieve acceptatie in Nederland hebben ontvangen, lijkt weinig invloed te hebben op de migratiebeslissingen als het gaat om het directe effect van negatieve acceptatie door de (autochtone) gemeenschap in het gastland. Hoewel enkele Marokkaanse migranten in Nederland en retourmigranten in Marokko wel naar de invloed van negatieve acceptatie verwijzen, is dit aspect niet aanwezig in de motivaties van potentiële migranten in Marokko. Ondanks dat verondersteld kan worden dat het fenomeen van negatieve acceptatie in Nederland in Marokko redelijk bekend is, blijken veel Marokkanen toch naar Nederland te willen komen, desnoods als illegaal of door het zoeken van een huwelijkspartner. Een indirect effect van negatieve acceptatie door de (autochtone) gemeenschap door beperkingen in het verkrijgen van goede posities in deze context is niet uit de analyse naar voren gekomen.

Een indirect effect van negatieve acceptatie door de arbeidsmarkt is aanwezig, als we vanuit de 'wachtrijtheorie' en de 'theorie van sociale acceptatie van discriminatie' veronderstellen dat discriminatie van (Marokkaanse) migranten op de arbeidsmarkt in tijden van economische crisis tot een flinke afname van banen voor migranten heeft geleid. Eerder heb ik aannemelijk gemaakt, dat negatieve acceptatie hier voor een belangrijk deel aan ten grondslag ligt. Een meerderheid van de respondenten is bekend met moeilijkheden om als migrant een baan in Nederland te krijgen en ziet dit als reden voor een afname van migratie naar Nederland van zichzelf of anderen. Dat discriminatie op de arbeidsmarkt een reden is voor een slecht aanbod van banen voor migranten, lijkt onder de respondenten niet altijd bekend. Feedback hierover komt dan ook weinig voor. Een direct effect van negatieve acceptatie op de arbeidsmarkt is mogelijk, maar vanuit de interviews niet overtuigend aan te wijzen. Kanttekening hierbij is, dat directe verwijzingen naar aspecten van negatieve acceptatie specifiek voor de arbeidsmarkt moeilijk zijn op te sporen. Opmerkingen over feedback en migratiebeslissingen naar aanleiding van negatieve acceptatie zijn in dit onderzoek vaak beter in de context van de (autochtone) gemeenschap of de overheid te plaatsen. Opvallend is, dat ondanks een behoorlijke bekendheid met een schaarste aan banen voor migranten in Nederland, veel Marokkanen toch naar Nederland willen komen.

Ondanks de sterke wensen voor migratie naar Nederland, kunnen veel Marokkanen vanwege het restrictieve toelatingsbeleid van Nederland niet komen. Een zeer bepalend effect van negatieve acceptatie wordt daarom gevormd door het directe effect van een restrictief overheidsbeleid. Eerder heb ik laten zien, dat een restrictief overheidsbeleid vanuit negatieve beeldvorming en verminderde acceptatie van migranten is ontstaan. Bij een ruime meerderheid van de respondenten zijn de overheidsbeperkingen voor migratie naar Nederland bekend. Meerdere respondenten leggen bovendien een relatie tussen een vijandig klimaat in Nederland en de rol van de overheid, de politiek of politici hierin.

Men geeft aan dat het overheidsbeleid een belangrijke reden is voor het vertrek naar alternatieve bestemmingen en voor een afname van migratie van Marokko naar Nederland. Het gaat vooral om een direct effect, omdat feedback over dit onderwerp zelf bij migranten tot een keuze voor alternatieve bestemmingen leidt. Ook een indirect effect van overheidsbeleid is een mogelijkheid, omdat na toelating tot Nederland als huwelijksmigrant of bij een illegaal verblijf, beperkingen in de rechten van migranten kunnen leiden tot slechtere posities. Feedback over deze slechtere posities kunnen invloed hebben op de migratiebeslissingen. Dit aspect komt echter niet uit de interviews naar voren.

Desondanks blijken ook in relatie tot deze context veel Marokkanen toch naar Nederland te willen komen. Meerdere respondenten suggereren dat Marokkanen alsnog naar Nederland komen wanneer Nederland de grenzen open zou gooien. Nu proberen sommigen het illegaal of door het vinden van een huwelijkspartner in Nederland, ondanks serieuze belemmeringen en negatieve feedback van (voormalige) migranten in Nederland. Een belangrijke reden hiervoor is het irreële positieve beeld dat men over Nederland heeft. Ook pushfactoren in Marokko zoals armoede, werkloosheid en relatieve deprivatie spelen volgens respondenten een rol.

6.4 Samenvatting en antwoord op de onderzoeksvraag

De centrale vraag van dit onderzoek kan nu beantwoord worden. Deze is zoals hieronder staat beschreven:

Op welke manier en in welke mate speelt verminderde acceptatie van Marokkanen een rol in de afnemende migratie van Marokko naar Nederland?

De feedback die potentiële migranten in Marokko via familie of via de media over negatieve acceptatie in Nederland hebben ontvangen, heeft weinig invloed op de migratiebeslissingen als het gaat om het directe effect van negatieve acceptatie door de (autochtone) gemeenschap. Een indirect effect door het verkrijgen van slechte posities komt op dit niveau niet naar voren. Ondanks dat verondersteld kan worden dat dit aspect van negatieve acceptatie in Nederland in Marokko redelijk bekend is, blijken veel Marokkanen toch naar Nederland te willen komen. Een indirecte effect van negatieve acceptatie door de arbeidsmarkt is wel aanwezig, als we vanuit de 'wachtrij-theorie' en de 'theorie van sociale acceptatie van discriminatie' veronderstellen dat discriminatie van (Marokkaanse) migranten op de arbeidsmarkt in tijden van economische crisis tot een flinke afname van banen voor migranten heeft geleid. Een meerderheid van de respondenten is bekend met moeilijkheden om als migrant een baan in Nederland te krijgen en ziet dit als reden voor een afname van migratie naar Nederland. Discriminatie op de arbeidsmarkt als reden voor afnemende migratie wordt vrijwel niet genoemd.

Een direct effect van negatieve acceptatie op de arbeidsmarkt komt dus niet naar voren. Ondanks een behoorlijke bekendheid van een schaarste aan banen voor migranten in Nederland, blijken veel Marokkanen toch te willen komen. Dit kan niet, omdat een restrictief overheidsbeleid een belemmering vormt. Een zeer bepalend effect van negatieve acceptatie wordt daarom gevormd door het direct effect van dit restrictieve Nederlandse overheidsbeleid. Veel respondenten geeft aan dat dit een belangrijke reden is voor het vertrek naar alternatieve bestemmingen en voor een afname van migratie van Marokko naar Nederland. Het gaat vooral om een direct effect, omdat feedback over dit onderwerp zélf bij migranten tot een keuze voor alternatieve bestemmingen leidt. Ook een indirect effect van overheidsbeleid door slechtere posities als gevolg van overheidsbeleid is een mogelijkheid, maar dit komt niet uit de interviews naar voren.

De verwachtingen die voor de analyse als antwoord op de hoofd- en deelvragen uit dit onderzoek zijn uitgesproken, kunnen dus niet voor alle sociale contexten bevestigd worden. Feedback over negatieve acceptatie van migranten leidt niet in alle gevallen tot een keuze voor alternatieve bestemmingen bij potentiële migranten. Zo lijken, ondanks de negatieve feedback over migratie naar Nederland en de verschillende belemmeringen die hiervoor bestaan, veel Marokkanen toch naar Nederland te willen komen, desnoods als illegaal of door het zoeken van een huwelijkspartner. Dit is lijn met andere onderzoeken en ik kom hier in het volgende hoofdstuk op terug.

Tabel 6-1 De invloed van negatieve acceptatie van migranten in Nederland op migratiebeslissingen van Marokkanen

	<i>Direct effect</i>	<i>Indirect effect</i>
<i>Sociale context overheid</i>	Ja, effect	Niet aangetoond
<i>Sociale context arbeidsmarkt</i>	Niet aangetoond	Ja, effect
<i>Sociale context (autochtone) gemeenschap</i>	Nee, minimaal effect	Niet aangetoond ³

³ Met het vermelden van een 'effect' of 'niet aangetoond' worden in deze tabel resultaten vanuit kwalitatieve onderzoek bedoeld. Het geeft de aannemelijkheid van een effect weer en niet een statistisch aangetoond significant effect vanuit kwantitatief onderzoek.

De vraag in het hoofdstuk 7 is, wat de reden is voor de gevonden resultaten. Hiervoor zijn zowel in de interviews als in de migratietheorie enkele verklaringen te vinden. Na de verklaringen voor de gevonden resultaten volgt in hoofdstuk 8 een beschrijving van de theoretische consequenties voor de twee theorieën die in dit onderzoek centraal hebben gestaan, te weten de theorie van migratiesystemen en de theorie van Portes over verminderde acceptatie van migranten. Ook voor de theorie van Massey over de rol van migratieculturen volgt een beschrijving van de theoretische consequenties. In het hoofdstuk 9 volgt de definitieve conclusie van dit onderzoek, waarin zowel de gevonden resultaten als de verklaringen hiervoor geïntegreerd worden.

7 Verklaringen voor het gevonden effect

In dit onderzoek wordt de vraag gesteld op welke manier en in welke mate verminderde acceptatie van Marokkanen in Nederland een rol speelt in de afnemende migratie van Marokko naar Nederland. Verminderde acceptatie blijkt vanuit de sociale contexten van de overheid en de arbeidsmarkt invloed te hebben op de migratiebeslissingen van potentiële Marokkaanse migranten en daarmee is de invloed op de afnemende migratie van Marokko naar Nederland zeer aannemelijk geworden. Voor de invloed vanuit de context van de (autochtone) gemeenschap bleek dit niet het geval. De gevonden resultaten zijn vooral voor dit laatste aspect opvallend te noemen. Een interessante vraag is, of de resultaten vanuit de interviewdata of vanuit de theorie verklaard kunnen worden. Deze bieden hiervoor enkele aanknopingspunten. In de volgende paragrafen wordt hierop ingegaan.

7.1 Het beperkte effect van verminderde acceptatie van de gemeenschap

Het directe effect van verminderde acceptatie in de sociale context van de (autochtone) gemeenschap blijkt beperkt te zijn. Dit is opvallend. De gevolgen hiervan voor migranten kunnen immers aanzienlijk zijn, zoals de Marokkaanse respondenten die in Nederland wonen en de retourmigranten lieten zien. Een laag niveau van acceptatie kan invloed hebben op de manier waarop men bejegend wordt, de mate waarin men zich in het land thuis of veilig voelt, de mogelijkheden voor het opbouwen van een netwerk met verschillende (autochtone) burgers in het gastland en de sociale status of de positie die men weet te verwerven. Voor dit beperkte effect zijn enkele verklaringen mogelijk.

7.1.1 Irreële beeldvorming

'Is has been commonly argued that migrants create an unrealistic perception of Europe as an El Dorado of almost unlimited opportunities.' (cf. Chattou 1998 cf. De Haas 2006)

Dat migranten een irreëel beeld over de mogelijkheden van migranten in Europa en in Nederland hebben, is ook in tijden van negatieve acceptatie van migranten in Nederland nog altijd actueel. In het vorige hoofdstuk liet ik zien, dat bijna de helft van de 51 Marokkanen die in Nederland verblijven of in het verleden als migrant in Nederland zijn geweest, verwijzen naar het irreële positieve beeld dat mensen in Marokko over Nederland hebben. Zij denken dat in Nederland *'het leven makkelijk is'* en dat Nederland *'geld en vrijheid'* is. Marokkanen *'geloven in een droom'*, geloven dat je in Nederland *'geld van de bomen kunt plukken'*, dat je *'snel veel geld kunt verdienen'* en dat je er *'geld op straat kunt vinden'*.

Marokkanen geloven dat Nederland je 'rijk zal maken', dat 'het geld overal is' en dat Europa 'een paradijs' is of een 'El Dorado'.⁴ Dit is in lijn met andere onderzoeken. De Haas (2006) maakt aan de hand van enkele auteurs duidelijk dat, als het gaat om migratiebestemmingen, een zeer positief beeld over 'elders' en 'het andere' bestaat. De vraag is hoe dit beeld ook in deze tijd nog kan ontstaan en kan blijven voortbestaan.

Onjuiste, onvolledige of beperkte informatie

Een eerste oorzaak ligt in de onjuiste, onvolledige of beperkte informatie die potentiële migranten verkrijgen. Uit de analyse blijkt, dat de vele vormen van positieve 'materiële' feedback, zoals de auto's, kleding, juwelen die Marokkaanse migranten in hun vakanties Marokko etaleren, hier een belangrijke invloed op heeft. Deze tekenen van welvaart blijken belangrijk voor migranten om hun succes in het land van herkomst te tonen en status te verwerven. Ze worden om die reden soms overdreven.

'That is why these Moroccans used to laugh at me, because I could not do what they were doing, working very hard like robots ( ) they have to collect money to travel to Morocco and show off in Morocco.' Khalid mor5

'It is commonly argued that migrants tend to blow up their success. Economic and social problems or outright failure are typically being hidden, which would create exaggerated images of social and economic opportunities in Europe.' De Haas 2006

Soms komt de relatieve welvaart uit criminele inkomsten, een feit dat onbekend is bij de gemeenschap in Marokko en de indruk wekt dat banen en geld inderdaad op een legale manier voor het oprapen liggen.

'If you look at the young guys who drive around in their BMWs in Morocco (interviewer: who migrated to NL) in summer. You think life is easy. They earn their money not in the regular way. Some people really believe it is that easy.' Fouad nl11

De hogere inkomens of de getoonde welvaart in het land van herkomst versterken gevoelens van relatieve deprivatie onder de achtergeblevenen, vooral voor degenen op de laagste plek van de inkomensverdeling. Dit is een belangrijke motor voor verdergaande migratie, zoals ook Massey (1990) en de Haas (2006) beschreven.

---

⁴ Fouad nl11, Hamza NI24, Tarik NI26, Ahmed NI7, Fatima NI8, Kamar mor24, Bahija mor49, Jalil mor93, Imad mor17, Hmad mor26

'Their yearly massive return during summer holidays and exposure to the relative wealth of migrants and their direct relatives have increased the sense of relative deprivation and the aspirations of 'stay-behinds' (Ait Hamza 1995 cf. De Haas 2006).

'I think young people in Morocco who still have great ambitions and dreams would like to come to the Netherlands. In Morocco, there are no possibilities or opportunities for them. They don't have any hope for a better life. In the summertime, they see European migrants who have a lot of money, who have nice clothes and cars... They want that too.' Said nL28

De evaluatie van de informatie

Naast het al dan niet verkrijgen van juiste informatie over migratie naar Nederland speelt de evaluatie van diezelfde informatie door potentiële migranten een rol (Hugo 1981). Uit de analyse bleek, dat potentiële migranten in de loop van de tijd verschillende soorten informatie verkrijgen. De informatie kan via verschillende kanalen komen, vooral via familie, via de media en via internet. Over deze verschillende soorten informatie vindt een evaluatie plaats. Deze bepaalt welke informatie als relevant wordt geacht en welke informatie uiteindelijk doorslaggevend is bij een migratiebesluit. De evaluatie wordt door verschillende elementen beïnvloed. Hugo (1981) benadrukt ten eerste het karakter, de hoeveelheid en de bron van informatie. Ten tweede, individuele karakteristieken zoals de demografische, opleidings- en sociaaleconomische kenmerken van de persoon. Als laatste de sociale structuur van de gemeenschap waarvan de potentiële migrant deel uitmaakt; de standaarden, waarden, geloven en gebruiken.

Informatie over een negatieve sociale acceptatie door de gemeenschap in het gastland kan door potentiële migranten om verschillende redenen vanuit een evaluatie van informatie terzijde worden geschoven. Een onderdeel van de sociale structuur van de gemeenschap, te weten de sociale status van een persoon, opper ik als eerste mogelijke reden voor deze beperkte direct invloed van negatieve acceptatie op migratiebeslissingen. Stark en Fann (2010) benadrukken voor migratie in navolging van Akerlof (1997) de rol van *sociale afstand* van de migrant in relatie tot de gemeenschap in het herkomstland en de gemeenschap in het migratieland. De gemeenschap in het herkomstland doet er voor hen toe als het gaat om het verwerven van status of het vermijden van verlies in sociale status, omdat de sociale afstand tussen de persoon en de gemeenschap klein is. Sociale status in relatie tot de gemeenschap in het bestemmingsland wordt als niet relevant gezien, omdat de sociale afstand groot is. Negatieve acceptatie in het bestemmingsland leidt voor de migrant tot een lagere sociale status in de gemeenschap in dit land. Door de grote sociale afstand wordt dit aspect niet van belang geacht en veronderstel ik dat feedback hierover snel terzijde wordt geschoven. Feedback over negatieve acceptatie kan ook hierdoor het irreële beeld over Nederland niet corrigeren en sterke motivaties voor migratie blijven bestaan.

Het concept van sociale afstand verklaart mogelijk ook, waarom uit de analyse blijkt dat negatieve acceptatie door Marokkaanse migranten in Nederland als een belangrijk onderwerp wordt gezien, terwijl potentiële migranten dit onderwerp bijna niet noemen. Door het verblijf in het gastland is de sociale afstand tussen de migranten en de (autochtone) gemeenschap kleiner geworden en wordt het effect van negatieve acceptatie en de invloed daarvan op de sociale status sterker gevoeld. Besluiten voor permanente vestiging in Nederland, zoals dat bij veel migranten aan de orde is, zullen daar alleen maar aan bijdragen.

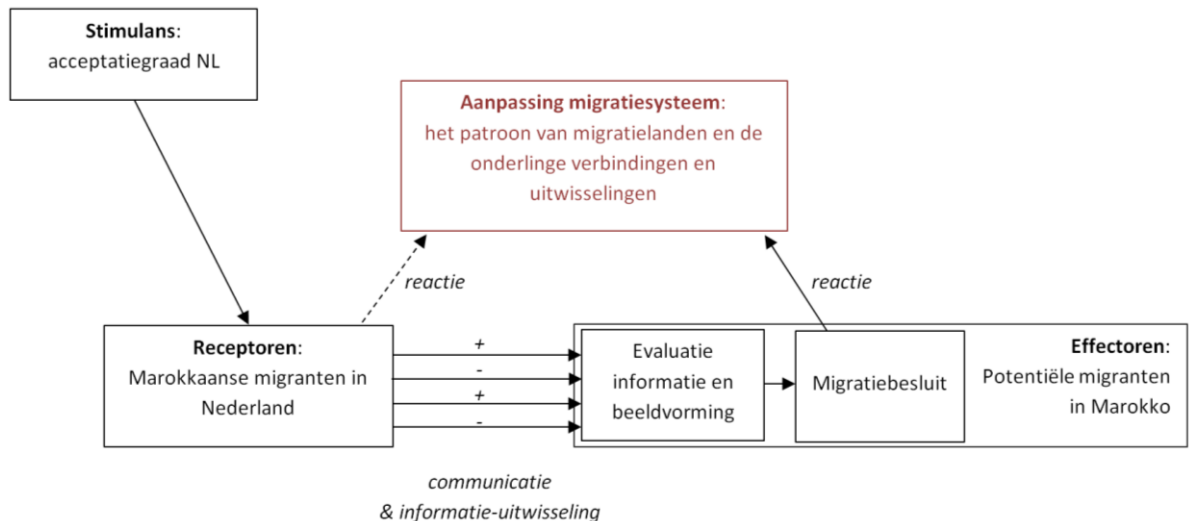
Een tweede aspect is het feit, dat meerdere respondenten aangeven dat ze niet worden geloofd wanneer ze in Marokko vertellen dat je om verschillende redenen beter niet naar Nederland kunt komen. Potentiële migranten denken dat familieleden in Nederland niet willen helpen en in geval van Ilham (nl20) en Meryem (nl4) ontstonden om deze reden zelfs conflicten binnen de familie. Het irreële beeld wordt wederom niet gecorrigeerd en blijft bestaan. Dit is opvallend, omdat juist familie door migranten over het algemeen als de belangrijkste en meest betrouwbare bron van informatie over het bestemmingsland wordt gezien (Schoorl et al 2000, Goodman 1981, Ritchey 1976). Myriam (mor8) bevestigt dat idee. Zij vertelt dat Marokko een maatschappij is, waar wederzijds vertrouwen en hulp zich binnen de familie afspeelt. Daarbuiten vertrouwt men elkaar niet echt. Zoals Hugo (1981) stelde, heeft de jarenlange en grote hoeveelheid informatie over de welvaart bij Marokkaanse migranten invloed op de evaluatie van informatie door potentiële migranten. Een zeer positief beeld over de mogelijkheden om in Nederland geld te verdienen is ontstaan en negatief advies wordt ongeloofwaardig en terzijde geschoven, zoals uit de interviews van meerdere respondenten blijkt.

'Some of the migrants told others not to come to the Netherlands because life is very heavy. ( ) People who advise are not believed because they have a nice house and car themselves.' Insaf nl3

Aan het mechanisme van negatieve acceptatie, migratiebesluiten en migratiestromen (zie p.13) kan nu vanuit de functie van irreële beeldvorming een belangrijke stap in het mechanisme van feedback over negatieve acceptatie worden toegevoegd. Om als gevolg van feedback over negatieve acceptatie in het bestemmingsland tot aangepaste migratiebesluiten of migratiestromen te komen, blijkt voor potentiële migranten beeldvorming over het bestemmingsland een essentieel element. Het beeld over het bestemmingsland wordt door meerdere soorten feedback tegelijkertijd gevormd en de beperkte of foutieve informatie, de geschiedenis en de evaluatie hiervan speelt een belangrijke rol in de uiteindelijke beslissingen voor migratie.

Ik stel daarom ten opzichte van het eerder gepresenteerde schema (zie p. 19) een aangepast mechanisme van negatieve acceptatie, feedback en migratiestromen voor. De beeldvorming is hierin een nieuw element.

Figuur 7-1 Feedbackmechanisme van beïnvloeding van migratiestromen en het migratiesysteem door negatieve acceptatie inclusief 'beeldvorming'

Ook de sociale structuur van de gemeenschap van de potentiële migrant kan volgens Hugo (1981) invloed hebben op de evaluatie van de informatie. De migratiecultuur van Marokko vormt een aparte verklaring voor het beperkte directe effect van feedback over negatieve acceptatie en zal verder in de volgende paragrafen worden besproken.

7.1.2 Een sterke migratiecultuur

'The exposure to migrants' relative success, wealth and status symbols is frequently said to have given rise to the emergence of a 'culture of migration', in which international migration is perceived as the main or only avenue of upwards socio-economic mobility.' (Fadlollah et al 2000 cf. De Haas 2006)

In Marokko wordt vaak gesproken over de realisatie van een tunnel tussen Marokko en Spanje. Marokkanen zeggen, dat als die brug er komt, Marokko leeg zal stromen (Mohamed n1). De migratiecultuur blijkt in Marokko nog altijd zeer sterk. Schoorl et al (2010) vergeleken de migratie in Italië, Spanje, Turkije, Marokko, Egypte, Ghana en Senegal en vonden dat Marokko van deze landen de sterkste migratiecultuur had. Migratie is hier een alomvattend fenomeen geworden (Schoorl et al 2010, Collyer et al 2009, De Haas 2006).

De indruk vanuit de verschillende interviews is, dat een migratiecultuur ook voor een specifieke bestemming kan ontstaan, zoals voor Europa waar veel respondenten naar verwijzen of specifiek voor Nederland, omdat het netwerk en de onderlinge banden daar het sterkste zijn.

'Everybody want to see Holland. They hear a lot about it and they see all the people that live here.' Mehdi n12

De migratiecultuur is een essentieel onderdeel van de sociale en culturele context van potentiële migranten waar binnen de migratiebesluiten worden genomen. Het oefent een belangrijke invloed uit op de migratiebeslissingen en bepaalt daarmee mede of migratie wel of niet plaats vindt, in welke vorm dit gebeurt, wat de bestemming wordt en hoe de migrant de migratie vervolgens ervaart (Hugo 1981). Een veel geciteerde alinea van Massey (1990, 1993) maakt duidelijk wat het gevolg is van een dergelijke sterke migratiecultuur. Wanneer de druk om te migreren zo hoog is als Massey omschrijft, zal nieuwe en negatieve feedback over een bestemming tijdens de evaluatie van verschillende soorten feedback niet snel tot andere afwegingen of tot minder migratiewensen voor een bestemming leiden. Informatie over een sterk verminderde acceptatie van de autochtone gemeenschap in Nederland zal dan van weinig invloed zijn.

'As migration grows in prevalence within a community, it changes values and cultural perceptions in ways that increase the probability of future migration. ( ) At the community level, migration becomes deeply ingrained into the repertoire of people's behaviors, and values associated with migration become part of the community's values. For young men, and in many settings young women as well, migration becomes a rite of passage, and those who do not attempt to elevate their status through international movement are considered lazy, unenterprising, and undesirable (Reichert 1982). Eventually, knowledge about foreign locations and jobs becomes widely diffused, and values, sentiments, and behaviors characteristic of the core society spread widely within the sending region.' (Massey et al 1990 1993).

7.1.3 Overige verklaringen

De analyse van de interviews laat nog twee andere mogelijk verklaringen voor een beperkt effect van negatieve acceptatie door de autochtone gemeenschap zien. Het gaat om de aanwezigheid van push-factoren in Marokko en om het tijdstip waarop de interviews zijn uitgevoerd.

Push-factoren in Marokko

'The simple fact that salaries in Europe easily exceed Moroccan salaries by five to ten times, as well as the prospect of increased personal freedom and the access to public health care, schooling and social security do, however, seem to justify the strong desire to migrate.' De Haas 2006

Voor veel Marokkanen kleven er grote nadelen aan blijven in Marokko. Ze kunnen bijvoorbeeld werkloos zijn, in armoede leven of genieten weinig aanzien in de gemeenschap, misschien zelfs omdat niemand in het huishoudens is gemigreerd. Vanuit dergelijke push-factoren kan ondanks een eventuele bekendheid met negatieve acceptatie in Nederland toch een sterke wens voor migratie bestaan. Enkele respondenten geven dit ook aan. Zij zien een slechte werkgelegenheid in Marokko, armoede of relatieve deprivatie als een drijvende kracht achter de recente migratie van vele Marokkanen.

'Most of the younger generation see in migration to Holland as an escape from the worsening economic conditions: no jobs and no prospects at all, whoever you talk to, dreams of migrating to Europe because they don't see a future in Morocco.' Mouna mor37

'Especially the poor youth (noot: wants to come to Holland). They want to work and have degrees but can't find work in Morocco.' Ilham nl20

Hoewel de situatie in Marokko nu beter is dan tientallen jaren geleden, is armoede nog steeds aanwezig of kan relatieve deprivatie een belangrijke drijfkracht richting een migratiebesluit geven. Ook wanneer dit het geval is, zal informatie over negatieve feedback snel terzijde worden geschoven.

'I decided to migrate in 2001 because I was jobless.' Farid mor2

'The friends I have now thinks of migrating because of joblessness.' Houssam mor26

Tijdstip interviews

Het tijdstip van het afnemen van de interviews die in dit onderzoek gebruikt zijn, vormt een laatste verklaring voor het beperkte directe effect van negatieve acceptatie van de gemeenschap in Nederland. De interviews zijn in 2011 afgenomen, drie jaar na de start van de internationale economische crisis van eind 2007. Deze duurt nog altijd voort en is vanwege de invloed op de beperkte beschikbaarheid van banen voor migranten belangrijk. Deze gebeurtenis zal de afname van de acceptatie van migranten in Nederland overschaduwen, die rond de eeuwwisseling al is gestart. Om een goede beoordeling van de invloed van negatieve acceptatie op de afname van migratie tussen 2000 en 2008 te maken, was een tijdstip van interviewen net voor de economische crisis beter geweest. Ik veronderstel dat dit effect dan een stuk sterker naar voren was gekomen.

7.2 Het effect van verminderde acceptatie door de arbeidsmarkt

Voor een verklaring van het effect van negatieve acceptatie op de arbeidsmarkt bieden enkele bestaande migratietheorieën een bevestiging van de gevonden resultaten. Veel respondenten verwijzen naar het geven of verkrijgen van feedback over een slechte arbeidsmarkt in Nederland, waarvan men regelmatig meldt dat dit als gevolg van de huidige economische crisis is ontstaan. Eerder maakte ik aannemelijk, dat negatieve acceptatie hier voor een belangrijk deel aan ten grondslag zal liggen. Uit analyse van de redenen om niet naar Nederland te migreren of Nederland te verlaten bleek, dat een tekort aan banen inderdaad voor Marokkanen een reden is om voor een andere bestemming te kiezen. Dit is in feite in lijn met alle migratietheorieën die loonopbrengsten en risico's hierin, op zowel macro- als microniveau, als belangrijkste reden voor migratie zien. Volgens de 'Neoclassical economic theory' leidt op microniveau een verwachte positieve opbrengst van het uiteindelijke loon in het migratieland, afgezet tegen de verschillende investeringen om in het land te komen, tot een migratiebesluit. Op macroniveau gaat het bij deze theorie om geografische verschillen in arbeidsloon, waarbij arbeiders naar gebieden met hogere lonen migreren. De afwezigheid van banen voor migranten in een bestemmingsland leidt tot een vermindering van de migraties naar het desbetreffende land omdat de verwachte loonopbrengsten laag zullen zijn. De 'Dual / segmented market theory' stelt dat migratie veroorzaakt wordt door de grote vraag naar arbeid in (industriële) landen: migratie wordt niet alleen veroorzaakt door 'push' factoren in het herkomstland, maar ook door 'pull' factoren in het migratieland. Een slechte werkgelegenheid betekent een afwezigheid van een belangrijke pull-factor voor migranten. De banen zijn niet beschikbaar of de lonen zijn laag. Het effect van een vermindering van het aantal banen op de migratiestroom van Marokko naar Nederland kan vanuit deze theorieën dus bevestigd worden.

Omdat discriminatie op de arbeidsmarkt een rol speelt in dit tekort aan goede banen voor migranten, kan negatieve acceptatie op de arbeidsmarkt op een indirecte manier als reden van afnemende migratie van Marokko naar Nederland worden aangemerkt. Wanneer uitgewerkt voor migratie zelf, is dit in lijn met de theorie van Portes, die stelt dat negatieve acceptatie op de arbeidsmarkt tot slechtere sociaaleconomische posities van migranten leidt. Hierdoor zullen potentiële migranten voor alternatieve bestemmingen kiezen wanneer zij hierover informatie krijgen. Wanneer het gaat om het bepalende karakter van de arbeidsmarkt in migratiestromen, kan de arbeidsmarkt als onderdeel gezien worden van de diverse verbindingen in het migratiesysteem waarvan Nederland en Marokko deel uitmaken.

De werving en contractering van arbeidskrachten is volgens Fawcett (1989) één van de tastbare of regelgevende verbindingen in het migratiesysteem en veranderingen op dit vlak zorgen voor een aanpassing in het systeem. Dit onderzoek ondersteunt dat idee doordat de migratiestroom tussen Marokko en Nederland wordt aangepast en het systeem zwakker wordt.

7.3 Het effect van verminderde acceptatie door de overheid

Het sterke effect van negatieve acceptatie van de overheid uit de analyse sluit aan bij de theorie van Portes. Het directe effect van verminderde acceptatie vanuit de overheid op de migratie van Marokko naar Nederland was volgens de respondenten sterk. Veel respondenten bleken bekend met de regelgeving van de Nederlandse overheid voor de toelating van migranten en met de huidige beperkingen om Nederland binnen te komen. Feedback hierover wordt aan potentiële migranten gegeven en dit blijkt voor hen een reden om niet naar Nederland te komen. Dit is niet vreemd, als we weten dat op dit vlak de legale mogelijkheden om naar een land te migreren worden bepaald evenals de rechten en mogelijkheden die men heeft wanneer men het bestemmingsland binnen is. Beide zaken hebben veel invloed op de mogelijkheden voor het verwerven van posities voor migranten. Dit is in lijn met de theorie van Portes (1995, 2006) wanneer deze wordt uitgewerkt voor migratie. Negatieve acceptatie in de context van de overheid is volgens Portes het meest bepalende niveau voor de sociaaleconomische positie van migranten. Ook Reitz et al (2002) benadrukken het belang van overheidsbeleid en overheidsprogramma's in de uiteindelijk acceptatie van migranten, hoewel dit als sturend instrument voor de overheid volgens hen ook beperkingen kent. Het is in het bepalen van migratiestromen desondanks een zeer bepalend element, wat bevestigd wordt door de respondenten uit dit onderzoek. Dit betekent niet, dat het niveau van acceptatie door de overheid de wensen van potentiële migranten om zich in Nederland te vestigen vermindert. Zoals meerdere respondenten aangaven, komt men alsnog naar Nederland mochten de grenzen open gaan.

Het migratiebeleid van de Nederlandse overheid kan ook als één van de verbindingen worden gezien binnen een migratiesysteem waar Nederland en Marokko deel van uitmaken. Het blijkt een belangrijk invloed te hebben op de manier waarop dit systeem functioneert en bepaalt de migratiestromen en daarmee ook de verschillende andere verbindingen en uitwisselingen tussen beide landen. Een verandering op een plek in het systeem leidt tot aanpassingen elders in het systeem (Fawcett 1989). Fawcett ziet het overheidsbeleid inderdaad als één van de regelgevende verbindingen die onderdeel zijn van de relaties tussen de staten in het systeem. Het gaat niet alleen om regelgeving en beleid voor migratie en integratie, maar kan ook over regelgeving en beleid gaan voor tijdelijke werknemers, voor toerisme en voor studentenuitwisselingen.

8 Theoretische consequenties

Deze masterthesis heeft voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag de theorie van zowel Portes (1995, 2006) als de theorie over migratiesystemen (Mabogunje 1970, Kritz et al 1992) centraal gesteld. Vanuit de analyse van de interviews blijkt bovendien de theorie van Massey (1990, 1993) belangrijk voor het onderdeel van de migratiecultuur. Deze theorie geeft een interessante mogelijke verklaring voor het beperkte effect van de negatieve acceptatie van de (autochtone) gemeenschap in Nederland. In dit hoofdstuk staat de koppeling van de resultaten uit de analyse en de theorieën zelf centraal. Hierbij wordt de vraag beantwoord, of de resultaten in lijn zijn met de theorieën, of ze hier nog iets aan kunnen toevoegen of een verdieping kunnen bieden.

Alejandro Portes en de acceptatie van migranten

Met zijn theorie over de incorporatie van migranten in het bestemmingsland onderbouwt Portes (1995, 2006) hoe de acceptatie in verschillende sociale contexten de sociaaleconomische positie van migranten voor een belangrijk deel bepaalt. Met dit kwalitatieve onderzoek heb ik laten zien, hoe de incorporatie of acceptatie van migranten óók de beslissingen van potentiële migranten en daarmee de migratiestromen naar het bestemmingsland beïnvloedt. Het onderscheid tussen de acceptatie van migranten in de sociale contexten van de (autochtone) gemeenschap, de arbeidsmarkt en de overheid bood hiervoor een belangrijk kader. Duidelijk werd, hoe de Marokkaanse respondenten in Nederland de sterk verminderde acceptatie in Nederland ervaren en op welke wijze zij hun (familie)relaties in Marokko hierover informeren. Ook werd duidelijk, óf en zo ja op welke wijze de potentiële migranten in Marokko door deze informatie zijn beïnvloed voor elk van drie relevante contexten die Portes heeft gedefinieerd. Negatieve acceptatie blijkt, zowel op een directe als op een indirecte manier, de migratie naar Nederland te kunnen inperken. De afname van migratie vanuit Marokko door negatieve acceptatie van migranten door de overheid en de arbeidsmarkt is hiermee aannemelijk. De afname van migratie door negatieve acceptatie binnen de (autochtone) gemeenschap is onwaarschijnlijk, vanwege mechanismen van irreële beeldvorming, migratiecultuur en push-factoren in Marokko. Omdat deze masterthesis een kwalitatief onderzoek betreft en met een beperkt aantal interviews is uitgevoerd, kunnen de resultaten niet meer dan een indicatie zijn voor de relatie tussen de incorporatie van migranten en migratiestromen. Desondanks biedt dit onderzoek een verdieping en uitwerking van de theorie van Portes voor de casus van de migratie van Marokko naar Nederland.

De theorie van migratiesystemen

In de theorie van migratiesystemen staan de onderlinge verbindingen en uitwisselingen tussen herkomst- en bestemmingsland centraal. Verbindingen van informatie en feedback over het bestemmingsland kunnen een belangrijke stimulans vormen voor het voortbestaan van migratiestromen. Sterker nog, informatie is een cruciaal onderdeel voor het functioneren van het systeem (Mabogunje 1970, Kritz et al 1992). Dit onderzoek bevestigt dit idee en laat zien dat vanuit negatieve feedback juist ook een afname van migratie kan ontstaan. Het geeft bovendien een verdieping voor de manier waarop dat kan gebeuren. De feedback richting potentiële migranten in Marokko bleek niet alleen uit woorden maar ook uit beelden of visuele symbolen te kunnen bestaan. De tekenen van welvaart van migranten zoals auto's, kleding en vastgoed functioneren volgens de respondenten als symbolen van welvaart of status en als 'materiële' feedback. Dit bleek veel invloed te hebben op de migratiebeslissingen van potentiële migranten. Omdat feedback over een onderwerp zoals negatieve acceptatie onderdeel uitmaakt van een totaal aan informatiestromen over een bestemmingsland en hierover door potentiële migranten een evaluatie wordt uitgevoerd, is beïnvloeding van migratiebeslissingen en migratiestromen vanuit feedback over één onderwerp niet vanzelfsprekend. Negatieve acceptatie zal in tegenstelling tot de suggesties van Mabogunje (1970), Portes (1995, 2006) en Fawcett (1989), de migratiestromen niet per definitie beïnvloeden. De acceptatie van de overheid en de feedback hierover is zoals Portes al stelde erg bepalend, maar hoeft desondanks illegale migratiestromen of 'bypasses' zoals huwelijksmigratie niet altijd in te perken. Dit geldt des te meer voor de invloed van feedback over negatieve acceptatie van de arbeidsmarkt en van de autochtone gemeenschap. De invloed van negatieve acceptatie op migratiestromen lijkt alleen per casus te kunnen worden bepaald en is mijn inziens erg afhankelijk van de specifieke context. De sociale en culturele context bijvoorbeeld verschilt per land of zelfs per gebied en zal, zoals Hugo (1981) al stelde, afhankelijk van de context op een andere manier invloed uitoefenen op de beslissingen die de potentiële migranten nemen. De invloed van de acceptatie van migranten in een bestemmingsland zal dus per land, per gebied en per bestemming verschillen.

Massey en de kracht van een migratiecultuur

Dit onderzoek kan vanuit de casus van Marokkaanse (potentiële) migranten, de functie van de migratiecultuur als drijvende kracht in het voortbestaan en versterken van migratie, zoals beschreven door Massey (1990, 1993), alleen maar beamen. Sociale en culturele aspecten zijn in verklaringen van migratiestromen belangrijk en de huidige migratieliteratuur heeft hier mijn inziens onvoldoende aandacht voor. De migratiecultuur van Marokko is nog altijd zeer sterk en lijkt een sterk mechanisme die de migratie vanuit Marokko nog altijd voortstuwt (Schoorl et al 2000, De Haas 2006).

Een vertrek naar het buitenland, als middel voor een beter leven en opwaartse sociale mobiliteit, lijkt nog altijd sterk geworteld in de waarden en de gedragingen van vooral jonge Marokkanen. Negatieve feedback over een specifieke bestemming blijkt de keuze voor bestemmingen te kunnen beïnvloeden, zeker wanneer betere alternatieven voorhanden zijn. De wensen en daadwerkelijke besluiten voor migratie zelf, zullen bij een sterke migratiecultuur mijn inziens niet snel verdwijnen. Wanneer mogelijkheden voor bestemmingen opkomen, is het aannemelijk dat de kracht van de migratiecultuur de potentiële migranten opnieuw naar een gewenste bestemming, zoals Nederland, leidt. Waar Massey, mede als gevolg van het ontstaan van een migratiecultuur, vooral sprak over een proces van cumulatieve causatie, lijkt in geval van een jarenlange traditie van migratie en een goed verankerde migratiecultuur ook een proces van aanhoudende en weerbarstige migratie een mogelijkheid. Hiermee bedoel ik, dat een afname van de migratiestroom uit een land als Marokko niet zomaar wordt ingezet. Hiervoor zijn zeer sterke krachten nodig, zoals een wereldwijde economische crisis of een sterk veranderend en restrictief overheidsbeleid in meerdere voor migranten interessante bestemmingslanden.

9 Conclusie

Dit kwalitatieve onderzoek stelt de vraag op welke manier en in welke mate de verminderde acceptatie van Marokkanen in Nederland een rol speelt in de afnemende migratie van Marokko naar Nederland. Uitgangspunt hiervoor is de sterk verminderde acceptatie van niet-westerse en vooral islamitische migranten, die sinds het begin van deze eeuw, door negatieve beeldvorming over deze groep, in Nederland is ontstaan. Een laag niveau van incorporatie in het bestemmingsland blijkt inderdaad invloed te hebben op de keuzes van Marokkaanse migranten voor hun bestemming. Dit heeft bijgedragen aan de afname van migratie van Marokko naar Nederland zoals deze zich sinds de eeuwwisseling heeft voorgedaan. Daarmee heeft dit onderzoek een bijdrage aan de migratietheorie geleverd, ten eerste als aanzet voor het verklaren van de afname van migratie naar een land als Nederland en ten tweede door het verbinden van de acceptatie van migranten in een bestemmingsland met de migratie naar dat land. De verminderde acceptatie van de overheid is bepalend. Zonder dit effect was de totale invloed van negatieve acceptatie in Nederland veel zwakker geweest.

De feedback over negatieve acceptatie door Marokkaanse migranten in Nederland aan potentiële migranten in Marokko speelt een belangrijke rol. De invloed van negatieve acceptatie kan enerzijds op een *directe* manier uitgeoefend worden, wanneer potentiële migranten horen over de negatieve beeldvorming, over discriminatie en de lage acceptatiegraad, en als gevolg daarvan voor andere bestemmingen kiezen. Anderzijds kan ook feedback over moeilijkheden voor het verkrijgen van een goede positie in het bestemmingsland, als gevolg van negatieve acceptatie, op een *indirecte* manier tot alternatieve keuzes leiden.

Een directe of indirecte invloed van negatieve acceptatie op migratiestromen is wel afhankelijk van de specifieke context in zowel herkomst- als bestemmingsland. De invloed van verminderde acceptatie van Marokkanen in Nederland blijkt door meerdere contextuele factoren te worden bepaald. Uit dit onderzoek zijn vijf relevante factoren naar voren gekomen. Bovenal de, sinds de eeuwwisseling, sterk verminderde acceptatie van de Nederlandse overheid, die door haar striktere beleid en regelgeving van migratie en integratie de mogelijkheden voor nieuwkomers flink heeft ingeperkt. Deze verminderde acceptatie bleek vanuit de negatieve beeldvorming over niet-westerse en vooral islamitische migranten te zijn ontstaan. Ten tweede de verminderde acceptatie van migranten op de arbeidsmarkt, waarvoor aannemelijk is gebleken dat de twee opeenvolgende internationale economische crisissen samen met de discriminatie van onder andere Marokkaanse migranten voor aanzienlijk minder banen voor migranten heeft gezorgd. Van beide factoren moet worden gezegd dat ze de migratiewensen in Marokko zelf niet lijken te hebben verminderd, hoewel aannemelijk is gebleken dat ze voor een beperking van de migratiestroom naar Nederland hebben gezorgd.

Een keuze voor alternatieve bestemmingen zoals Spanje is hier één van de gevolgen van. De sterk verminderde acceptatie van de (autochtone) gemeenschap in Nederland leek een zeer beperkte invloed uit te oefenen op de migratiebeslissingen van potentiële migranten in Marokko. Mogelijk was het effect van vooral deze derde factor of context sterker naar voren gekomen, wanneer de interviews uit dit onderzoek vóór het begin van de economische crisis van eind 2007 waren uitgevoerd.

Ondanks de gevonden effecten bleken drie andere factoren vanuit de Marokkaanse context zelf een potentieel effect van negatieve acceptatie tegen te gaan. De irreële en positieve beeldvorming onder potentiële migranten in Marokko over Nederland, de derde invloed factor, bleek hierin zeer bepalend. De jarenlang door gemigreerde Marokkanen getoonde dure auto's, kleding, vastgoed en uiterlijke tekenen van welvaart, in dit onderzoek als 'materiële feedback' benoemd, blijkt een belangrijke oorzaak voor het ontstaan en voortbestaan van dit irreële beeld. Waar de Marokkanen in Nederland vooral negatieve feedback over migratie naar Nederland blijken te geven, lijkt de positieve beeldvorming ervoor te zorgen dat deze feedback niet wordt gehoord, geloofd of relevant wordt geacht. De vierde invloed factor is verbonden met de vorige. Het gaat om de aanwezigheid van een sterke migratiecultuur in Marokko. De jarenlange traditie van migratie zorgt bij migranten voor een drijvende kracht om Marokko te verlaten en naar Nederland of andere bestemmingen te vertrekken. Als laatste de door enkele respondenten genoemde pushfactoren van armoede, werkloosheid en relatieve deprivatie in Marokko. Dit zijn mechanismen voor migratie op macro/mesoniveau die in Marokko nog altijd lijken te bestaan. Ook dit zorgt ervoor dat Marokkanen ondanks moeilijkheden, belemmeringen of negatieve feedback over het bestemmingsland als Nederland nog altijd willen migreren.

Interessant is, dat deze masterthesis in het onderzoeken van de rol van verminderde acceptatie in afnemende migratie, op zowel macro- als microniveau en vanuit meerdere migratietheorieën verklaringen voor de resultaten heeft weten te vinden. Van theoretische exclusiviteit van een enkele theorie is in deze casus geen sprake en het causale proces van migratie van Marokko naar Nederland lijkt op meerdere niveaus tegelijk te opereren. Dit was het uitgangspunt in dit onderzoek en het standpunt dat Massey eerder verkondigde (1993). Of dit idee daadwerkelijk aangetoond kan worden, zal ander onderzoek op kwantitatief niveau uit moeten wijzen.

Een laatste vraag is nog, of de bevindingen uit deze casus relevant zijn voor het bepalen van het effect van het incorporatieniveau van migranten voor andere delen van Marokko of voor andere landen en culturen. De methode van een analyse vanuit meerdere theoretische niveaus en sociale contexten in het bestemmingsland blijkt een bruikbaar uitgangspunt. De gelaagdheid van een onderwerp als migratie kan mijn inziens in de analyse van een vergelijkbare casus niet buiten beschouwing gelaten worden.

De indruk is, dat het effect van verminderde acceptatie van migranten in Nederland in andere situaties wel eens sterker zou kunnen zijn nu het geval lijkt. Het tijdstip van de interviews lijkt door de economische crisis het effect van verminderde acceptatie te hebben verzwakt. Bovendien, de positieve beeldvorming in Marokko over Nederland als migratieland blijkt voor de gebieden of gemeenschappen van herkomst sterk en hardnekkig. Daar waar de positieve beeldvorming over het bestemmingsland zwakker is, kan de invloed van negatieve acceptatie sterker zijn. De traditie van migratie in Marokko is bovendien sterk en in landen waar de migratiecultuur zwakker is, zullen migranten Nederland als bestemming eerder mijden. Waar armoede en werkloosheid minder aanwezig zijn, geldt vermoedelijk hetzelfde. Nieuw onderzoek naar het bestaan van negatieve acceptatie voor andere migranten groepen en de effecten daarvan op migratiestromen is interessant en kan wetenschappelijk en maatschappelijk gezien belangrijke nieuwe inzichten opleveren.

Een zwakker effect van negatieve acceptatie is ongetwijfeld ook mogelijk. Maar waar Nederland in de toekomst door de demografische vergrijzing steeds meer van migranten op de arbeidsmarkt afhankelijk zal zijn, zal zij als bestemmingsland steeds meer concurrentie van andere landen gaan ondervinden. Ook ander Europese landen krijgen de komende jaren immers met demografische vergrijzing te maken. Ze doet er daarom goed aan, een positieve houding richting migranten te ontwikkelen.

10 Nawoord

Het interessante van de sociologie is dat het, in het beschouwen van het gedrag van mensen, een mogelijkheid biedt om verbindingen te leggen tussen individuen en gemeenschappen, tussen het micro- en macroniveau en tussen oorzaken of gevolgen op al deze niveaus. Het onderwerp van migratie verbindt bovendien op geografisch niveau de verschillende plekken in de wereld met elkaar en biedt, zo heb ik in dit onderzoek geleerd, een intellectuele uitdaging om deze niveaus zo goed mogelijk met elkaar te verbinden. Bij het beschrijven van processen van migratie is dit zeker het geval, wanneer oorzaken en gevolgen van veranderende migratiebeslissingen, van migratie en van toename of afname van migratiestromen aan de orde komen.

Voor een proces van steeds sterker wordende migratiestromen, zoals het mechanisme van *cumulative causation*, zijn in de migratieliteratuur al vele verklaringen gegeven. Voor het gelijk blijven, een vermindering of steeds sterker wordende vermindering van migratie is dit nog nauwelijks het geval en ook hier spelen mijn inziens het macro- en het microniveau samen een belangrijke rol. Ik schreef dat de onderzochte casus op microniveau, Marokkaanse migranten uit de regio Nador en Rabat, in 2011 eerder een proces van aanhoudende en weerbarstige migratie aan de orde lijkt. De drang voor Marokkanen voor migratie blijkt zeer groot. De individuele migrant bevindt zich in een krachtenveld waarin, vanuit verschillende kenmerken van de lokale situatie en de situatie in de bestemmingslanden, voor Marokkanen al snel een beweging voor migratie ontstaat. De recente ontwikkelingen, een wereldwijde economische crisis en een relatief nieuw en sterk restrictief migratiebeleid in Nederland, zijn blijkbaar van dusdanig grote kracht dat op macroniveau de migratiestroom voor Nederland sterk verminderd is. De balans in het krachtenveld is voor veel Marokkanen ten nadele van Nederland uitgevallen, maar uit de interviews bleek al dat Marokkanen de weg naar andere bestemmingen zeker weten te vinden. Een proces van aanhoudende migratie lijkt voor Marokkanen vooralsnog zeker het geval. Een proces van afnemende migratie óók, maar alleen wanneer het om de Nederlandse bestemming gaat. Wanneer de restricties, op macroniveau, vanuit het Nederlandse overheidsbeleid worden aangepast en de tegenwerkende kracht voor individuele Marokkanen verdwijnt, lijkt het goed mogelijk dat de migratiestroom vanuit Marokko opnieuw wordt ingezet. Migratie doet zich voor als een krachtenspel op micro- en macroniveau, waarin de doorslaggevende factor(en) misschien vanuit de logica, maar bovenal vanuit de empirie telkens weer moeten worden onderzocht.

'The wish to join the European Eldorado abroad among Moroccans is still strong. ( ) they jeopardize their lives to reach the destinations they are heading to.' Hmad 2011

11 Literatuur

- Abrams, D. (2001 Elsevier ScienceLtd) 'Psychology of Social Identity', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .
- Abrams, D. (2001 Elsevier Science Ltd) 'Psychology of Social Identity', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .
- Adair, S. (2008) 'Status and Solidarity: A Reformulation of Early Durkheimian Theory', *Sociological Inquiry* Vol.78(No.1): 97-120 Alpha Kappa Delta.
- Akerlof, G.A. (1997) 'Social Distance and Social Decisions', *Econometrica* 65(5): pp. 1005-1027.
- Alba, R. and V. Nee (2007) 'Assimilation', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Andriessen, I. and et al (2010) 'Liever Mark Dan Mohammed? Onderzoek Naar Arbeidsdiscriminatie Van Niet-Westerse Migranten Via Praktijktests', SCP-publicatie 2010/1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I. and et al (2007) 'Discriminatiemonitor Niet-Westerse Allochtonen Op De Arbeidsmarkt 2007', No. SCP-publicatie 2007/28. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Babbie, E. (2007) 'The Practice of Social Research'. (11th edition edn) Thomson Wadworth.
- Blumer, H. (1954) 'What is Wrong with Social Theory?', *American Sociological Review* 19(1): pp. 3-10.
- Böcker, A. (1994) 'Chain Migration Over Legally Closed Borders: Settled Immigrants as Bridgeheads and Gatekeepers', *Netherlands' journal of social sciences* 30(2): 87.
- Boog, I. and et al (2010) 'Monitor Rassendiscriminatie 2009', No. isbn 978-90-5091-020-0 Landelijk expertisecentrum van Art.1/Anne Frank Stichting/Universiteit Leiden.
- Brakman, S. and Witteloostuijn, A. (2010) 'Wie gevolgen vergrijzing wil opvangen moet niet xenofob zijn', *Me Judice*, jaargang 3.
- Buijs, F.J. (2009) 'Muslims in the Netherlands: Social and Political Developments After 9/11', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(3): 421-438.
- Bulmer, M. (1979) 'Concepts in the analyses of qualitative data', *The Sociological review* 27(4): 651-677.
- Carling, J. (2008) 'The Determinants of Migrant Remittances', *Oxford Review of Economic Policy* 24(3): 581-598.
- Castells, S.M., M.J. (2009) *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. (4th edn) Palgrave Macmillan.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (Last updated 2012) 'CBS Statline'. Accessed 06/01 2012 <<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/cijfers/statline/zelf-tabellen-maken/default.htm>>.

- Coenders, M.:e.a. (2006) 'Het Tolerante Land' in Historisch En Landvergelijkend Perspectief', in F. Van Tubergen and I. Maas (eds) *Jaarboek Mens & Maatschappij*, pp. 89. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Coleman, J.S. (1986) 'Social Theory, Social Research, and a Theory of Action', *American Journal of Sociology* 91(6): pp. 1309-1335.
- Collyer, M., M. Cherti, T. Lacroix and A. van Heelsum (2009) 'Migration and Development: The Euro–Moroccan Experience', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 35(10): 1555-1570.
- Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000 (2006) 'De Asielprocedure - Deel 1', No. isbn 90-5454-634-4. Meppel, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, WODC.
- Commissie Lessen uit recente arbeidsmigratie (2011) 'Parlementair Onderzoek Lessen Uit Recente Arbeidsmigratie', No. 32 680, pp. 1. Den Haag: Tweede Kamer der Staten Generaal.
- Dagevos, J. and M. Gijsberts (2007) 'Jaarrapport Integratie 2007', No. SCP-publicatie 2007/27. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Boom, J. and et al (2011) 'Migration and Migration Policies in the Netherlands 2010. Dutch SOPEMI-Report 2010. DRAFT'. Rotterdam: Risbo.
- De Haan, W. (2007) 'Morele Paniek of Cultureel Trauma? Over De Betekenis En De Gevolgen Van De Moord Op Theo Van Gogh.', *Tijdschrift Voor Criminologie* 50(3): 2.
- De Haas, H. (2007, 2010) 'Migration and Development. A Theoretical Perspective', *International Migration Review* 44(1): 227-264.
- De Haas, H. (2006) 'Migration, Remittances En Regional Development in Southern Morocco', *Geoforum* 37(4): 565-580.
- De Haas, H. (2006) 'The Social and Cultural Impact of Emigration on Moroccan Communities: A Review', in P. Bos and W. Fritschy (eds) *Morocco and the Netherlands. Society, Economy, Culture*, pp. p.124. Amsterdam: VU University Press.
- De Haas, H. (2005) 'Morocco's Migration Transition: Trends, Determinants And Future Scenarios', *MDR Working Paper no.3* .
- De Haas, H., O. Bakewell and A. Kubal (2001) 'The Evolution of Moroccan Migration to the UK. Scoping Study Report', pp. 3.
- De Haas, H. (2010) 'The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(10): 1587-1617.
- De Jong, M.J. (2003) 'Grootmeesters Van De Sociologie. Comte, Marx, Weber, Durkheim, Parsons, Elias, Berger, Habermas En Bourdieu', (3 edn). pp. 63-182. Boom Amsterdam Meppel.
- Deros, E., H. Nguyen and A.M. Ryan (2009) 'Hiring Discrimination Against Arab Minorities: Interactions between Prejudice and Job Characteristics', *Human Performance* 22(4): 297-320.
- Dijk, T.A.V. (1991) *Racism and the Press*. London New York: Routledge.

- Elhadioui, E. (2006) 'Hoe 'Buitenstaanders' ' Gevestigden' Werden. Een Kwalitatief Onderzoek Naar Interculturele Verhoudingen in De Burgmeesterswijk En De Steendijkpolder', thesis. Erasmus University Rotterdam.
- Elias, N.S., Scotson, J.L. (1965, 1994 2nd ed.) 'The Established and the Outsiders. A Sociological Inquiry into Community Problems'. London: Frank Cass.
- Engbersen, G. and et al (2012) 'Declining migration from Morocco to the Netherlands and the diminutive causation of migration (DRAFT)', Rotterdam.
- Engbersen, G. and et al (2011) 'Destination Netherlands. the Evolution of Migration from Six Origin Countries to the Netherlands'. Rotterdam: THEMIS.
- European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs (2010) 'Labour Market Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries: Determinants and Effects', No. Vol 2. Brussels: European Commission.
- European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs (2010) 'Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries: Determinants and Effects ', No. Vol 1. Brussels: European Commission.
- Fan, C.S. and O. Stark (2011) 'A Theory of Migration as a Response to Occupational Stigma' *International Economic Review* 52(2): 549-571.
- Fawcett, J.T. (1989) 'Networks, Linkages, and Migration Systems', *International Migration Review* 23(3, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's): pp. 671-680.
- Fiske, S.T. (2001 Elsevier Science Ltd) 'Theories of Social Psychology', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .
- Gijsberts, M. and J. Dagevos (2004) 'Concentratie En Wederzijdse Beeldvorming Tussen Autochtonen En Allochtonen', *Migrantenstudies* 20(3): 145-168.
- Gijsberts, M. and J. Dagevos (2009) 'Jaarrapport Integratie 2009', No. isbn 978-90-377-0446-4, pp. 1-347. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Gijsberts, M., W. Huijnk and J. Dagevos (2012) 'Jaarrapport Integratie 2011', No. 9789037705652, pp. 11-199. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Goffman, E. (1963) 'Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity'. Prentice-Hall.
- Gurak, D.T. and F. Caces (1992) 'Migration Networks and the Shaping of Migration Systems', in M.M. Kritz, L.L. Lin and H. Zlotnik (eds) *International Migration Systems. A Global Approach*, (1 edn). pp. 150-176. Oxford: Oxford University Press.
- Hedström, P. and P. Ylikoski (2010) 'Causal Mechanisms in the Social Sciences', *Annual review of sociology* 36(1): 49-67.
- Heering, L. and et al (2004) 'The Role of Family Networks and Migration Culture in the Continuation of Moroccan Emigration: A Gender Perspective', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30(2): 323-337.

- Hogenstijn, M. and D. Van Middelkoop (2008) 'Zo Werkt Dat Hier Niet' Gevestigden En Buitenstaanders in Nieuwe Sociale En Ruimtelijke Kaders. (1 edn) Delft: Uitgeverij Eburon.
- Hugo, G.J. (1981) 'Village-Community Ties, Village Norms, and the Ethnic and Social Networks: A Review of Evidence from the Third World', in G.F. De Jong and R.W. Gardner (eds) *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*, pp. 186-224. New York: Pergamon Press.
- Jennings, L. (2007) 'Prejudice', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Jennissen, R.P.W. and et al (2011) 'De Nederlandse Migratiekaart. Achtergronden En Ontwikkelingen Van Verschillende Internationale Migratietypen', No. 299. resp. Den Haag, Meppel: WODC, Boom Juridische Uitgevers.
- Karstedt, S. (2007) 'Tolerance', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Kohut, A. and et al (2005) 'Islamic Extremism: Common Concern for Muslim and Western Publics', No. 17-Nation Pew Global Attitudes Survey. Washington D.C.: The Pew Global Attitudes Project.
- Kritz, M.M. (2007) 'International Migration', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Kritz, M.M. and H. Zlotnik (1992) 'Global Interactions: Migration Systems, Processes, and Politics', in M.M. Kritz, L.L. Lin and H. Zlotnik (eds) *International Migration Systems. A Global Approach*, (1 edn). pp. 1-18. Oxford: Oxford University Press.
- Lahav, G. (2004) 'Public Opinion Toward Immigration in the European Union: Does it Matter?', *Comparative Political Studies* 37: 1151.
- Law, I. (2007) 'Discrimination', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Leerkes, A. and I. Kulu-Glasgow (2011) 'Playing Hard(Er) to Get: The State, International Couples, and the Income Requirement', *European Journal of Migration and Law* 13(1): 95-121.
- Levitt, P. (1998) 'Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion', *International Migration Review* 32: 926.
- Leyens, J.P. (2001 Elsevier Science Ltd) 'Prejudice in Society', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .
- Mabogunje, A.L. (1970) 'Systems Approach to a Theory of Rural-Urban Migration', *Geographical Analysis* 2(1): 1-18.
- Massey, D.S. (2001) 'Migration, Theory of', in Editors-in-Chief: Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (eds) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, pp. 9828-9834. Oxford: Pergamon.
- Massey, D.S. (1990) 'The Social and Economic Origins of Immigration', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 510(, World Population: Approaching the Year 2000): pp. 60-72.

- Massey, D.S. (1990) 'Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration', *Population Index* Vol.56(No.1): 3-26.
- Massey, D.S. and et al (1993) 'Theories of International Migration: A Review and Appraisal', *Population and Development Review* 19(3): pp. 431-466.
- Merton, R.K. (1938) 'Social Structure and Anomie', *American Sociological Review* 3(5): 672-682.
- Modood, T. (2007) 'Multiculturalism', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Muysken, J. Corvers, F., Ziesemer, T. (2007) 'Immigratie als wapen in de strijd tegen de vergrijzing.' *Kwartaaltijdschrift Economie, Themanummer Vergrijzing*, 4.
- Nicolaas, H. and et al (2011) 'Bevolkingsprognose 2010-2060: Veronderstellingen Over Immigratie'. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Nievers, N. and I. Andriessen (2010) 'Discriminatiemonitor Niet-Westerse Migranten Op De Arbeidsmarkt 2010', No. SCP-publicatie 2010/20. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Holland Doc: Aan ons den arbeid: De Marokkanen van de beschuitfabriek* (2008) NPS (producer) and NPS (director) internet: www.uitzendinggemist.nl.
- Pickering, M. (2007) 'Stereotyping and Stereotypes', in G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (2012 edn). Blackwell Publishing.
- Portes, A. (1997) 'Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities', *International Migration Review* Vol.31(No.4): 799-825.
- Portes, A.e.a. (1995) 'The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship'. New York: Russell Sage Foundation.
- Portes, A.R., R.G. (2006) 'Immigrant America'. *A Portrait*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press.
- Portes, A. and J. Böröcz (1989) 'Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on its Determinants and Modes of Incorporation', *International Migration Review* 23(3, Special Silver Anniversary Issue: International Migration an Assessment for the 90's): pp. 606-630.
- Portes, A. and J. Sensenbrenner (1993) 'Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action', *American Journal of Sociology* 98(6): pp. 1320-1350.
- Ratha, D. and et al (2011) 'The Migration and Remittances Factbook 2011. Morocco.', No. isbn 978-0-8213-8218-9. Washington D.C.: World Bank.
- Reichert, J.S. (1981) 'The Migrant Syndrome: Seasonal U.S. Wage Labour and the Development in Central Mexico', *Human Organization* 40: 56.
- Reitz, J.G. (2002) 'Host Societies and the Reception of Immigrants: Research Themes, Emerging Theories and Methodological Issues', *International Migration Review* 36(4): 1005-1019.

Savelkoul, M., P. Scheepers, J. Tolsma and L. Hagendoorn (2011) 'Anti-Muslim Attitudes in the Netherlands: Tests of Contradictory Hypotheses Derived from Ethnic Competition Theory and Intergroup Contact Theory', *European Sociological Review* 27(6): 741-758.

Savelkoul, M., P. Scheepers, W. Van der Veld and L. Hagendoorn (2012) 'Comparing Anti-Muslim Attitudes Across Western Countries', *Quality & Quantity* 46(5): 1617-1624.

Schoorl, J. and et al (2000) 'Push and Pull Factors of International Migration. A Comperative Report', No. isbn 92-828-9721-4. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Smeeke, A. (2011) 'Nationale Identiteit, Nationale Geschiedenis En De Acceptatie Van Nieuwkomers in Nederland', *Migrantenstudies* 2: 165-175.

Strauss, A.L.C., J.M. (2008) 'Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory'. (3th edn) Sage Publications Inc.

Swim, J.K. and L.L. Hyers (2001 Elsevier ScienceLtd) 'Social Psychology of Stigma', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .

Tilly, C. (2010) 'Mechansms in the Middel Range', in C. Calhoun (ed.) *Robert K. Merton. Sociology of Science*, pp. 54-62. New York: Columbia University Press.

Tolsma, J. (2009) 'Ethnic Hostility among Ethnic Majority and Minority Groups in the Netherlands'. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.

Van den Berghe, P.L. (2001 Elsevier Science Ltd) 'Sociology of Racism', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .

Van der Brug, W. and et al (2009) 'Hoe Heeft het Integratiedebat zich in Nederland Ontwikkeld?', *Migrantenstudies* 25(3): 198-220.

Van Dijk, J. (2010) " Werkgevers onderschatten de gevolgen van vergrijzing' Persbericht Rijksuniversiteit Groningen
<http://www.rug.nl/corporate/nieuws/opinie/2010/opinie39_2010>

Van Stokkum, B. (2007) 'Negatieve Beeldvorming Over Moslims: Intolerantie of Cultuurconflict? ', *Justitiele Verkenningen* 5(1): 4.

Verberk, G. and et al (2002) 'Attitudes and Behavioural Intentions Towards Ethnic Minorities: An Empirical Test of several Theoretical Explanations for the Dutch Case', *Journal of ethnic and migration studies* 28(2): 197-219.

Verschuren, P. (2011) 'De Probleemstelling Voor Een Onderzoek'. (14th edn) Houten-Antwerpen: Uitgeverij Unieboek.

Nieuwkomers (8 april 2012) Brands, W.K., David (producer) and VPRO (director) television.

Willems, H. (2001 Elsevier ScienceLtd) 'Prejudice in Society', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* .

Worldbank (06 juni 2012) 'World Databank'. <<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do>>

Zincone, G. and et al (2011) 'Migration Policymaking in Europe: The Dynamics of Actors and Contexts in Past and Present'. (1 edn) Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zlotnik, H. (1992) 'Empirical Identification of International International Migration Systems', in M.M. Kritz, L.L. Lin and H. Zlotnik (eds) *International Migration Systems. A Global Approach*, (1 edn). pp. 19-40. Oxford: Oxford University Press.

12 Bijlagen

Tabel 12-1 In Nederland gevestigde migranten, regio Rotterdam (N=30)

Respondent	Fictieve naam	Jaar van arriveren in Nederland	Verblijfs-status	Leef-tijd	Geslacht	Opleidings-niveau
nl1	Mohamed	1988	Legaal	45	M	Hoog
nl2	Hassan	2005	Legaal	41	M	Middel
nl3	Insaf	1988	Legaal	45	V	Laag
nl4	Meryem	1973	Legaal	76	V	Laag
nl5	Najib	1986	Legaal	47	M	Hoog
nl6	Asma	1976	Legaal	57	V	Laag
nl7	Ahmed	1998	Legaal	28	M	Laag
nl8	Fatima	2003	Legaal	33	V	Laag
nl9	Anass	1991	Illegaal*	43	M	Hoog
nl10	Zohra	1984	Legaal	41	V	Laag
nl11	Fouad	1993	Legaal	40	M	Hoog
nl12	Mehdi	1970	Legaal	73	M	Laag
nl13	Hakim	1992	Illegaal	50	M	Laag
nl14	Karim	1991	Illegaal*	44	M	Laag
nl15	Mustapha	1968	Legaal	80	M	Middel
nl16	Rabia	1997	Legaal	56	V	Laag
nl17	Samira	1988	Legaal	43	V	Laag
nl18	Yassir	1975	Legaal	66	M	Middel
nl19	Hind	1990	Legaal	39	V	Middel
nl20	Ilham	1970	Legaal	84	V	Laag
nl21	Bouchra	1984	Legaal	48	V	Laag
nl22	Youssof	1965	Legaal	70	M	Laag
nl23	Aicha	2004	Legaal	30	V	Laag
nl24	Hamza	2001	Legaal	34	M	Middel
nl25	Souhaila	1973	Legaal	63	V	Laag
nl26	Tarik	2008	Legaal	34	M	Middel
nl27	Yasmine	1989	Legaal	47	V	Laag
nl28	Saïd	1975	Legaal	56	M	Onbekend
nl29	Nadia	1977	Legaal	55	V	Laag
nl30	El Ghazi	2009	Legaal	27	M	Middel ⁵

* Gevestigde migrant maar niet uit te zetten vanwege voortdurende procedures sinds 1998 (ex-witte illegalen)

---

⁵ Bron tabel: Engbersen et al (2012)

Tabel 12-2 Retourmigranten, teruggekeerd naar Marokko na een verblijf in Nederland (N=24)

Respondent	Fictieve naam	Periode van migratie	Leeftijd	Geslacht	Opleidingsniveau	Woonplaats
mor1	Fatima	geboorte-2009	25	V	hoog	Netherlands
mor 2	Farid	2001-2006	34	M	hoog	Nador
mor 4	Hind	1990-2008	38	V	hoog	Guerssef (regio Taza)
mor 5	Khalid	1981-1984	56	M	middel	Fes (regio Fes)
mor 7	Jamal	1989-2000	49	M	middel	Nador
mor 8	Myriam	1989-1994	58	V	middel	Rabat
mor 13	Houda	1997-2002*	50	V	laag	Fes (region Fes)
mor 21	Hassan	1977-2002	55	M	middel	Rabat
mor 24	Kamar	1992-1999	41	V	hoog	Meknes (regio Rabat)
mor 25	Moulay	1966-80s	63	M	laag	Nador
mor 26	Houssam	1983-2008	28	M	laag	Nador
mor 32	Haj	1964-1981	70	M	laag	Nador
mor 36	Hadda	1987-1992	57	V	middel	Rabat
mor 39	Aziz	1980-2010	55	M	laag	Nador
mor 40	Hamid	1990-1991	62	M	laag	Nador
mor 47	Sellam	1980-2006	43	M	laag	Nador
mor 49	Bahija	2008-2010	29	V	middel	Rabat
mor 50	Farida	2001-2011	25	V	middel	Nador
mor 53	Ghobri	1970-1977	71	M	laag	Sakka
mor 58	Karim	1981-2011	59	M	laag	Nador
mor 68	Ahmed	1976-2008**	58	M	middel	Rabat
mor 75	Rachid	1991-1994	41	M	laag	Rabat
mor 93	Jalil	1972-1973	51	M	laag	Nador
mor 97	Abedrrahim	1980-2002	58	M	onbekend	Nador ⁶

* Tussentijdse bezoeken

** Woonde in Marokko tussen 1979 and 1981

---

⁶ Bron tabel: Engbersen et al (2012)

Tabel 12-3 Familieleden van Marokkaanse migranten in Nederland (N=)

Respondent	Fictieve naam	Periode van migratie (van familielid)	Leeftijd	Geslacht	Opleidingsniveau	Woonplaats
mor 9	Miro	1997-	26	M	Laag	Rabat
mor 10	Zahra	2004-	52	V	Middel	Rabat
mor 12	Ibrahim	1975-	40	M	Hoog	Rabat
mor 17	Imad	1977-	27	M	Middel	Rabat
mor 28	Moha	60s	50	V	Laag	Nador
mor 37	Mouna	2005-	23	M	Hoog	Nador
mor 38	Laheen	60s	27	M	Middel	Rabat
mor 42	Khalid	70s	55	M	Laag	Nador
mor 48	Soumia	1980-	19	V	Onbekend	Nador
mor 57	Asmae	2000-	19	V	Middel	Nador
mor 59	Bouchra	2000-	42	V	Onbekend	Rabat
mor 60	Zaro	1992-	49	M	Hoog	Al Hoceima
mor 62	Hmad	2004-	56	M	Hoog	Agadir
mor 67	Amine	in NL geboren	32	V	Middel	Nador
mor 73	Khouloul	1979-	32	V	Laag	Nador
mor 94	Cherif	1996-	68	M	Laag	Nador
mor 96	Abdelaziz	80s	25	M	Hoog	Nador
mor 99	Benaissa	60s	50	M	Onbekend	Nador
mor 100	Ahmed	70s	24	V	Hoog	Nador ⁷

---

⁷ Bron tabel: Engbersen et al (2012)